

SPREGA, SUVEZ, ORTAKLUK - TRADICIJSKI OBLICI KOOPERACIJA

BRANKO ĐAKOVIĆ

Filozofski fakultet

Odsjek za etnologiju

Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

UDK 39:331.116

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Primljeno: 01. 10. 1997.

Sprega (suvez, ortakluk), najrašireniji su nazivi za osobite oblike tradicijskih radnih udruživanja u seoskom gospodarstvu, uglavnom za obavljanje poljodjelskih radova. Svrha je udruživanja, nastalog dobrovoljnim, u pravilu usmenim ugovorom zainteresiranih strana, ispomaganje domaćinstava s nedovoljnim brojem radne stoke ili oruđa.

Kako ovakve kooperacije u naše vrijeme praktično više ne postoje, pojava se analizirala u njezinom kulturnopovijesnom kontekstu. Kao pomoćno metodičko sredstvo koristila se etnološka kartografija koja se temelji na računalnoj obradi građe iz baze podataka za oko 3100 sela s područja bivše Jugoslavije.

UVOD

Iako se nije posebno i sustavno bavio istraživanjima tradicijskih oblika kooperacija, prof. Gavazzi često je naglašavao potrebu detaljne obrade takve teme. Pri tome je, u skladu s vlastitim metodološkim postavkama, inzistirao na pristupu kojim bi bila obuhvaćena sva dostupna građa što bi omogućilo analitičko sintetičke komparacije (dijakronijski i sinkronijski) na prostorima jugoistočne Europe s posebnim osvrtom na slavenske narode.¹

Tematske okvire postavljao je vrlo široko (suradnja u radu, godišnjim i životnim običajima...) inzistirajući na objektivnom bilježenju i tumačenju činjenica, ali i naglašavajući altruističku crtu u takvim suradnjama, iako bi se na osnovi materijala takvo što teško moglo objektivno ustvrditi.

Doduše, neki oblici suradnje realizirali su se u velikoj mjeri na načelima ispomoci i solidarnosti između sela, zaselaka ili pojedinih domaćinstava. To su u prvom redu, radovi na uređenju putova, navodnjavanju i sl. te obavljanje većih poljodjelskih poslova (npr. žetva, vršidba) - organiziranjem *moba* bez strogo utvrđenih pravila uzvrata. Posebno se mogu istaći i tzv. *milosrdne mobe* siromašnim obiteljima, udovicama i pogorelcima, koje su se nerijetko organizirale u određene dane (uglavnom blagdane - Veliki četvrtak, Markovo, Sv. Luka), kao i *moba bezvolica* - oranje i uređenje poljoprivrednog zemljišta domaćinstvima bez radne stoke.

¹ Ovaj rad je prilog istraživanjima koja je potakao prof. Gavazzi na ovome području. U kartografskim prikazima prazni kvadrat označuje glavne gradove bivših Republika i nije sastavni dio simbola koji se odnose na tipologije.

Stočari su pak u izvjesnim slučajevima (pomor, pljenidba, krađa) solidarno nadoknađivali nesretan gubitak stoke nekome od članova zajednice ili su na neki drugi način pomagali nevoljnima.²

Posebnu grupu kooperacija čine oni *tradicijski oblici suradnje koji podrazumijevaju udruživanja u dogovorenim poslovima s obvezujućim pravilima u pogledu ulaganja sredstava i rada, pa i vremenskih rokova*. Takva udruživanja, kroz koja se realizira suradnja; s radnim (zaprežnim) blagom, poznata su pod različitim nazivima od kojih su najrašireniji *sprega, suvez, ortakluk*, a označuju suradnju u poljodjelskim poslovima kao što su, prije svega, oranje, zatim vršidba, svoženje sijena i ljetine, ali i za prijevoz raznih tereta (drva za ogrjev, materijala za gradnju stambenih i gospodarskih objekata i dr.).

U terenskim bilješkama M. Gavazzija, koje se nalaze kao dio njegove ostavštine u arhivi Odsjeka za etnologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, za vrijeme od 1930. do 1940. godine, nalazimo neke zanimljive podatke koji se odnose na spomenute oblike kooperacija.

Tako on, za okolinu Imotskog, navodi da *suvez* sklapaju *ljesar* ("onaj koji daje ljes - plugo i t.d. i više volova"), *suveznik* ("koji daje manje volova u suvez") i *nalisnik* ("ako se uzme tuđi volar na ljes ili uz ljesarove volove"), *suvobad* ("ako suveznik nema tuđeg čovjeka uz svoje volove u suvezu")... *Kod suvoza je 5 dana oranja ljesarovih, a 2 suveznikova. Svaki nalisnik i suvobad imaju svoj dan u srči, a sedmi dan ide za plugo. Srča je redosljed dana u oranju.*

Za Donji Miholjac Gavazzi bilježi da su *sprežnici* *oralni jedan dan jednome, a drugi drugome* i izreku *Crče vol - puče sprega*, a za Rogoznicu kod Šibenika: *U suprezi se radi tri dana jednom u jednom tjednu (radi toga se računa i sa danima lošeg vremena) a tri dana u idućem tjednu drugome i tako dok se svrši sve. Onaj kome volovi rade hrani ih i mora im u pojatu donesti hrane za večer. Ako jedan ima manje dana oranja ide drugome u nadnicu toliko, koliko dana oranja ima manje.*

PREGLED DOSADAŠNJEGA RADA NA PRIKUPLJANJU GRAĐE

Začetke interesa za prikupljanje građe koju je moguće koristiti za potrebe ovoga rada nalazimo već sredinom XIX. st. kada je Ivan Kukuljević (1851. god.) sastavio *Pitanja na sve prijatelje domaćih starinah i povjštнице jugoslavenske*, objavljena u *Arhivu za povjstnicu jugoslavensku*, gdje su pitanja koja se tiču *običaja pučkih*. Između ostaloga, pita *Kakvi su običaji kod obrađivanja polja, pri sjetvi, žetvi, mlatenju, kosidbi itd.?*

Valtazar Bogišić, pak, 1867. god. objelodanjuje *Naputak za opisivanje pravnih običaja, koji u narodu žive*. (*Naputak* je, doduše već ranije, 1866. god., bio tiskan kao prilog Bogišićeve rasprave *Pravni običaji u Slavenu*.)

² U *Kućima ljudi koji su siromašni ili nekim slučajem nijesu obezbijedili ishranu stoke zimi razdaju stoku na predanice*. Po jedan ili dva brava daju se bratstvenicima koji ih drže do *Đurđeva-dne*. Vlasnik ne plaća naknadu, držanje stoke je besplatno (STOJANOVIĆ 1976:110).

Od ukupno 347 pitanja u odjeljku *Obligacije*, 4 pitanja odnose se na radne običaje kao što su: posudba ili najam životinje za rad ili oplodnju, pomoć u poslu, sprega i sl. Ta pitanja, od kojih su neka neznatno preformulirana ili dopunjena, tiskana su zajedno s odgovorima u Bogišićevom *Zborniku sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena - gragja u odgovorima iz različitih krajeva slovenskog juga* (BOGIŠIĆ 1874).³

U *Zborniku* Bogišić donosi opsežnu građu iz 42 sela ili područja. Za potrebe ovoga rada nezaobilazna su sljedeća pitanja (ili dijelovi pitanja kada ih ima više pod istim brojem):

202. *Ima li medju seljacima odnošaja, po kome jedan ima pravo pasti svoju životinju na zemlji drugoga (servitus pascuae)...*

204. *Ima li kakvih sličnih odnošaja, po kojima bi jedan imao pravo služiti se za neko vrijeme tugjim konjem, volom itd. i koja su za to pravila?*

228. *Kakvi su običaji i uvjeti pri posugjenju ili najmljenju životinje za radnju ili oplodnju?*

229. *Pomagaju li težaci jedan drugomu kakvu radnju i pod kojim uvjetom?*

233. *Ima li u vas kakva sprega, gdje nekoliko seljačkih kuća odrede nekoliko volova, konja, kola itd da se uzajamno njima služe, i kakvi ti odnošaji bivaju?*

234. *Je li obično u vas, da jedan drugome predade nekoliko glava životinje da ih drugi hrani i umnaža. Kakvi odnošaji iz toga izviru i kako se korist dijeli?*

³ *Zbornik* ima neprocjenjivu vrijednost ne samo kao *naputak* nego i kao *osnova i uzor* za sakupljanje i prezentiranje građe o nekim segmentima *narodnog života* većini istraživača koji su se tim pitanjima bavili poslije njega, iako je osnovna intencija ovako usmjerenih istraživanja sagledavanje i tumačenje pravnih aspekata toga života.

Neposredno poslije *Predgovora* i *Pristupa*, gdje iznosi svoje namjere i uspostavlja teorijske okvire rada, Bogišić donosi *PITANJA na koja se u ovoj knjizi odgovara*.

Ukupno 352 pitanja nalaze se u poglavljima:

PRIVATNO PRAVO

1. *Obitelj: a) Obitelj šira (zadruga) u opće; b) Obitelj uža; c) Dioba zadruge i nasljedstvo*

2. *Stvari*

3. *Obveze*

JAVNO PRAVO

A. *Unutrašnje državno pravo: 1. Država i općina; 2. Gragjanski i kazneni postupak; 3. Kazneno pravo*

B. *Zdovornje ili međunarodno pravo*

U isto vrijeme kada je pripremao za tisak *Zbornik*, Bogišić je na osnovi vrlo minuciozno urađene ankete s oko 2000 pitanja 1873. godine prikupljao građu za *popis pravnih običaja za Crnu Goru, Hercegovinu i Albaniju*. Anketa je imala 20 tematskih jedinica (*odsjeka* - kako ih je sam nazvao), ali je većim dijelom ostala nedovršena i do sada su objavljeni neki njezini dijelovi. Tekstove te ankete prvi je počeo objavljivati poljski pravni historik Stanislav Borovski u prvoj polovici XX. stoljeća, a kompletne ih je za tisak priredio Tomica Nikčević 1984. godine. Neka pitanja i odgovori iz odsjeka o *Zadruzi* i *Obvezama* zaslužuju našu pažnju pa će biti doneseni u poglavlju *IZVORI I GRAĐA*, neposredno iza pitanja i odgovora iz *Zbornika*.

Za *Antropološko društvo* u Beču Friedrich Krauss je 1884. god. sastavio na njemačkom jeziku *Etnografska pitanja - Etnographische Fragebogen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. I. Südslawen*.

Od 740 pitanja u izvornoj verziji prevedeno ih je i objavljeno 679 u *Bosanskoj Vili* 1887. godine. Za nas su zanimljiva sljedeća:

611. *Šta razume narod pod: sprega (zaprega), suveznici, supružnici?*

630. *Da li seljaci imaju običaj da pri obradi zemlje pomažu jedan drugom? Pod kakvim pogodbama to biva?*⁴

Godine 1875. uredništvo lista *Staro Oslobođenje* (u Kragujevcu) u broju 41. uputilo je dopisnicima niz pitanja, kako bi *prikupilo podatke o stanju i prilikama, u kojima živi narod*. Jedno od pitanja bilo je: *Ukoliko su se u našem narodu čuvale patrijarhalne ustanove: zadruge, moba, spreg i druge; gde je sve to zamenila nadnica...?*

Posebnu pozornost zaslužuje *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* Antuna Radića, prvi put objavljena u *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena*, svezak II, izdanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu 1897. (RADIĆ 1897).

I osim toga što je *Osnova* vrlo opsežna a i pomno pripremana, kao i kod Radićevih prethodnika ne nalazimo veći broj pitanja ili objašnjenja koja bi se odnosila na oblike suradnje i udruživanja u radu s blagom. Na to se uglavnom odnose pitanja iz dijela o *Narodnom srcu* i to u glavama VII i VIII (*Pravo i Običaji*). To su pitanja iz segmenta o *Obvezama* (str. 49), a zatim pitanja sa str. 52. iz odjeljka *Običaji kod poslova i rada - Običaji kod zajedničkih poslova; (1. Kod kojih poslova pomaže susjed susjedu i seljanin seljaninu bez plaće i pogodbe? i na str. 53. odjeljak Pravni običaji.*

Običaji kod obveznog prava

2. *Kakvi su običaji kod zajedničkih poslova, koje jedan drugomu u zamjenu radi (kad se n. pr. dvojica slože, pa najprije oru jednomu, onda drugomu)? - Sprega (kod oranja); - ... (drugi takav posao).*

Četrnaesta knjiga *Srpskog etnografskog zbornika (Običaji naroda srpskoga)*, knjiga II, bila je prilika da T. Đorđević (ĐORĐEVIĆ 1909) predstavi svoje *Uputstvo za skupljanje srpskih narodnih običaja*.

⁴ Podatke navodi Milan Vlajinac (VLAJINAC 1929:6) i iznosi sumnju u korektan prijevod, budući da prevodilac umjesto izraza *suprežnici*, kako on misli, pogrešno upotrebljava izraz *supružnici*. No, dolazimo na pomisao da prevodilac možda i nije pogriješio, budući da postoje i podaci iz *Upitnica* Atlasa gdje su na više mjesta zabilježeni nazivi *suprug* i *supružnici*, a u selu Drnje kod Koprivnice (bh 323) upotrebljavaju se sintagme kao *Kobile su dali u sopreg* i *Supreg sam bil*.

Na postojanje i starinu toga naziva upozorava i Miloš BLAGOJEVIĆ (1973) navodeći podatak iz srednjovjekovnog *Žitija sv Đorđa* kao priču o tome da je neki zemljoradnik po imenu Teopost imao *dva supruga* volova koje je izgubio i sv. Đorđe mu je pomogao da ih nađe.

Slično objašnjenje riječi *suprug* nalazimo i u Akademijinom rječniku, a već Bogišić spominje *supreštvo* i *suprega* u *Građi iz Stubice* i *suprežnike* u Katunskoj nahiji u Crnoj Gori.

Uz to, prilikom boravka na terenu 1988. god. u selu Kučilovina u Svesvetskom prigorju, u blizini Zagreba, iz jednog razgovora sam saznao da su seljaci upotrebljavali izraze *suprug* i *supružnik* za ljude koji su se udruživali za zajedničko oranje i prijevoz tereta, ali je učitelj koji je tu boravio prije pedesetak godina inzistirao da ga ne upotrebljavaju upućujući na njegovo drugo značenje (muž, bračni drug).

U odjeljku B. koji je naslovio kao *Pokretni običaji* (pored prethodno iznesenih *Stalnih običaja preko godine*) traži odgovore na pitanja s podnaslovima:

XVI. *Težački običaji: Sprega. Pozajmica. Moba. Berba. Komišanje kukuruza. Nizanje duvana. Podranci.*

Uskoro, kada zanimanje za *narodni život i običaje* postaje sve više interesom stručnjaka različitih profila i zanimanja, javlja se Ivan Strohal opsežnim prilogom *Osnova za sabiranje građe o pravu koje u narodu živi* (STROHAL 1909) s nekoliko interesantnih pitanja od kojih izdvajamo sljedeće:

59. *Događa li se, da se dvojica ili više njih dogovore, da će si kod obrađivanja zemljišta (napose s teglećom marvom) kroz jednu ili više godina međusobno potpomagati; kako naziva narod takav ugovor, da li "sprega"; kakva prava i dužnosti nastaju iz toga ugovora?*

U *Srpskom etnografskom zborniku*, knjiga XVI. (*Etnološka građa i rasprave*), Jovan Erdeljanović prilaže *Uputstva za ispitivanje naroda i narodnog života* (ERDELJANOVIĆ 1910). Poglavlje X. naslovljeno je kao *Običaji* gdje on u dijelu koji se odnosi na *Društvene običaje* uvrštava grupu koju naziva *tako zvani pravni običaji narodni* i pita:

Kakvi su običaji i uredbe, kad neki ljudi ili celo selo ima zajedničko imanje, npr. zemlju, šumu ili goru, pašu, vodenicu (mlin), bunar ili kladenac (izvor, ubao) itd., ili kad imaju zajedničkog poslenika kao slugu, čobanina, (pastira), vodeničara (mlinara) i dr., ili kad rade neki zajednički posao, npr. kad sastavljaju i zajednički drže i muzu stoku (bačijanje, katuni, stanovi i dr.) ili kad zajednički obrađuju zemlju (spreg, sprega i sl.).

Tijekom 1912. i 1913. god. A. Mitrović u članku *Pravni običaji u našem narodu* (MITROVIĆ 1912, 1913) poslije kraćeg uvodnog dijela donosi niz pitanja od kojih su za nas najzanimljivija ona koja se nalaze u glavama III. (*Pravo na stvarima*) i IV. (*Ugovori*).

156. *Biva li kod vas sprege, tj. da nekoliko njih sastave svoju prežnu ili tovarnu životinju za zajednički rad?*

157. *Šta je važno u takvim spregama? Kada nastaju, a kada prestaju? Koja su prava i koje dužnosti pojedinih vlasnika životinja?*

Istražujući *radne običaje*, kako ih on naziva, Milan Vlajinac (VLAJINAC 1929: 11, 12), kao predan sakupljač građe i vrstan poznavalac problematike, objavio je knjigu o mobi i pozajmici kao oblicima udruženog rada (sakupljao je građu i o sprezi), a iznosi i konstataciju da se u sprezi združuje prije svega radna stoka uopšte, osobito zaprežna, te radi te stoke i dolazi do sprezanja.⁵

Neposredno poslije Drugog svjetskog rata (u ljeto 1948. god.), Etnografski muzej iz Ljubljane organizirao je istraživanje na Dolenjskem i za tu priliku su

⁵ U navedenom djelu (str. 15) Vlajinac tvrdi da su *ostali radni običaji, osobito sprega i bačija, izdvojeni i ostavljeni za poseban spis*, ali i uz sva nastojanja nisam uspio da o tome saznam nešto više, a čini se da ništa od toga nije ni objavljeno.

pripremljene *Vprašalnice* (kvestionar, delovni priročnik) u kojima je obuhvaćeno 25 tema iz ljudske materialne, socijalne in duhovne kulture.⁶

Od godine 1976. do 1978. (iako su organizacijske pripreme počele već 1974. god.) za Projekt *Etnološka topografija slovenskega etničkoga ozemlja* napravljeno je XI *Vprašalnica* na osnovi kojih je predviđeno prikupljanje građe prema pitanjima razvrstanim u 53 teme.

Vprašalnice I, VII i VIII sadrže više tema sa znatnim brojem pitanja koja se odnose na društveni život i različite oblike gospodarstva.

U *Vprašalicama I* izdvajamo teme 1. i 2. *Poljedelstvo i Živinoreja*, autori kojih su Anka Novak, Tone Cevc i Naško Križnar.

Od više poglavlja kojima je obuhvaćena tema *Poljedelstvo* neka su pitanja i za nas zanimljiva, kao npr. pitanje: *Pripragate s sosedi, z vaščani, s srodniki* u poglavlju *Orodje*, ali se i u poglavlju *Obdelavanje zemlje* na neka pitanja mogu očekivati odgovori u kojima bismo mogli naći opise udruživanja i suradnje u poljodjelskim poslovima, a u kojima se koristi (ili se koristila) stoka.

Vprašalnice VIII također sadrže za nas zanimljive teme 29. *Delovne skupnosti* autora Zmage Šmiteka i 30. *Medsebojna pomoč* autorice Marije Makarovič.

Iz navedenih tema teško je reći koja se od mnogobrojnih pitanja mogu dovesti u izravnu vezu s nekim oblicima suradnje u radu s blagom, ali se može očekivati, ovisno o interesu i sposobnosti zapisivača, prikupljanje i takve građe.⁷

I na kraju, nemoguće je zaobići *Upitnice* Etnološkog atlasa. Prema njima se prikupljala građa za 157 tema od kojih su neke neposredno ili posredno vezane za terensko istraživanje kooperacija i *sprega* poglavito.⁸

Iz *Upitnice III* dio tema 110. i 116.

Tema 110. GLAVNI OBLICI ZAJEDNIČKOGA RADA

1. Koji su oblici zajedničkog rada poznati:

c) udruživanje pojedinih gospodara ili zadruga radi vršenja nekih poslova, naročito sa stokom (sprega, spreg, suvez, suvezlak, supona ili?)

12. Tko i s kim se obično udružuje u spregu za vršenje zajedničkih poslova (npr. kod oranja, izor, kosidbe, žetve, vršidbe, prevoženja tereta ili?)? Kako se zovu takvi pojedinci (sprežnik, suvoznik, ugovornik ili?) i kakvu stoku (konja, vola, kravu ili?) i kakve sprave (plug ili?) najčešće udružuju?

⁶ ŠARF, Fanči: Delo etnografskega muzeja v Ljubljani od 1. XII. 1947. - 31. XII. 1953, *Slovenski etnograf*, letnik V<196>VI, 1953-1954:294.; KREMENŠEK, Slavko: Uvod u: *Etnološka topografija slovenskega etničkoga ozemlja*, Ljubljana, 1976, str. 3.

⁷ Nije mi poznato koliko je i kakve građe prikupljeno na osnovi *Vprašalnica*, niti u kojoj je fazi obrade prikupljena građa, ali raspoložem podacima iz nekih seminarskih radova studenata etnologije u Ljubljani i koji su korišteni u ovome radu. Osim toga M. Makarovič je objavila jedan rad o *medsobojnoj pomoči*, a potom i knjigu. (Makarovič 1979).

⁸ Građa za ovu temu (kao i za ostale) sustavno je prikupljana od 1962. do 1989. godine i, kao vrijedan dokumentacijski materijal, pohranjena je u Centru za etnološku kartografiju Odsjeka za etnologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

14. *Za koje se vrijeme redovito sklapa sprega; za cijelu godinu ili od slučaja do slučaja?) i obnavlja li se sprega domaćina iz godine u godinu?*

15. *Kada (npr. na drugi dan Božića) i kako (npr. uz gozbu) se sklapa sprega?*

16. *Da li je sprežnik kome se radi obavezan hraniti i stoku drugoga sprežnika i njega samoga. Daje li sprežnik uza stoku i svoje čeljade, momka za pomoć?*

17. *Da li se više radi onom sprežniku koji ima veći broj stoke u sprezi ili je to uređeno na neki drugi način, npr. ugovorom ili?*⁹

Tema 116. DANI KADA SE MIJENJA SLUŽINČAD I PASTIRI, OTKAZUJU ZAKUPNI I NAJAMNI UGOVORI, PLAĆAJU KAMATI I ZAKUPNINA

3. *Na koji su dan (npr. na drugi dan Božića) obično sklapali spregu sprežnici (suveznici, ortaci) ili kada se davala stoka na izor, na ćesim i slično?*

SPREGA KAO PREDMET ISTRAŽIVANJA U ETNOLOŠKOJ I SRODNOJ LITERATURI

*Kad bi stari plugove sprezali,
onaj bo dan ko svetac držali,
jer se radi o potribnoj hrani,
to mu nitko nije bio mani.
A i sada kada ljudi sprežeu,
za godinu da ga ne izdade,
plug i vola da mu vazda dade,
niti koji vola da prodade
dok se ore koji orat znade*

*Deder dakle moj dobri težače
i pošteni joštere orače,
namakni der dva dobra pridnjaka,
il jelonju il vranotu jaka,
pak još k njima tri jednaka para,
ter ćeš orat prez svakoga kara.*

(RELJKOVIĆ, A. M.: *Satir iliti divji čovik*,
Zagreb, 1988., I dio, gl. XIII - Od gazdaluka)

⁹ Pitanje pod brojem 1 u ovoj temi je opsežnije i obuhvaća više podpitanja o *besplatnoj pomoći većeg broja učesnika* kao što su: *moba, pomoć, tlaka, kuluk, pozajmica* i dr.

Uočena kao značajna radna i društvena pojava još u drugoj polovici XIX. st., *sprega* je bila i predmetom nekih polemika koje su je smještale u centar pažnje kada se polemiziralo i o nekim posve globalnim problemima u svezi s društveno-gospodarskom situacijom. Kao primjer možemo spomenuti burne rasprave o obiteljskim zadrugama na ovim prostorima.

Ivan Strohal je bio aktivan sudionik onodobnih zbivanja pa u stručnom časopisu *Mjesečnik* (STROHAL 1904:262) navodi članak iz *Obzora* br. 8. za 1874. god., gdje se u nizu ponekad žučnih rasprava u to vrijeme piše:

A koji su u našoj zadrugi nalazili naličnost na prosvjetljenom zapadu asocijaciju, neka im služi na utjehu, da je u našem narodu, prije nego li na zapadu bilo među samci sprege, koja je istovjetna sa zapadnom asocijacijom, to je sigurno da će podjelba zadruge ovu socijalnu uredbu sprežanja, ili uzajmanne potpore najbolje razviti. Tko bude imao samo jednoga konja ili vola, sprežat će s jednakim susjedom i znancem, može biti brat s bratom, sinovac sa stricem, pošto su podielili i svakom svoje opredielili, čemu u zadrugi ne znadoše pravo čije je.

Osim toga, i Milko CEPELIĆ (Poviest sela Vuke, u: *Đakovo i njegova okolica*, sv. 1, Đakovo, 1978:266 (priređeno prema Cepelićevoj rukopisnoj raspravi od 30. 4. 1914. god.), bliski suradnik biskupa Strossmayera, opisujući i analizirajući život slavonskih seljaka te zagovarajući zadrugni život i sve oblike suradnje piše: ... *U ono doba oralno je na Vuki na konjima kao sprežnici samo 5 kuća, dočim su svi ostali - a bilo ih je tada 52 kuće - na volovima, tek najsiromašniji sa 4 vola.* (oko 1870. god.).

Mada je već u prvoj knjizi *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena* objavljen jedan prilog o *sprezi* (KURJAKOVIĆ 1906), a desetak godina poslije i poseban rad o *suvezu* (PETKOVIĆ 1907:301-303), najveći dio građe koja bi se odnosila na suradnju u radu s blagom, oblike udruživanja i međusobne odnose udruženih seljana u takvim radovima, nalazimo u monografijama sela ili područja objavljenima do Prvog svjetskoga rata, vrlo rijetko kasnije. Sve monografije su napisane uglavnom na temelju Radićeve *Osnove*, ali zbog načina na koji su koncipirane i obilja prezentirane građe razvrstane po nejednako obuhvaćenim i obrađenim temama, opet su izostali značajniji opisi i objašnjenja, analize, i pogotovu sistematizacije građe koja nas zanima.

O *suvezu*, kao obliku udruživanja i suradnje s radnim blagom, zahvaljujući Luki GRĐIĆU BJELOKOSIĆU, koji neke pojave i problematizira, imamo vrlo dobre podatke za istočnu Hercegovinu s kraja prošloga stoljeća te će kao izuzetno vrijedni (uz još neke koje je nemoguće zaobići i koji će svakako biti spomenuti) biti u cijelosti navedeni:

U suvezništvo stupaju najbliže komšije iz jednog sela u oranje i zovu se suveznici. Suveznici stupaju u suvez osobito ondje, gdje se ore plugom te treba u plug upregnuti po 6 do 8 volova. Pošto su sada jake zadruge rijetke, to malo koji imade cijeli plug volova. Tako čim su rjeđe zadruge, tim je više suveznika.

Suveznici oru po redu, koliko je čijih volova, na primjer: jedan ima jednog vola, tome se ore jedan dan, drugi ima dva vola, tome se ore dva dana itd.

Kome se ore, taj je dužan taj dan radnicima ručak i užinu donijeti, a pred volove baciti sijena, a na večeru ide svak svojoj kući i svoje volove potjera. Osim suvezništva u oranju, ima i suvezništva, da suveznici na isti način zgone sijeno iz polja pojatama. Još ima suvezništvo kad se hajvan na ljeto na torove izgoni. Da ne bi mnogi čobani dangubili preko ljeta, kada su oko ljetine potrebiti kući, skupe se po dvije tri, a negdje i četiri zadruge, pa u suvezu izgone hajvan na torove. Kad se hajvan istjera pomiješa se vas, te jedan čobanin čuva sve ovce, drugi sve koze, treći sva goveda a četvrti svu janjad i jarad. Ako koji hajvan počini štetu, to je odgovoran onaj, ispred čijeg se čobanina šteta počinila. Suveznici gnoje zemlju redom, spram broja hajvana. U suvezništvu se mlijeko ne miješa, no svaka planinka muze svoj hajvan na obaške. Od kako su jake zadruge rijetke to se nađe suvezništva ove ruke počesto. Ovakav suvez zove se još smjes (GRĐIĆ BJELOKOSIĆ 1891:361).

Ovdje možemo spomenuti i dobar opis *sprege* za selo Otok u istočnoj Slavoniji. *Sprega* je opisana u odjeljku *Pravni običaji* (LOVRETIĆ 1990:301-305).

Otkad nema zadruge, spare se (udese) po dvi, po tri kuće u spregu ili sprež. Oni rade zajedno poljske poslove. Skupa oru, kose, kupe, voze, žanju, i vrše. To ugovore i utvrde na drugi dan Božića. Dojde jedan drugome, pa ga sprežnikovi ukućani časte, a u večer ga prati s kolačem sva kućna čeljad k njegovoj kući, pa opet kod njega jedu piju i pivaju. Lonci, u kojima se jelo nosi, kad spež radi u polju, moraju biti šareni i čisti. Zovu se ratarski lonci. I ratarska zdila, iz koje sprežnici jedu, mora biti šareno kalajisana.

Kru mora biti mekan za taj dan. Ako nema kruva, a peku ga taj dan, pošalju za ručak u polje lepinje. Ako se vidi, da neće biti dosta lepinja u polju, naprave male kruščiće. Taki se krušac zove somunčić.

ANALIZE I SISTEMATIZACIJE

Uz navedene, odabrane primjere opisa *sprege*, neki su autori nastojali na osnovi svojih saznanja ponuditi i neke opće definicije ili su pokušavali formulirati suštinu odnosa kojima bi zajednički nazivnik bila *sprega*. Bogišić, npr., u *Opštem imovinskom zakoniku* u Čl. 893. donosi definiciju *sprege*:

Sprega biva, kad dvojica ili više njih sastave ujedno svoju prežnu ili tovarnu životinju, osobito volove, radi zajedničkog oranja zemalja svijeh sprežnika, ili radi drugih zajedničkih poslova podobne vrste, a Vukosavljević (1983:481) je definira dosta opširno:

Sprega je kad se ljudi udruže da im radna stoka zajedno ore i druge poslove radi... Od pozajmice se sprega razlikuje svojom većom stalnošću i čvršćom međusobnom obavezom sprežnika da jedan drugom dadu u rad sprežno grlo. Razlikuju se i po tome što se takva pozajmica vraća nadnica za nadnicu... Kada je među dvojicom domaćina pozajmica radnom stokom česta, ponekad ju je teško ili nemoguće razlikovati od sprege... Svuda je najčešće da se sprega prećutno produžuje po nekoliko godina... U spregu stupaju ljudi više po susedstvu nego po srodstvu. Ali se za spregu preskoči i sused kao i srodnik, pa traži čovek sa približno jednakom površinom zemlje... Glavno poravnanje među sprežnicima je u tome što i sprežu ljudi koji imaju približno jednako

imanja i rada. Nejednak rad u sprezi ne naravnava se drugim nekim radom. Samo ako nemaju zemlje jednako, onaj koji ima više naknadi onom drugom sprežniku radom kolima ili se naravnaju novcem dobijenim za razne poslove nekome.

Pojedini, pak, autori prihvaćaju u literaturi općerašireni pojam *sprega* pa ga koriste i tamo gdje on nije udomaćen istovremeno navodeći lokalni naziv. Tako, npr., Mirko Barjaktarević (1984:61) piše: *Imaju li dvojica po jednog vola onda su mogli da ih spare (sprega) i sa njima oba domaćinstva rade. To su "svaćenici" (kaže se "oni su svatili volove")*, ili na drugome mjestu (Barjaktarević 1983:223): *Sastav volova je takođe postojao. To je lep termin za spregu. Dvojica bi sastavili "jaram volova" i naizmenično njima radili. Svako je držao svoga vola. Za vreme rada ih je hranio onaj koji je s njima radio.*

U pogledu naziva nije jasno o čemu se radi ni kada se spominje sprezanje konja za neke poslove (Čupurdija 1983:17,18), a onda se navodi kako trojica seljaka *kad treba da se doveze žito ili kukuruz sa njive, kad treba u selo odvesti svinje i goveda, onda njih trojica mobare* (podcrtao B. Đ.). *Voze đubrivo na njivu, najprije jednom pa drugom i trećem. Rade zajedno već deset godina...*, to jednostavno nazove - *mobom*.¹⁰

U prethodnom poglavlju već smo upozorili na izuzetnu vrijednost građe koju je prikupio i sistematizirao Valtazar Bogišić.

Ne smatram prevelikom digresijom ako iza do sada navedenog prikaza izvora i građe donesem u cijelosti njegova pitanja i odgovore koje je dobio *iz različitih krajeva slovenskog juga* kao i odgovore koje je prikupio u anketi o pravnim običajima za Crnu Goru, Hercegovinu i Albaniju. Treba napomenuti da je to prvi rad takve vrste koji je obuhvatio i sustavno obradio više elemenata koji ulaze u sadržaj naše teme pa kao takav ima i paradigmatisku vrijednost. Osim toga, to su i prvi analitičko - sintetički pristupi.

U građi su implicitno izražene Bogišićeve znanstvene namjere i ciljevi te stavovi prema unutrašnjoj organizaciji i raščlambi oblika udruživanja, suradnje, pomoći i dr.

To su opravdavajući razlozi da građu donosimo, uz male intervencije kod pitanja i odgovora na mjestima gdje sam smatrao potrebnim dati opći opis. Oni dijelovi građe koji slijede dio su integralnog izdanja koje je prvi put pripremljeno za tisak i objavljeno.¹¹

¹⁰ U literaturi su navođeni i neki primjeri da se *sprega* mogla koristiti i izvan poslova vezanih za poljodjelstvo. Tako LOVRETIĆ, Josip (1988:433) navodi da: *Selo ne voli čordaša, jer bi se seljani u spregu spregli, pa jedno drugom goveda čuvali, samo da novac ne daju...*

¹¹ Skraćene (prema Bogišiću) za mjesta iz kojih je dobio odgovore prema redu kako slijede u tekstu: NOV. - Novi, selo u Vinodolu, u hrvatskom primorju; LIK. - Lička pukovnija oko Velebita; STUB. - Stubička župa i hrv. Zagorje; KO. BUK. - Kotari i Bukovica u zadarskom okrugu; CET. - Dolina rijeke Cetine a osobito sinjska okolica u Dalmaciji; MAK. - Makarsko primorje u Dalmaciji; BOS. - Osrednja Bosna; KON. - Konavli u dubrovačkom okrugu; H. C. B. - Hercegovina, Crnagora i Boka kotorska; H. K. - Hercegovina i Katunska nahija, u Crnoj gori; GURG. - Gurgusovački ili knjaževski krug, osobito selo Niševci u svrlijskom srezu, u Srbiji; ZEM. - Zemun, grad i okolica, osim toga: Srijem, Banat, Bačka; LJES. - Ljeskovec i trnovska okolica, u Bugarskoj; GRA. BRO. - Gradiška i Brodska pukovnija ili točnije prvih 6 satnija brodske i drugih 6 satnija gradiške pukovnije; ŠAB. - Šabačko okružje u Srbiji; LJUB. - Ljubovijski i azbukovački srez i okružje podrinjsko, u Srbiji; STROŠ. - Strošinci, selo u Srijemu; DOBR. - Dobrica i njezina okolica u Banatu; ŽUM. - Žumberak, u Hrvatskoj.

BOGIŠIĆ, Valtazar (Zagreb, 1874)

Privatno pravo

Pitanje 204: *Ima li kakvih sličnih odnošaja, po kojim bi jedan imao pravo služiti se za neko vrijeme tugjim konjem, volom i t. d. i koja su za to pravila?* (str. 446).

Odgovori:

NOV. *Osobito je u običaju da se ko za jedan ili više dana tugjom mulom služiti može. Posudi kogod n. p. mulu za gonjenje drva, sijena, gnoja (gjubra), mela, krumpira i t. d. te daje opet svoju na onoliko vremena, koliko se je tugjom služio.*

STUB. *Ima različitih odnošaja u tome: megju jednimi postoji **suprežtvo**, t. j. sad ovaj onomu, sad onaj onomu pomogne raditi volovima, ili jedan kupi jednoga, drugi drugoga, pa ih slože i služe se, ili jedan s volovima, drugi s konjima **supreže** (**suprega**). Drugi opet služi se za koji dan tugjom marvom, da mu daje **pješačku** (težačku) nagradu, ter je svagda svaki za svojim blagom, rijetko ga bez sebe daje.*

KO. BUK. *Sirotinja i nužda je naučila naš narod, da po dva po tri gospodara sastave plug volova t. j. po 6 ili 8; i ustanove, da se preko godine dana istima služe; to težaci ovgje zovu **suvez**. Obično je u suvezu pravo, da svaki sebi priveze kroz godinu ono, što mu je od nužde, a svaki gospodar ore po jedan dan na svakoga vola, kada se taj red dovrši, onda se na novo započimlje, i tako traje kroz svu godinu. Kad godina dovrši, opet zagovore suvez ili svak traži bolje koristi; kako mu se sviđi.*

CET. *Ima odnošaja, po kojima jedan ima pravo, da se služi tugjim konjem, a naročito volom, i to kad su dva u suvezu radi oskudice volova, pa se služe naizmjenice, jedan dan ja, drugi ti, ili učine kakvu drugu pogodbu i prodadu drugome za neko vrijeme svoje blago.*

MAK. *Ima toga i često, te se čini raznim ugovorima, kao n. p. neko da konja na poslugu s tim, da bi mu taj pomagao raditi zemlju toliko dana. Ili pako daje se konj komu, da se služi s njim, a da mu on da svoga, kad njemu zatreba, ili pako daje se da mu ga izimi, a zimom da se njim služi i t. d.*

ZEM. *Ima, i to su **sprežnici**, ili kao u zajam ili za plaću i naknadu.*

Bogišićevo **pitanje 233.** posebno se odnosi na **spregu** i formulirao ga je na sljedeći način:

Ima li u vas kakva sprega, gdje nekoliko seljačkih kuća odrede nekoliko volova, konja, kola itd., da se uzajmano njima služe, i kakvi ti odnošaji bivaju? (str. 489).

Odgovori:

STUB. *Ima. Dvije kuće se obvežu jedna drugoj prije nego ikomu drugome pomoći poorati i drugi posao učiniti. Ili dvojica drže skupne volove, konje, kojima se oba služe, a hrane se obično kod jednoga, koji za to, što pase i hrani, može s nima što god i zaslužiti.*

GRA. BRO. *Sprege bivaju ovgje samo u oranju. Ne imajući svaka kuća dosta tegleće marve, slože se dvije i dvije kuće tako, da plug volova - negdje 6, a negdje 8 komada sastave, pa tako redom po razmjeru marve oru, to jest: ako jedan daje onoliko*

volova koliko i drugi, oru jedan dan ovomu, a drugi onomu; ako li jedan da dva, a drugi četiri, onda ovomu dva, a onomu se jedan dan ore, itd. Ta se sprega ili bolje sklopljenje ustmenog ugovora za spregu obavlja skoro uvijek u pokladnom vremenu, i to tako, da se - polag njihova sporazumijevanja - kod jedne ili druge kuće večera spravi, na koju i kućani muški iz druge kuće pozvani budu, te se tu časte i žele u napitnicama, da sretno to djelo svrše, pa da i više godina jedan drugom vjerni ostanu, što se, žali bože rijetko dogagja, i to najviše iz uzroka, što težake uredno ne daje ma koja stranka. Pri otoj večeri mora i pogača biti.

H. K. Ima. To biva tako: dvije inokosne kuće, koje nemaju nego po jednoga vola, združuje se te oru zemlje i jedne i druge obitelji sa dva vola. Ljudi, koji stupe u takav odnošaj, zovu se u Crnoj Gori *supružnici*, a u Hercegovini *suveznici*. Svak inače hrani svoga vola, samo kad oru, hrani ih oba onaj, u koga oru. U srednjoj Hercegovini gdje su velika polja, pri oranju treba do 8 volova uhvatiti u plug (jer se ore plugom, a ne ralom), tu svaka zadruga koja ima manje od 8 volova, odmah traži sebi *suveznika*. Obično ko ima više zemlje, ima više volova; pa za to, ako je u jednoga samo 2 vola, u drugoga 6, za to je u prvoga manje i zemlje, te onih 6 volova manje rade. Ali ako se desi, da je zemlje isto u suveznika, koji ima dva vola, kao i u onoga, koji ima 6, to ova dva vola pomažu onome drugome kad za naknadu i u kakvoj drugoj radnji n. pr. u voženju drva.

ŠAB. Sprega je obično kod otanjih ljudi, koji neimaju svoj plug volova, t. j. šest volova. Tada po dvije kuće spregnu, a i po tri. Dosta puta imućan čovjek, koji ima 6 volova, pusti bezvolca čovjeka uz plug, te mu uzore.

LJUB. Ima samo sprege volova uz oranje. To se čini po nevolji, što pojedini nema dosta volova za plug, nego spregnu po tri kuće ili više, pa sastave volove i druga orugja za plug, te jedan drugome oru o hrani onoga, kome se kad ore.

STROŠ. Ima sprege marve za težački posao. Razmjer radnje u pojedinim sprežnika biva po broju volova, koje u sprezi ima. N. pr. ako jedan ima dva vola, a drugi četiri, to prvome rade dva dana, a drugome četiri.

ZEM. Ima ovgje, a još više u Slavoniji nego u Srijemu sprega, gdje obično dvije seljačke kuće odrede svaka po tri do četiri vola, ili po dva do tri konja, da se uzajamno njima služe, i takvoj sprezi radi se jednoj strani onoliko dana, koliko i drugoj.

DOBR. Ima, i to biva najviše pri oranju i pri vršenju.¹²

Pitanja i odgovori u provedenoj anketi iz 1873. godine (NIKČEVIĆ 1984:127,177-178,183)

55. Ima li u vas sprega skota, n. p. dva ili više seljaka sadruže nekoliko volova ili konja te njima zajedno rabotaju?

Za Crnu Goru - Ima i zove se sprega. Oni koji su spregli zaedno zovu se sprežnici. Glagol je spregnuti. Kad seljak nema nego jednoga vola, a on se združuje s drugim koji takođe ima jednoga vola, te tako soru svoju zemlju.

¹² Bogišić je na pitanje o postojanju sprege dobio negativne odgovore iz *Osrednje Bosne*, Makarskog primorja, Konavala, Stare Pazove i dosta nejasno određenog područja Hercegovine, Crne Gore i Boke.

Za Hercegovinu - *Idem. Samo što se ovđen sprega ne čuje, nego se kaže spregnuti, ali se čue i svatiti.*

56. *Kakva prava i dužnosti za sprežnike proističu i kojim redom i razmjerom radi skot u jednoga i drugoga. Biva li uz pomoć i ljudima iz druge kuće?*

Za Crnu Goru - *Kad je kome potreba on uzme vola u sprežnika i š njim ore i dae mu piću dok je kod njega. Ore se redom na predane, a ako je u jednoga više zemlje, tad sore on tai svoi višak pošto oni sore, pošto je njegov sprežnik sorao, i za tai višak ne dae ništa sprežnik. Ipak zaimit trećemu volove ne smie jedan bez drugoga.*

Sprega trae samo za onu godinu. Hoće li i slijedeće godine spreći, to stoi u njihovu volju.

Kao prvi ozbiljniji pokušaj ciljanih sistematizacija je već spomenuta potreba (koja zapravo podrazumijeva podjelu) istraživanja *narodnih običaja uz poslove s radnom ili muznom stokom* kao što su *sprega* i *bačija*, na što je upozorio M. VLAJINAC (1928).

Zatim, kao drugo možemo spomenuti sistematizaciju, odnosno klasifikaciju kakvu je napravio Sreten Vukosavljević, urađenu s obzirom na stalnost ili privremenost zajedničkih radova:

I. radna pozajmanja - kod kojih je samo rad zajednički a prihod nije (moba, pozajmnica, zared, sprega) i

II. zajednički radovi u zajedničku korist s podjelom prihoda:

a) improvizovane radne zajednice (kuluk, navodnjavanje, kiridžijanje, rabadžijanje i dr.);

b) ustaljene radne zajednice (supaša, sastavljanje, supon, bačijanje, paja, mlin). - (VUKOSAVLJEVIĆ 1983).

U tom kontekstu treba spomenuti i Radomira Đurovića koji je napravio prihvatljivu sistematizaciju građe prema dva kriterija:

I. samo proizvodnja (sprega, supona ili supaša)

II. proizvodnja i raspodjela (u napolicu, pod kesim, na čašicu, na planinu) - (ĐUROVIĆ 1964:53)

Osim toga i rad V. Čulinović Konstantinović (1987), u kojem je *dan kraći opis svih oblika tradicijske kooperacije s osnovnim karakterističnim odnosima*, nudi klasifikacije na osnovi više različitih kriterija (društveni odnosi, proizvodni rad, robno-novčana razmjena i rad, društvena solidarnost). Prema mišljenju autorice, oblik međusobnog povezivanja i pomoći na osnovi proizvodnog rada, a u okvirima seoskih društvenih grupacija, je i *sprega* ili *suvez* - *tradicijski oblik međusobne pomoći u većim poljodjelskim poslovima, koju dvije do tri kuće ugovaraju na rok od godinu dana...* (ČULINOVIĆ - KONSTATINOVIĆ 1986-1987).

U kontekstu analize izvora i ukupnog gradiva, izneseni podaci svakako su komparabilni s onima koji su prikupljeni u projektu Etnološkog atlasa, odnosno koji se nalaze kao neobjavljena građa u *Upitnicama* Centra za etnološku kartografiju.

RUKOPISNA I NEOBJAVLJENA GRAĐA - OPĆE NAPOMENE

U nekima slučajevima nije moguće sa sigurnošću utvrditi na koje se vrijeme podaci odnose, budući da su bilježeni u etnološkom prezentu, ali neke indicije ipak ukazuju na mogućnost da pojedinih pojava koje se opisuju u vrijeme kazivanja više i nije bilo u selu. To pak najčešće ovisi o snalaženju zapisivača, pravilnom formuliranju pitanja i prikupljanju dodatnih informacija, njihovom poimanju *sadašnjosti* i *prošlosti* etnoloških činjenica, kao i stvarne ili fiktivne prisutnosti tih činjenica u određeno vrijeme.

Na osnovi takvih podataka urađene su tipologije i izrađen veći broj etnoloških karata.

Primjerice u temi *Glavni oblici zajedničkoga rada*, koja sadržava veliki broj pitanja o mobi, pitanje pod brojem 12 već je u svom prvom dijelu sugeriralo naziv *sprega* (*Tko i s kim se obično udružuje u spregu za vršenje zajedničkih poslova...*), a u navođenju nekih od tih poslova (što je zapravo samo podsjetnik zapisivaču) spominje se i *izor* (otiskan masnim slovima i neposredno iza oranja). I površnim uvidom u građu vidi se da se u određenom dijelu zapisa upotrebljavao izraz *sprega*, iako je bilo očito da se taj način udruživanja zove drugačije (npr. *suvez* ili *četvorenje*), a neki od zapisivača uopće nisu shvatili što se od njih traži kada se navodi *izor* jer, čini se, nisu ni znali o čemu se radi nego su mislili da je riječ o izoravanju (oranju).

Slično je i s dijelom pitanja 17. u istoj temi, kada se pita o uzajamnim odnosima među sprežnicima i načinu na koji je to regulirano, npr. *ugovorom*. Nejasnoća je u samom pojmu, jer su po svemu sudeći i kazivači i zapisivači ugovorom smatrali nešto napisano i obostrano potpisano, a dogovor (nepisani ugovor) je bio najčešći oblik ugovaranja.

Površan odgovor, konstatacija da je nečega bilo i da ga više nema, kao i izostanak detaljnijeg opisa neke pojave, najveći su nedostaci u prikupljenoj građi. I takvi podaci, doduše, mogu biti upotrebljivi u ograničenom opsegu (npr. pri nekim statističkim obradama), ali izradu potpunih tipologija i kartografsku obradu iza koje slijede analize teško da je moguće valjano načiniti ako imamo zapise od kojih ćemo neke navesti kao primjere uz kraći komentar.

SURADNJA I UDRUŽIVANJE U FORMI SPREGJE

Prije svega htio bih objasniti navodnike koji se pojavljuju kod pojma *spregje*.

Sprega je zapravo samo jedan od najraširenijih, naziva kojima se označava pojava suradnje i udruživanja s radnim (zaprežnim) blagom. Takva suradnja ima karakterističnu formu prema kojoj je u literaturi i definirana, a unutar nje postoji veći broj varijanata. Kroz izradu tipologije za potrebe kartografske obrade prije svega vodilo se računa da se većina elemenata koji čine *spregu* podvedu pod neki zajednički nazivnik i da se klasificiranjem utvrde određeni tipovi.

S druge strane, ista pojava je u različitim mjestima i regijama poznata pod drugim nazivima, ali mnogo manje raširenima nego što je sam naziv *sprega*. Da spomenemo samo neke: *suvez*, *ortakluk*, *četvor*, *upreg*, *sastav*, *udruživanje* (*združivanje*).

Neki od navedenih naziva unose i nedoumice s obzirom na suštinsko određenje pojma i njegova sadržaja, a ponekad je posve upitno da li stvarno označavaju *spregu* ili *sprega* zaista i nije *samo ono* za što se inače smatra u dosadašnjim istraživanjima, odnosno da ona to jest, ali da se može pojavljivati u različitim oblicima, a kao takva i tumačiti.

Pri kritičkom osvrtu na *Upitnice* već je bilo riječi o nekim nejasnoćama u temi u kojoj se nastoje prikupiti podaci za *spregu*. Često je, izgleda, sugestibilnost samog naziva navodila zapisivače, a ponekad, čini se, i kazivače, na neke pogreške ili barem dileme.

Jedan od takvih primjera navodimo u cijelosti za Ličko Petrovo Selo (fF 221), mada je zapisivač jasno u određenju pojma naveo *suvez*.

Budući da je na prvi dio pitanja u temi 110. o glavnim oblicima zajedničkoga rada: *Koji su oblici zajedničkoga rada poznati - c) udruživanje pojedinih gospodara ili zadruga radi vršenja nekih poslova, naročito sa stokom (sprega, spreg, sprež, suvez, suvezlak, supona ili?)*, zapisivač upisao - *suvez*, iza toga nastavlja: *U spregu za vršenje zajedničkih poslova udružuju se dva manje imućna seljaka, npr. jedan ima konja i plug a potreban mu je još jedan konj za oranje, tada se udruži sa vlasnikom koji ima konja a nema plug. Svaki od njih naziva se suveznik. Sprega se sklapa redovno za cijelu godinu i obnavlja se. Sprega se ne sklapa na neki određeni dan u godini. Sprežnik kome se radi obavezan je hraniti stoku drugoga sprežnika i njega samog. Sprežnik uza stoku daje i svoje čeljade ili momka za pomoć. Jednom i drugom sprežniku se radi podjednako neovisno o broju stoke u sprezi.*

Karakterističan je, a samo jedan od više primjera što *sprega* jest ili što se smatra *spregom*, zapis za selo Glogovac (Ch 114) kod Koprivnice. Citirat ćemo ga: *Udruživanje pojedinih gospodara radi vršenja poslova sa stokom - tzv. sprega. Pod pojmom sprege podrazumjeva se posudba stoke za oranje, žetvu, prevoženje tereta i sl. Pojedinci se zovu sprežnici, a vraćaju uslugu na isti način. Pod pojmom sprege misli se i na prijevoz vlastitim kolima i stokom za nekog drugog. U tom slučaju se dakle "posuđivalo" i kola pa i alat. To je obično kod gradnje / npr. dovoženje šljunka. Sprega se sklappala kad je potrebno. Sprežnik kome se radi obavezan je hraniti stoku drugog sprežnika, a i čovjeka ako je uz spregu.*

Kao uvod u bolje razumijevanje građe kojom sam raspolagao navest ću neke od zapisa (više odgovora pitanja) iz *Upitnica*.

Za selo Mrakovo, hk 334 (Sarajevo) navodi se:

Udruživanje volova za oranje i vuču: sastavlja se teg i rahtilo. Domaćini koji imaju samo po jednog vola. Takvi se domaćini zovu sastavnici. Obično dok traje i prijateljstvo. U proljeće pred početak radova. Hrani stoku dok kod njega radi. Rade jednako jer svaki ima samo po jednog vola; a za Govedare, Li 413 (Mljet):

Zajednica, kumpanija - oblik "sprege" u vrijeme dok se oralo volovima. Dvojica-trojica udružila bi se i zajednički kupili par volova. Sklapanje takvog saveza zvalo se zajarmiti volove, a temelji se na zadanoj riječi. Kupovinu volova vršili su svi

članovi kumpanije. Nakon sklapanja i kupovine, čin se uvijek proslavi malom gozdom. (Ako netko od članova u času sklapanja takvog saveza nije imao novaca, ostali su mu članovi pozajmili s tim da naknadno uplati. Sprega se ugovarala trajno, bez vremenskog ograničenja. Ako je koji član htio istupiti, morali su ga ostali članovi isplatiti. Dok su volovi radili, hrani ih onaj tko ih je koristio. U ostalo vrijeme, volove je hranio i pojiio svakog dana po jedan član kumpanije. Kumpanija je mogla uz određenu odštetu - posuđivati volove nečlanovima. Raskidanje zajednice zvalo se razjarmiti volove.

Za Grahovo - Donje Polje (II 113) kod Nikšića imamo podatak da *sjarme volove* za oranje, a ponegdje se čuje i *jaram volova*, kao npr. u selu Dokmir (gn 223) kod Uba u Tamnavi, dok je u Maloj Subotici, Bg 441, (Čakovec)

Supreg - udruživanje radi vršenja poslova sa stokom. Suprežniki se udružuju tako da mogu vršiti neke poslove ako obojica imaju po jednog konja ili kravu. Sprega se sklapa na godinu dana i obnavlja se dok se ne zavade. Sprega se sklapa po dogovoru. Sprežnik hrani stoku dok se njemu radi.

U *Upitnicama* su zapisi najvećim dijelom upravo lapidarni, toliko da se u nekim slučajevima navode samo nazivi. I to vrlo brojni nazivi za cijelo istraživano područje. Na etnološkim kartama koje slijede analizira se i razvrstava najveći dio tih naziva, a neki mogu biti samo spomenuti, kao npr. *jaram volova, suplug, vatati zajedno, društvo, kumpanija, sklep, zared.*

Na karti 1. uneseni su podaci o rasprostranjenosti pojave na cijelom istraživanom području te podaci iz kojih se na osnovi zapisa moglo zaključiti da se radi o nekom obliku sprege, ali nisu doneseni nazivi, zatim su jednim znakom evidentirana sva ona mjesta za koje je utvrđeno da *sprega* ne postoji ili je nepoznata kao oblik suradnje, te mjesta za koje zpisivači nisu ubilježili ni jedan podatak.

Od ukupnog broja od oko 3100 sela sprega je zabilježena u približno 1700 sela (54,8 %), od toga s nazivima u 1515, a bez naziva u oko 230 sela. Nije evidentirana u 955 sela. Iz ovakvih pokazatelja očito da je kao pojava bila dobro poznata, a prema rasporedu na kartama uočljiva su neka kompaktnija područja u kojima je, bar u dogledno vrijeme, uopće nije bilo. Ta područja su uglavnom u najvećem dijelu Slovenije, na Kvarneru i na otocima, u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju, Dalmaciji, Hercegovini, Sandžaku, Metohiji, istočnoj Srbiji i jugozapadnoj Makedoniji.

Na karti 2. *Najčešći nazivi*, kao nazivi koji se pojavljuju najveći broj puta uneseni su *sprega, suvez i ortakluk.*

Pod pojam *sprega* podvedeni su sljedeći nazivi: *priprega, spreg, sprepa, sprego, spreganje, sprezanje, spreza, sprezati, sprež, spreža, sprežanje, sprežnica, sapreg, saprek, sopreg, soprek, suprog, suprug, supruzno, supreg, soprek, zapreg, zaprega, vprega, vsprego, upreg.*

Apsolutno najčešći naziv je *sprega* i pojavljuje se 504 puta, zatim *spreg* 175 puta, a svi ostali puno manje. U daljnjoj obradi bit će potrebno razmotriti sve varijante naziva.

Pojmom *suvez* obuhvaćaju se sljedeći nazivi: *suvez, suvezluk, suvezništvo, suveštvo, suvoz, suvožnja, suz, suzništvo, savez, savezluk*. U ovoj grupi naziva *suvez* se pojavljuje 183 puta, *savez* 32, *suz* 31, *suvezluk* 25 i *suvoz* 24 puta, a ostali rjeđe.

Pojmom *ortakluk* obuhvaćaju se sljedeći nazivi: *ortadžbina, ortakluk, ortačenje, ortačina, ortačluk*. Ovdje je najčešći naziv *ortakluk* - 58 puta, a zatim slijede *ortačina* i *ortačenje* - 13 odnosno 10 puta i *ortadžbina* 2, a *ortačluk* 1 put.

Na ovim kartama možemo pratiti prostorno raširenje navedenih grupa naziva, što nam daje mogućnost daljnjih konstruktivnih etnolingvističkih i etnoloških analiza (npr. u varijantama naziva *sprega: spreg, sprež, spreža, supreg, suprug*).

Nazivima iz grupe *sprega* i sl. pokriva se najveći dio prostora i na kartama je vidljivo da se samo u nekim slučajevima poklapa s nazivima iz grupe *ortakluk* koja u pravilu ne prelazi zapadno od rijeke Drine, a osim većeg raširenja u Srbiji češće je evidentirana u Makedoniji i Crnoj Gori.

Suprug (i idiomi) spominje se u više navrata, gdje se pokazuje zaista karakteristično rasprostranjenje. Izrazita je gustoća tih naziva u Hrvatskom zagorju i u jednom potezu na prostoru zapadne Makedonije. Po jednom je registriran u Crnoj Gori, Lici i Pokuplju. U svakom slučaju, radi se o grupi naziva koji su posebno zanimljivi.¹³

Indikativno je i rasprostranjenje pojmova *spreg* i *sprega*. U prvi mah nazivi ne pobuđuju naročit interes, ali tek karta daje mogućnosti drugog viđenja i pristupa. Osim značajnog raširenja u Srbiji, *spreg* je samo sporadično u upotrebi na drugim područjima.

Spreza (sprež-a) i dr. relativno je rijetko zabilježeno i, osim jednog kompaktnijeg područja u Potisju, susreće se posve sporadično na nekoliko mjesta na nepovezanom prostoru od istočne Srbije do Istre.

Zaprega i slični nazivi rasprostranjeni su u većim grupama u zapadnoj Makedoniji, istočnoj Bosni, te u Hrvatskom zagorju i Podravini.¹⁴

Naziv *suvez* i njegove varijante sasvim je određenoga i posve karakterističnog raširenja te svojim postojanjem nameće kako pitanje nastanka, tako i daljnjih slavenskih sveza. Radi se o području koje obuhvaća dijelove donjega Pokuplja, Banije, Liku, sjevernu i dijelove srednje Dalmacije, zapadne dijelove istočne Hercegovine, a podaci su brojni i za dijelove srednje i sjeverne Bosne - no tu već miješani s podacima za naziv *sprega*. Izdanci naziva *suvez* javljaju se u zapadnim dijelovima panonske Hrvatske (pojedinačno) i u istočnoj Bosni te po jedan podatak za Crnu Goru i istočnu Srbiju.¹⁵

¹³ U rječnicima ruskog jezika spomenut je samo jednom u ovome značenju, dok je u tom jezičnom izrazu prevladavajući naziv *suprjaga* s dijalektalnim posebnostima. Galina Pavlovna Ciganenko u jednom od etimoloških rječnika ruskog jezika (Kijev, 1989) navodi izraz *suprug* kao staroslavenski i drevnoruski pojam koji označava svezivanje, sjedinjenje, savezništvo.

¹⁴ *Zaprega* u južnoj Šumadiji i ne znači *spregu: Zaprega volova se vrši po međusobnom sporazumevanju ljudi, koji jedan drugoga zadužuju i odužuju zapregama. Pod zapregom se razume rad izvršen od jednog radnika i dva vola s kolima ili sa plugom za jedan dan.*

¹⁵ Nazivi *savez, sveznici*, na kartama se pojavljuju u područjima u kojima su poznati po navodima iz literature za okol. Šibenika (Furčić 1988, te terenskim Gavazzijevim bilješkama za Seget kod Trogira, kao i u selima Korita i Peulje kod Bos. Grahova (prema mojim podacima) - *vezaćemo se.*

FILIPOVIĆ (1969:53) spominje "rad u svezu" kad se dvojica udruže s po jednim volom i zajednički njima se koriste.

Pitanje ovih i drugih naziva upućuje na mogućnosti širih komparacija i izradu sintetičkih karata.

Na karti 3. imamo izdvojeni prikaz ostalih naziva ili manjih grupa naziva (npr. *četver, četvor, četverenje, sastav, supaša* itd.).

Udruživanje (zdržuvanje) je najraširenije u Makedoniji i sporadično u istočnoj Bosni, dok je *četvor* i sl. karakteristika jednoga dijela Šumadije, a potom u manjoj mjeri Žumberka i Bele Krajine.¹⁶

Nazivi *spariti, svatiti (upariti)* najrašireniji su u Srbiji, ali se pojavljuju i po Bosni s dva primjera u Lici (u kombinaciji s *upregnuti*).

Sastav je karakterističan za sjeverne dijelove Crne Gore i Polimlje, Pomoravlje, ali se pojavljuje i u centralnoj Bosni.¹⁷

Supaša, supona, sumjes (sumijes) su tipični nazivi za Crnu Goru i, osim jednog primjera u Lici i istočnoj Hercegovini, drugdje se ne nalaze. Po svoj prilici, a imajući u vidu i njihova značenja za oblike udruživanja i suradnje u stočarstvu, otuda su i preneseni sa značenjem *sprege*. Indikativni su, iz više razloga, podaci za Žabljak na Durmitoru (KM 232) gdje se navodi da *svate ili supaše ortaci*, i Oblo Brdo (Ln 234) sa zapisom da postoji *suponica* i za čuvanje stoke i za rad, a DUČIĆ (1931:46) zapisuje: *Pošto rijetki domovi imadu par volova, mnozina se "usupone" s po jednim volom, da zajednički na izmjenu oru. "Sastavili smo volove, da zajedno oremo", kažu takvi.*¹⁸

Prema ovakvom prostornom raširenju naziva možemo uočiti veću ili manju raširenost pojedinih naziva ili povećanu gustoću u nekim ograničenim područjima. Tako, npr., *udruživanje* i *ortakluk* se pojavljuju u zanemarljivom broju primjera zapadno od Drine i granice Crne Gore s Bosnom i Hercegovinom, a na Mljetu je *kumpanija* slobodno interpretirana kao udruživanje.

Četvor i sl., i osim karakterističnog razmjesta (i usporedbom s kartama 5. i 6. - *Sudionici u sprezi*), upućuje na mogućnost udruživanja više siromašnijih obitelji s manje radne stoke, tim više što je ranije (naročito do pojave željeznih plugova) bilo potrebno uprezati ne samo četiri vola za *tvrdo oranje*, nego šest pa i osam. Češću upotrebu volova u *četverenju* potvrđuju i podaci na karti 7.¹⁹

¹⁶ Ponekad je teško ispravno komentirati zapis poput ovoga za selo Kabaništa (Pp 144) kod Struge, da se *zdržuvat zaprega* i da se onaj koji se udružuje *vika sprežnik*.

¹⁷ Prema podacima iz literature (Grbić 1909:258) razlikuju se oblici suradnje pod nazivima *sprega* i *sastavljanje*. *Kad se dva ili više domaćina dogovore, da sastave dva ili više čivota volova, pa tako udruženi da izoru njive i ledine, onda se to zove "sprega". Sprega se čini samo onda, kad se hoće da se ore plugom, a kad se ore ralicom, nema sprege. Sprega nije ništa drugo do pozajmica, jer jedan drugoga pomaže svojom stokom.*

Kad neki domaćin ima samo jednog vola, traži u selu takovog domaćina, koji ima jednog vola, pa se njih dvojica udruže, da zajednički oru. To se zove sastavljanje.

Čini se da ova, donekle nejasna, građa upućuje na razliku u sprezanju pri oranju plugom i pri oranju ralom, međutim sasvim je moguće da se radi i o lokalno iznijansiranim nazivima s identičnim smislom.

¹⁸ Za potpunije zaključke svakako će trebati uzeti u obzir podatke o ovim nazivima i njihovim značenjima u stočarstvu. U ruskim rječnicima *supon* označava remen (dio konjske opreme) pri uprezanju za vuču.

¹⁹ I ova pojava upućuje na potrebu daljnega rada na sintezi s pomoću etnoloških karata.

Nešto nejasnoća nose sporadični i nedovoljno objašnjeni ili barem argumentirani podaci da se češće uprezalo više pari volova za izoravanje zajedničkih seoskih ledina i livada koje su bile više godina pod ugarom.

K. Z. Adamska (1951) spominje *spregu* za oranje s konjima i u Poljskoj, pa Ukrajini, Francuskoj, Engleskoj i

Inače, najelementarniji statistički pokazatelji ne potvrđuju eventualnu pretpostavku o značajnijoj korelaciji između nekog od navedenih naziva i poslova koji se obavljaju pod tim nazivima.

Npr. *zapreg(a)* i sl. se sklapa za oranje 20 puta, za prijevoz tereta 24 puta, a od toga 19 puta i za jedan i za drugi posao.

Četver i sl. za oranje 14 puta, za prijevoz 12 puta i za oba ta posla 11 puta. No, s obzirom na ogromnu količinu podataka i činjenicu da takve analize za ovu priliku nadilaze predviđeni opseg i metodološke okvire, navodimo ih samo u pojedinačnim slučajevima upućujući na mogućnosti drugih istraživanja kroz otvaranje novih pitanja i postavljanje drugih problema.

Rjeđi nazivi na karti 4., kao što su *ketušenje (ketušтво), sebrda, zamjena, zared, odorica*, svojom zastupljenošću zapravo statistički nisu značajni i kao takvi mogli bi se tretirati kao slučajne i nefunkcionalne pojedinosti, pa i zanemariti.

Moguće je da se naziv *zamjena* ne odnosi na *spregu* u smislu udruživanja, nego na vrstu pomoći *ad hoc* kada je doslovce od slučaja do slučaja bila potrebna pomoć s radnim blagom nekom od suseljana, pa mu je ta pomoć prema prilici i vraćena.²⁰

Na karti imamo nekoliko lokaliteta u kojima se *sprega* naziva *ketušenjem*. To je mađarizam koji u istom i nešto širem području označava drugu vrstu udruživanja (naročito kod poredovničkih vodenica), ali je očito bio toliko jak da se nametnuo i na sasvim drugi oblik suradnje, premda u manjoj mjeri. U literaturi imamo samo dvije potvrde za taj naziv. Prva je za Lobor (za što više nemamo recentnih podataka), a druga od prije desetak godina za okolicu Zagreba (ĐAKOVIĆ 1988:72).²¹

Škotskoj, ali kao prežitak. Za zapadnu Bugarsku spominje, kao i S. Ciszewski (1925) razoravanje ledina (*celin*) s udruživanjem više pari volova. I tu se spominju nazivi *sprega* i *otorica*, oba u značenju *sprege* s nekim nejasnoćama oko načina ugovaranja i površina koje treba orati.

Za *četvorenje* PETROVIĆ, Ž. Petar (Beograd, 1948:199) piše: *Četvorenje je uzajamna pomoć pojedinaca da "učetvore" zapregu, tj. dva para volova, radi pojačavanja tegleće snage, da bi se prevukao neki veći teret ili razorala ledina. Ako četvorenje traje kratko vreme, manje od pola dana, onda se ono ne zadužuje i ne nagrađuje. Ali ako ono traje pola dana ili nekoliko dana, tada se zadužuje kao pozajmica ili se po pogodbi isplaćuje.*

U *Vežićevom Marija-Terezijanskom Slavonskom urbaru* (1756) o obavezi tlake za kmetstvo (VEŽIĆ, Milivoj: *Urbar hrvatsko - slavonski*, Zagreb, 1882), nalazimo i ovakav podatak: ... *Ako pako koj podložnik zbog pomanjkanja lastovite četvere marhe vozne pod gore spomenuti način oranje opraviti ne bi mogel, tak mora takav podložnik s kojem drugem skup sprežuč jednoga dneva oranja čez dva dnevi opraviti* (str. 129 u *Urbaru*), prema BÖSENDORFER, Josip (Zagreb, 1950).

- str. 62. *Rabota je bila manualna ili jugalna. Prva se daje rukom, druga spregom. Jugalnu rabotu daje svaki samostalni gazda i zadruga prema veličini zemljišta... Uređena je urbarom ili kontraktom i daje se četveropregom. Više kmetova, povezanih u četveropreg, čine supreštvo. Svaku spregu ide jedan od dva pratioca.*

- str. 149. i *Hrvatskim urbarom* utvrđena uredba da kmet koji nema dovoljno marve ima prezati zajedno s drugim (od 1780)

²⁰ *Zared* se kao pojam na neki način infiltrirao u ovu grupu naziva jer prema našim saznanjima - *U kopanjima se mobe i proste pozajmice sve više pretvaraju u jedan od najusavršenijih oblika radnog pozajmanja, u zared... Zared je izgleda relativno nov oblik radnog pozajmanja - nastao poslije uvođenja kukuruza. U zaredu se najčešće radi prašenje i ogrtanje kukuruza* (VUKOSAVLJEVIĆ 1983:445,465).

U analizi naziva *zared* postoji i mogućnost istraživanja korijenskog značenja riječi koje se često upotrebljavaju kao pojmovi za označavanje jednog oblika suradnje u stočarstvu (*red, pored, redanje* i dr.).

²¹ KOTARSKI, Josip (1916:184) - *Jedan drugome pomaže orati, to su "ketuši": ja dvije krave, ti dvije krave, danas se izore meni, sutra tebi.*

Naziv *sebrda* možda je još i zanimljiviji. Naš podatak iz *Upitnica* odnosi se na Donju Kupčinu i jedini je takav naziv iako navedeno upućuje na njegovo staroslavensko podrijetlo. Očekivala bi se veća rasprostranjenost (barem prema Lici, budući da je zabilježena početkom XIX. st. u okolici Ogulina).²²

Zamjetna je raširenost pojava kada se u nekim slučajevima ne može točno odrediti da li se radi o *sprezi* u smislu trajnijeg udruživanja i s određenom vrstom ugovaranja međusobnih obaveza pa je vjerojatnije da se radi o zajmu za obavljanje nekog posla od slučaja do slučaja i prema potrebi. Negdje se izričito navodi da se za obavljanje nekih poslova stoka posuđuje (Žiberći, af 121 - Gornja Radgona) ili da se radi o pomoći s obavezom vraćanja (Pišeece, CF 342 - Brežice). Za selo Tlmince kod Krive Palanke (Mt 441) navodi se da se obavlja zamjena konja za vršenje, a za selo Jezero kod Sokobanje (is 241) da stoku za rad pozajmljuju *komšije* i *prijatelji*.

Raspored podataka s većom brojnošću u Sloveniji i rasutost po Srbiji i Makedoniji zaista dovodi u pitanje mjesto takvih pojava u kontekstu u kojem se podrazumijeva *sprega* te ih kao u nekim drugim slučajevima možemo smatrati pozajmicom, što opisi i sugeriraju.

Na kartama 5. i 6. uneseni su podaci o sudionicima (učesnicima) u *sprezi*. Kao što vidimo, postoje tri osnove u udruživanju. Jedna je: gdje su suseljeni povezani rodbinskim i susjedskim vezama; druga: sličnog imovinskog stanja (po osnovi površine zemlje koju imaju obraditi, ekonomske moći i sl.), pa tu mogu surađivati i relativno udaljeni seljaci (čak i iz susjednih sela), ili oni koji imaju parcele u susjedstvu - međaši, i treća je: broj domaćinstava koja sudjeluju u *sprezi*, što je uvjetovano imovinskim stanjem (u stoci i oruđu ili sredstvima za prijevoz), ili za potrebe oranja *teške, dekave* zemlje.²³

²² Pojam *sebar* spominje i Vuk za dubrovačko okružje sa značenjem *težak, ratar*. U tom smislu - više je nego zanimljiv podatak iz sela Milanovac (gS 343) kod Krepoljina u istočnoj Srbiji gdje se za *sprežnika* upotrebljava naziv *sembraš*. MAŽURANIĆ, Vladimir (1975) navodi *sebrdu* prema podatku iznađenom kod Juraja Božičevića za područje Ogulina. Božičević u *Zborniku za narodni život i običaje...* (X. sv. 2, str. 216) u dijelu o *Pravnim običajima* piše: *Sebrnjaci su ona dva čovika, koji skupa cilo leto oru. Oni se zato dogovoriđu još o Mesopustu i u ime tega popijedu u birtiji ku litru vina.*

Mažuranić riječ (*sebrnjak*) *sebar* objašnjava kao staroslavensku i misli da ona označava pučanina, kmeta, seljaka, težaka. Navodi i podatak da se susreće i u ruskom kao *sjabr, sjaber - susjed, drug u posjedu zemljišnom, dionik u zajedničkom dohotku zemljišta*, a u litvanskom označava napoličara. Sličnim objašnjenjima koristi se i P. Skok. K. Z. ADAMSKA (1951:86-91) izraz *sebras* kao suradnik u poslu navodi za područje Litve, a *siabruwati* u ukrajinskom ima slično značenje itd.

GLUHAK, A. (1993) smatra da je etnonim *Srbin* nastao kao moguća izvedenica od riječi sličnoga porijekla i značenja. I neki drugi nazivi koji imaju zanimljivu etimologiju - pogotovo u oblasti stočarstva (*čoban, pastir, čordaš, majer, bač, gmajna, salaš, čair, utrina, mandra*).

²³ V *sprego* za skupno delo so se še po zadnji vojni združevali sosedje in drugi vaščani, če je primanjalo vprežne živine. Pri težih delih, zlasti pri oranju, so četverili (vpregali so 4 vole). Danes je v vasi malo živine. Teža dela opravljajo traktorji (Dragatuš, dc 234 - Metlika);

Sprega se "vata" s komšijom. Obično "sparuju" volove ili konje (Malo Polje, KJ 214 - Han Pijesak); *Obično u suvez idu rođaci iz podijeljene zajednice u slučajevima kada je jedan dobio, npr. volove, a drugi plug ili druga oruđa* (Srđevići, KL 134 - Gacko);

Udružuje se otac sa zetovima, sinovima, a i bliži rođaci (Orahova - Bos. Gradiška);

Udružuje se više obitelji u selu kod vršenja žita (Flengi, eB 234 - Vrsat); *Udružuju se siromašni ili oni koji usljed uginuća ili prinudne prodaje ostanu bez stoke* (Mačkat, In 312 - Čajetina).

Da ponekad sa svojima nije dobro imati poslovne veze ove vrste govori jedna izreka iz sela Novi Miloševac (co 413) kod Novog Bečjeja: *Sa svojim jedi i pij, samo nemoj sprezati.*

Pri ovakvim kriterijima za sklapanje *sprege* raspolažemo s relativnim brojčanim podacima (s obzirom na to da u jednom selu može biti više različitih razloga za suradnju). Rodbina koristi *spregu* 219 puta, susjedi 1068, najbliži susjedi 31, prijatelji 237, kumovi 13, sličnog imovinskog stanja 43 puta (od toga 28 puta siromašni) itd. Kao razlog sklapanja *sprege* uslijed nedovoljnog broja blaga navedeni su podaci za 81 selo.

Blago koje se koristi u *sprezi* (karta 7.) i oruđa i sprave (karta 8.) može se komentirati i s aspekta gospodarenja, a i tradicije pojedinih regija. Uočljivo je da se i u vrijeme zapisivanja (ako su podaci u potpunosti pouzdani) u *spregu* išlo i s kravama (u Pomoravlju) te da je ralo u isto doba korišteno u Makedoniji, Crnoj Gori i istočnoj Hercegovini.

Najčešće se u *spregu* ide s volovima i to 640 puta (od toga samo s volovima 241 put, a u ostalim slučajevima u *spregu* je mogla ulaziti i neka ratarska sprava, kola i sl.) i s konjima 603 (262 uz nešto drugo), kravama 22, a s magarcima i mazgama 7 puta dok je općenito navedeno da se u *sprezi* koristi stoka 547 i goveda 60 puta. Volovi i konji spominju se zajedno u *sprezi* 146 puta, ali se uvijek ne navodi za koju vrstu poslova i uglavnom nema velike razlike u tome koja se od ove stoke upreže u plug ili za vožnju tereta. Tako se konji navode zajedno s kolima samo 72 puta, a volovi 71 put za što mislimo da je propust zapisivača u registriranju detalja, ili konji i plug 99 puta, a volovi i plug 97 puta.

Oruđa u *sprezi* razvrstali smo, prema navodima iz *Upitnica*, u više karakterističnih grupa prema brojnosti sela i to: plug 332 puta, kola 221, brana 29, ralo 21, oruđa i orače sprave (kad nije točno što od toga), 188 puta. To su pokazatelji u kojima se sva navedena oruđa koriste ukupno, tj. uz neka druga. Tako se, npr., brana samo 3 puta koristi sama. Tu se još može spomenuti da se saonice navode 10 puta, sijačica 5, valjak jednom i traktor 1 put.²⁴

Na karti 9. uneseni su podaci o suradnji za obavljanje poslova kroz udruživanje u formi *sprege*.

Sprega se uglavnom sklapa za oranje, prijevoz tereta (što uključuje svoženje ljetine - žita, sijena, *gnojvožu*, prijevoz drva i sl.).

Za oranje, uz druge poslove, koristi se ukupno oko 1160 puta, a samo za oranje 350 puta, za prijevoz tereta ukupno 90 puta, od toga samo za prijevoz 37 puta a 53 za sve prijevoze i druge poslove, ali bez oranja. Vrlo često *sprega* se sklapa i za oranje i za prijevoz tereta (525 puta), čime se zapravo obuhvaća najveći dio radova. Samo 148 puta je navedeno da ovaj oblik suradnje uključuje sve radove.²⁵

²⁴ *Ako su siromašni uprežu skupa po jedno govedo i obave sve poslove prema dogovoru* (Bodonci, AG 332 - Murska Sobota);

Ima primjera da jedan daje jednog vola, drugi drugoga, a treći plug (Kostanjevica na Krasu, cb 411);

Može se uzeti jedan konj pred volove (Vukmanić, EF 211 - Karlovac);

Najčešće se udružuju oni koji imaju po jednog konja ili vola, ili ako jedan ima volove, a drugi plug (Priboj, GI 231 - Lopare).

²⁵ *Udružuju konje za vršidbu, a volove za oranje* (Čelikovo Polje, jl 121 - Foča);

Udružuju se kod svih poslova za tu godinu (Aradac, dO 414 - Zrenjanin);

U suz idu za oranje, sijanje, prevoženje kukuruza (Cerovljani Donji, eh 113 - Hrvatska Dubica).

Na kartama 10.A, 10.B i 10.C (*Međusobni odnosi i obaveze*) unešeni su podaci na osnovi triju kriterija.

Prvi kriterij je obaveza da sa stokom ide i *sprežnik* ili netko iz njegove kuće. Drugi je obaveza prema ishrani stoke i treći, način ugovaranja rada koji se mora obaviti.

Sprežnik je obavezan ići 692 puta, a sve ostalo rješava se dogovorima u puno varijanti. Najčešće se navodi obaveza da *sprežnik* kojem se radi ima hraniti blago dok se kod njega radi (a često hrani i drugoga *sprežnika*) 1133 puta, dok se za ostalo također dogovaraju na različite načine. Za ovakve dogovore imamo više kombinacija pa možemo navesti brojnost nekih od njih.

Npr., obaveza da ide *sprežnik* i da se hrani stoka navodi se 323 puta, a sve ostalo je stvar različitih dogovora između *sprežnika* ili podatak, koji malo govori, da se sve radi prema dogovoru, navodi se 279 puta.

Načini dogovaranja o obavljanju poslova u pravilu se svode na to da li će raditi podjednako obojici *sprežnika*, ili više onome s više stoke u sprezi, odnosno s neodređenim tumačenjem - *prema dogovoru*.

Iz *Upitnica* i nekih drugih, do sada neobjavljenih izvora, imamo neke tipske odgovore iz kojih možemo zaključivati o netipičnostima dogovaranja koja pokazuju svu raznolikost mogućnosti prema slobodnom izboru i potrebama samih *sprežnika*.²⁶

Karta 11. pokazuje raširenje pojava o *trajanju sprege* u onim selima za koje imamo podatke. *Sprega* se uglavnom sklapala prema potrebi, zatim na jednu godinu pa se obnavljala tako da nije rijetko da se navodi da se sklapa za nekoliko godina. Na tablici donosimo prikaz na koje se vrijeme sklapa *sprega* za oranje kao najuobičajeniji posao u tu svrhu.

²⁶ Prema vlastitim terenskim podacima s Banije iz 1988. u selima Lovča, Mračaj, Velešnja, Komagovina (kod Kostajnice) uočava se nekoliko činjenica bez obzira da li se radi o hrvatskom ili srpskom stanovništvu.

Suznici su, kako prije, tako i poslije Drugog svjetskog rata udruživali volove ili konje za oranje i prijevoz tereta. Dogovarali su se uz piće kod jednoga od njih (obično kod imućnijeg). Radili su naizmjenično jedan dan kod jednoga, a drugi kod drugoga i *suž* je trajao dok se ne posvade ili dok jedan od njih *dovoljno ne ojača da kupi radno blago* i tada drugi *traži novog suznika*. *Razvrgava se i ako jedan od suznika dovoljno ne poštuje blago*.

Hrani sprežnika, a za stoku se dogovore (Cerovac, gp 141 - Smederevska Palanka);

Ne hrani stoku nego samo sprežnika (Sladinac, fS 133 - Smederevo);

Ne hrani ni stoku ni ortaka (Budimerci, pT 132 - Bitola);

Nije obavezan hraniti ni stoku ni sprežnika, ali uglavnom hrani (Velika Drapčevica, DI 232 - Grubišno Polje).

Obavezan je hraniti volove (Velika Reka, kR 224 - Podujevo);

Svaki hrani svoju stoku (Brodarac, fr 232 - Požarevac; Sveti Nikole, NT 414 - Ulcinj; Stankovci, IF 412 - Benkovac);

Radi se po glavi stoke i po plugu - tko je šta i koliko dao u suvez (Škabrnja, he 421 - Zadar);

Ako jedan ima kola i vola, a drugi samo vola, onda se prvome radi jedan, a drugome dva dana (Pančarevo, NV 234 - Berovo);

Najčešće rade dva dana jednome pa dva dana drugome ili prvo onome kome je potrebnije (Grabarje, Ej 114 - Slavonska Požega);

Ore se s dva para volova upregnutih u jedan plug. Koliko dana susjed meni da volove, toliko dana mu moram vratiti (Zaluka, de 112 - Ozalj);

Ako je posao neravnomjeran "se pogliha s denarjem" (Vodice, bD 331 - Ljubljana).

Vrijeme	Ukupno	Oranje	Oranje i dr.
prema potrebi	1149	160	786
jedna godina	190	46	308
više godina	298	75	408

Za *prevoženje tereta i vrijeme sklapanja* imamo malo podataka, ali je već na karti upadljiv odnos da se za ovaj posao *sprega* sklapa uglavnom prema potrebi, odnosno od slučaja do slučaja.²⁷

Vrijeme u koje se ugovara (dogovara) sprega nije svugdje jednako i mi smo napravili nekoliko osnovnih podjela prema podacima na osnovi kojih su se mogle uočiti neke grupe.

Ti su podaci aplicirani na kartama 12. i 12.A.

Najčešće se pristupalo sklapanju *sprege* kraće vrijeme pred početak posla koji je trebalo obaviti, što će vjerojatno biti u svezi s vrstom *sprege* vezanom za neki posao, a zatim u proljeće (pred poljodjelske radove), u jesen i u zimskim mjesecima. Postoji i manji broj podataka o nekim utvrđenim danima (uglavnom blagdanima) u koje se sklapala *sprega*.

Većinom se takvi podaci odnose na božićne blagdane, iako se ne mogu, kao češći, zanemariti Đurđevdan (Jurjevo) te Mitrovdan i Krstovdan kao proljetni, odnosno jesenji blagdani.

Pažljivim bi se proučavanjem ili uspoređivanjem karata drugog i trećeg stupnja (uz nadopune podataka) mogle odrediti regije u kojima se češće pristupalo sklapanju *sprege* u pojedinim godišnjim razdobljima.

Tako, npr., ukupno ima 1149 podataka da se *sprega* sklapa prije početka poslova (odnosno od slučaja do slučaja ili prema potrebi), na drugi dan Božića sklapa se 48 puta (a uz Božić 56 puta), na Đurđevdan 35, a na Mitrovdan 32, Krstovdan 14 puta, u

²⁷ Iz *Úpitnica* navodimo neke karakteristične odgovore:

Traje i 50 godina. Ako je jedan htio prodati vola morao je pitati drugoga (Kostanjevica na Krasu, cb 411); *Sklapa se i do 10 godina. Ako je jedan htio prodati vola obavezan je prvo ga ponuditi svome sprežniku* (Goče cb 444 - Vipava);

Obično se dogovore za jedno oranje, ali se često produžava. Sa znanjem ortaka može se raditi i drugome (Dodoši, MM 444 - Rijeka Crnojevića);

Obično se sklapa za jednu sezonu i godinama obnavlja (Potklečani, Ji 241 - Posušje);

Sklapa se od slučaja do slučaja i ne obnavlja se sprega istih domaćina (Prečec, Dg 114 - Dugo Selo);

Suvez se sklapa navijek (Bruvno, gf 414 - Gračac);

Česta je izmjena suveznika (Gornja Bučica, df 444 - Glina);

Suvezluk može trajati 10 i više godina. Suveznici naizmjenično spremaju "veliku večeru" (Bukovica, Ji 111 - Duvno);

Redovno pare više godina isti domaćini (Malo Polje, hl 211 - Han Pijesak);

Međutim postoje i neke izreke koje govore o negativnom odnosu prema sklapanju *sprege*. Primjerice: *Ne daj konja u spregu ni ženu u svadbu* (Sivac, Dm 111 - Sombor).

proljeće 124 i u jesen 92 puta. Rijetki su navodi da se dogovaralo o *sprezi* na Uskrs, na Veliki Petak, Gospu Kandeloru, Blagovijesti, Markovo, Petrovdan, Lučindan, Arandjelovdan, na slavama a, češći, za nedjelju.²⁸

Na osnovi dosadašnjih podataka, karte po rasporedu pojava (posebice za neke pojave) pokazuju veliku šarolikost, a zaključivanja ometaju česti općeniti ili nepotpuni odgovori. Podaci iz ostale građe također upućuju na raznolikost, a katkad na vrlo veliku razrađenost pravila koja postoje u *sprezi*, a katkad na upravo nešto slobodnije dogovaranje. Cijeli kompleks ovih pojava svakako zahtijeva pažljivije komparativno proučavanje na sveslavenskoj osnovi.

SUPLEMENTARNA I REFERENTNA GRAĐA

Bogišić, kao sastvaljač *Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru* (Cetinje, 1888), u pojedinim članovima *Zakonika* piše sasvim određeno o nekim oblicima udruživanja i suradnje u radu s blagom.

Dalje se navode oni članci *Zakonika* koji se izričito odnose na pojavu sprege.

RAZDIO XVI

O sprezi (893)

Čl. 446.

Kad dvojica ili njih više, volove spregnu, uzeće se, da s njima treba da soru sve zemlje koje su te godine u sprežnika za oranje, bez ikakva obzira na to, u koga je više u koga li je manje zemlje koju sorati treba.

Ovo pravilo kao i ostala koja su u svome razdjelu, vrijedi samo, ako ugovornici drukčije ne uglave.

Čl. 447.

Kojim će redom volovi orati u pojedinim sprežnika, biva po tome, kako oni sami dogovorno nađu da je svakome i svima skupno najzgodnije, ali se uopšte uzimlje, da radnja ide redomice po danima; t. j. danas u jednoga sprežnika, sutra u drugoga a t. d. dok im tako sve zemlje sorane ne budu.

Čl. 448.

Ako jedan sprežnik ima više volova u sprezi nego li drugi, tada i radni dani izosobice idu prema broju volova; u onoga, na primjer, koji u sprezi ima samo jednoga vola, sprežni će mu volovi orati jedan dan; u onoga koji ih ima dva, dva dana izaosob i t. d. dok se svi ne izrede; pa takvim redom opet isprva, dok se sve sprežničke oranice ne soru.

²⁸ Iz *Upitnica* navodimo neke karakteristične odgovore:

Za jednu sezonu, od jeseni (Prošćenje, kn 112 - Mojkovac);

Dogovore se za "godišnju brazdu" ili "za jednu brazdu" (Brajčići, mM 113 - Budva);

Na Božić i uz gozbu (Gubin, IH 232 - Livno);

U selu Donji Kazanci (hH 342) kod Bos. Grahova karakteristična je izreka: *Na Božić ručaj i traži suvoznika;*

Sprega se obnavlja drugi dan Božića (Šetonje, gr 421 - Veliko Laole);

Sve se radi prema dogovoru sklopljenom na Štefanovo (Velika aF 223 - Maribor);

Na Badnjak (Begovo Razdolje, Ed 432 - Delnice);

Neki blagdan (Korlat, hF321 - Benkovac); (Šišljavić, df 311 - Karlovac);

Bajram (Plasnica, or 124 - Kičevo); (Hamidžići, Hi 241 - Turbe).

Čl. 449.

Koliko se god zemlje sore u jednoga sprežnika više nego u drugog, za onaj se višak ne daje nikakva naknada onima u kojih je oranica manje, osim ako je izrečno inače pogođeno. Ipak, bez naročite pogodbe, sprežnici ne razoravaju sprežnim volovima svoje ledine.

Čl. 450.

U koga voli rade, taj treba da ih hrani i pazi, kako bi svaki dobar domaćin svoje pazio i hranio. Po tome, taj sprežnik odgovara ostalim za sve što bi se štetna njihovim volovima dogodilo, krivicom njegovom ili njegove čeljadi.

Čl. 451.

Hoće li i sami sprežnici pomagati onome u koga rade sprežni volovi, i kojim redom i načinom, to određuje njihov dogovor.

Ako li o tome ne bi pogodbe bilo, o pomaganju se sprežnika treba vladati prema pravilima o radnji i pomoći na uzajmicu i bez uzajmice (341 -347).

Čl. 452.

Ako bi kakvom nesrećom poginuo kakav sprežnički vo, a bez krivice ijednoga sprežnika, šteta pada na onoga čiji je, i ako će da sprega s njim traje, treba da poginulog vola nadomjesti.

Ipak, ako se nesreća dogodi dok su sprežnici na plugu, ili se spremaju radnju da započnu, a taj sprežnik i pri najboljoj volji drugoga vola nabaviti ne može, red je da mu ostali pomognu sorati što je za oranje, te kad bi do potrebe bilo, da za tu orbu na zajedničke troškove vola zamjenika nađu.²⁹

Čl. 453.

Nijedan sprežnik nije vlastan, ako ostali ne pristanu, ni samim svojim sprežnim volom kome tuđemu pomagati, dok nijesu potpuno sve sprežničke zemlje sorane; inače će namiriti štetu koja od toga uzbude. Kad bi se ponovila ta zla upotreba, sprežnici mogu, povrh naknade štete, još iskati, da se sprežnik taki iz sprege posve ukloni.

Čl. 454.

Ako nije određeno bilo koliko će sprega trajati, tad je svakome sprežniku na volju, kad će ostalima javiti da on izlazi iz sprege; ali treba da to učini najmanje mjesec dana prije neg što će nova orba započeti.

Sprega se raspreći ne može, dok se god započeta orba nedovrši, n'ako bi njenu trajanju vrlo zamašnih zaprjeka bilo.

Čl. 455.

Ako sprežnici nastave zajedničku radnju, i pošto je isteklo vrijeme za koje je sprega satavljena, a ugovora ne preinače, pretpostavlja se, da pogodbe koje su u predašnjem ugovoru bile, ostaju one iste i za u napredak.

²⁹ U zbirci odluka Opšte sednice Kasacionog suda, sredio Gojko Niketić, postoji jedna odluka povodom primjene paragrafa 691. *Srbijanskog građanskog zakonika* (iz 1844), te se ističe: *Vo dat u spregu nije dat pod zakup; i ako pri tome uginu bez krivice sprežnika, uginuo je svome gospodaru.* - 3371 od 4. novembra 1880. godine. Prema: ĐUROVIĆ, R. (Beograd, 1974:472, fsn. 12).

Čl. 456.

Kad se volovi za kakvu drugu vrstu radnje spregnu, treba se u tome vladati po običajima i prema pravilima ovoga razdjela (446 - 455) u koliko se mogu pojedinim slučajevima primjeniti.

To isto budi rečeno i za spregu konja i svake druge životinje s kojom se mogu kakve radnje sprežno raditi.

Ostala referentna građa u tekstu donosi se prema kronološkom redu s navođenjem autora, citata s podacima o godini izdanja i stranicama na kojima se citati nalaze (prema bibliografiji). Na mjestima gdje sam smatrao nepotrebnim ili suvišnim navoditi cijeli citat komentirao sam zapis ili samo skrenuo pažnju na bitan sadržaj onoga o čemu je pisano.

MILIĆEVIĆ, Milan (1894:111)

Sprega i sprežnici pojava su zanimljiva a potrebna. Dva seljaka sprežu da zajednički poru svoje njive. Sprežnici su se u starije vreme držali kao neki rod, makar i da nisu ništa svoji. I u sprezi se moglo steći duši mesto. U koga ima dobrih volova i vredne momčadi, taj bi, Boga radi, primio u spregu po jednog jednovonika ili i dvovonika ali čoveka nevešta i neokretna. To bi se činilo samo sevapa radi.

KURJAKOVIĆ, M. (1896:218)

Sprega ili spreža je dobrovoljan usmeni dogovor dviju ili više zadruga, da će si pripomagati pri gospodarskom poslu, naročito pri oranju kroz cijelu godinu. Ima bo seljaka, koji nemaju dosta tegleće marve, pa se udruže dvije ili tri zadruge, te daje svaka u zajednicu po koje marvinče, i tako oru "poredom".

Da bude ugovor svečaniji, mora se potvrditi uz pun stol. U tu svrhu odrede ugovarajuće stranke jedan dan, kad će se častiti. Časte se u kući onoga, koji je brojniji zadrugarima, ili kako već odrede. Druga stranka pridonese također hrane i pila. Gozba se počima subotom u večer, al običnije zajutarkom u nedječju ili u koji drugi blagdan. Gozbi prisustvuju svi članovi obiju stranaka, a nastavlja se uz veselo pjevanje i plesanje do kasno doba noći. Obično pozovu se k gozbi i odličniji ljudi iz sela i starci iz susjedstva. Uz to se pjevaju obične narodne pjesme, jer za tu zgodu nemaju prigodnih pjesama.

LOVRETIĆ, Josip (1988)

Osim opisa *sprege* koji smo naveli u prikazu objavljene građe, Lovretić sporadično spominje *spregu* na još nekim mjestima.

str. 437. *Životinje se uzimlju za poso, ili se uzimlju u spregu, pa ja pozajmim drugomu, a drugi posli meni, kad ja ustrebam.*³⁰

³⁰ Prvi dio monografije o Otoku tiskan je u *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena* (II.svezak) u Zagrebu 1897. godine, a poslije je dopunjavana u više navrata (III-1898, IV- 1899, VII-1902, XXI-1916. i XXIII-1918. godine). Dijelovi monografije koji se neposredno odnose na predmet ovoga rada nalaze se u II. i IV. knjizi (svesku) u odeljcima *Običaji* (*Pravni običaji*), *Pravo* (*Stvari i Obveze*), te djelimično *Rad* (*Gojenje blaga i živadi*).

KRMPOTIĆ, Ivan (1900:143)

Gojenje stoke - Blago kod posla

S konjima i volovima oru, samo mora imati četiri vola (na dva ne more orati). Kad ko nema četiri vola, nego dva, onda traži s kim će uvezati oranje. Onda oru va'i' skupa. Kad oru kod onoga, onda (j)idu kod onoga, kad oru kod ovoga, onda (j)idu kod ovoga. Ako ima jednoga konja, pri'vati preda nji'.

KLARIĆ, Ivan (1901)

Skupni poslovi

str. 280. *Ima ljudi, koji zajedno voze drva, oru, kopaju i svetežačke poslove obavljaju. Ovi se ljudi zovu suznici (suveznici).*

Običaji - Pravni običaji - Običaji kod obveznog prava. Zajednički poslovi.

str. 285. *Kad dvojica postanu suznici (suveznici), onda među njima nema nikakvih običaja, tudi se jednostavno (!) uglavi, da će zajedno poslove obavljati, i to: danas jednome, a sutra drugome, ili ako je u jednog prišnji poso, onda kodnjega, dok se taj poso ne svrši, a onda toliko dana kod drugoga.*

JANČEROVA, Kata (Zagreb, 1901)

Običaji kod posla i rada - Običaji kod zajedničkih poslova. "Foringe"

str. 222, 223. - *Za pomoć pri prevoženju tereta, naročito za gradnju kuća susjed "po sele prosi foring i kojnarov i volarov", ali to najčešće završava rasprama oko toga tko je i koliko kome pomogao i na koji će mu način biti vraćeno. "Već se je i tak trefile, da su ljudi, dok su međ družinu bili, imeli su svoje blago: po osem, devet glav kojn. Bome su se podelili, pak su obogeli, da ne nijeden imel ni magarca. A dok su bili skupa, onda su i oni pomagali drugem i privezli onem, ki su ji prosili. Onda 'da su se i oni tak zameli i raztepli, onda si nesu imeli ščim ni drv privesti, ni zjorati, a kam kirijašiti! Onda su išli k onem ljudem, kem su još, dok su v vrpe bili, pomagali!"*

Pravni običaji - Običaji kod zajedničkih poslova

(Sprega)

str. 237. - *"Lake tomu, ki ima kojn i preveč. A mi siromaki, ki od sad morame gledeti za plug" - "Kej moraš? Am ti imaš svoje junce." - "A imam, ali oni nesu prez pomoči: nas se broji dvanajest v tucet!" - "Je, pak se svet tak bavi: poreva jeden s drugem, lepo spregši (!) jorju. 'Ome zemlja je žmeka, tu je treba jake blage, ko ju prevrča.' - "Je, 'se ja to znam, same ki ima svoje jake blage, pak si lepe zapreže i jorje 'saki den na den sebe i f'oru i v dobu ; 'da mu zemlja nadojde, onda si ju lepe poseje i priredi. A 'da se v skupčine dela, onda se mora i je'nomu i drugomu, a najlepše mi zemlja prigrave i nadojde, i onda moram onomu jorat, i čez noć opane dešč, onda pak čekaj, dok nadojde". "Dragi moj, to se mora prave i jeden den je'nomu, a drugi den drugomu, kejti to ne šala - zemlja pusta! **

To je tak dobre: Kad se tak dva spraviju skupa za jorajne, onda se najman v jutre kupe na te dele. Onda tu nesu treba neg' dva. Onda se naj i pojdaš nam pri tem naje, komu peju jorat, onda pak drugi den pri tem drugem. Kad se oni najedu, onda žene naj dojdu, 'da 'čeju:

če se budu bole žurile, budu prve gotove. A kak 'nogi bavi! Tak se nazavaju: "Deče, si li se naručal?", pak: "Ideši? Si li gotov? Ideme li?", pak onda: "Budu li tvoji 'ajmi, a moje vojke?" - "Dej ti, kej ti imaš: ti plug, ja 'ajme i vojke: to je 'se tebe" (če je i nemu), "ti dej, kej ti imaš, ja dam, kej ja imam". Neg' je ljudi, ki tak na te 'se ne paze: i na bič, i na jogarline: "Se to dere" - "Se tebe dere!" A, dragi moj! Male se toga najde, da bi se dobri pojdaši na vrpju spravili. A, vi spregaši, poturaši! Vi jeden drugoga poturnete. Sem se turaj, glrdi si, da ne buš se z većinu v tucet brojil, neg' da ti buš sam v jeden tucet, košto ja, pak i više ljudi".

(* Sem ja (s) svem kumem Hrvojičem joral. Oni su navesali i po polje su gledeli, kukuruzu su s torbe vadili i šikali z rukami i po pole su zijali. Bome, kak su sejali, tak je i zlazile: na tri, četiri fate je bile zemlje, da ne bile nigde betva, a negde i negde je bile na meste, kak ti roj. Kej ču ja! Tak je 'sem mojem polje! A rane sam sejaj, bile je lepe a moje je polje visoke, ja bi bil imel ranu kukuruzu, neg' sem ja moral 'se presejavati". - "To je još-još, 'da se dobri pajdaši sprežu; ali 'da se sprežu, kak sem se ja sparavil s svojem šurjakem je 'ne lete, joj to je mene bila živa muka. Ja sem v jutre 'se priredil i najel se i 'se, i svet ide, i več je 'se sprešle, i sunce je več visoke, ja sem se 'vrtel po domu! Kej ču! Svet dela, a ja sem doma! Kej 'oču! Idem ga iskat, de je, kam je! A nigde ga ne. Onda na negda je znikel. Sem čudaj putov išel na polje, već je bil deset vur. Do zajnoga sem sejaj. Mene je to tak postarale, da bi zaručal").

BRATIĆ, Toma (1904:291)

Suvez je opet pošljedica inokoštine u radnim snagama i volovima; Suvez je dakle, kad se udruže dva ili tri domaćina, da zajednički oru zemlju, svoze sijeno, žito i ostalo što se na volovima svozi. U suvezu se radi po redu, prema tome, koliko koji od suveznika ima volova; onaj u koga se radi, dužan je dati ručak i volovima i težacima, a na večeru ide svaki svojoj kući. Pri oranju u suvezu uvijek se načini takav raspored, da se sviji suvoznika najprije uzoru one njive, kojima je potrbno rano oranje, a poslije one koje su za docnije oranje. Tako je i pri vožnji; najprije se svozi ono sijeno ili žito, koje na putu za poharu, pa onda ostalo. Vrlo se često događa da stanovnici iz brda ili Brđani (Površanci) stupaju u suvez sa Poljacima ili sa Humljacima, pa pošto u poljima i u Himini nastaje ranije oranje, to uzoru tamo, a kad poslije brda iskopne od snijega, izgone se volovi u brda, te se tamo ore. Naravno u ovom slučaju onaj hrani i težake i volove za sve vrijeme oranja, u koga se ore, pošto su kuće suvoznika u velikom rastojanju, te im nije moguće svojim kućama na večeru ili konak kući.

PETKOVIĆ, Grgo (1907)

str. 301. Kad sastave dva tri čovjeka po plug volova i zajedno oru, to se zove suvez. Koliko tko ima volova, toliko ga dana ide oranja, a onaj, čiji je lijes, tako isto na nj odorava svake rali po jedan dan kao i na vola. Najviše vežu dva čovjeka: jedan sveže četiri, a drugi dva vola, ili jedan pet, a drugi jednoga. Koji veže jednoga, on ne ide na oranje, nego kad se njemu ore, ili kad on ore komu za plaću, za slamu, onda mora ići. Koji veže dva vola, on uvijek ide uz lijes.

Koji ima svoju spravu i četiri svoja vola, taj prije odore svoju ral, t. j. svojih pet dana, a onda idu ostala dva dana onoga "dvovolca". Rijetko, i na veliku žalost, da bi

jedan pustio drugoga da na njegovim danima ore. Samo zimi, kad se ne može svuda raditi, dopušta jedan drugome, i oru, dok mogu, gdje se kojemu daje.

Obično vežu suveznici, koji su blizu jedan drugoga, komšije; a tek onda, kad ne mogu izbliza, vežu iz drugog sela. Ima i takvih, koje nitko neće da sveže, i to poradi toga, što su im slabi volovi ili što imaju veliku zemlju ili što jako tuku volove. Suveznici se lijepo drže, naizmjenice se zovu na dobar zalogaj. Oni idu i na tuđu rađu, ali obično oklijevno i kasno, a u oranju tad jedni gone volove posve lijeno i stisnu plug, da pliče ore. Na to se "bevolci" ljute i vele: da su onako sebi orali, gdje bi onoliko zemlju prevalili! Stoga se dogodi, da neke i otjeraju, što slabo oru. Suveznici ne idu jedan drugome na večeru; ali kad drugome rade, onda idu; "bevolci" im prirede dobar "god", jer ih mite, samo da bolje i ljepše oru.

Suveznici "driše" (driješe) onda, kad odoru svak svoje dane. Kadšto se desi, da onaj, koji prije izore, više ne da volova, pa je njegov suveznik primoran da hvata paripče ili magare ili ore na četiri vola. Bude i to, da koji vidi, kako netko nije svezao (a dobri su mu volovi), odrriješi pa s ovim sveže. Ali o takvome čeljad ružno govori i sudi, pa bi bolje bilo uzeti pušku i ubiti čovjeka, nego odriješiti, kad svi povežu. Poradi toga se i ljuto osvećuju. U oranju su jedni nevjerni: kad svoje gone, mile lale, a tuđe tuku i jako nemilo gone, radi čega se suveznici najviše svađaju i driješe. Da oreš sam, pak ti se suvezniku toga dana razboli vo i krepa mu, on će s tobom pred sud dokazujući, da si ga ti utrgao s njime naglo orući, i traži od suda, da mu platiš vola, a sud mu to i dosudi, kad se nađu pravi svjedoci.

str. 303. Volari vežu pred Veliku Gospu, a driješe o Jurjevoj, a to zovu "srće". Pri oranju volari gone po redu: sad jedan, sad drugi; jedan plug drži, a drugi goni. Volove mijenjaju: jedan dan u krš, a drugi u polje; misle, da im je bolje, kad promijene.

GRBIĆ, Savatije (1909:258)

Kad se dva ili više domaćina dogovore, da sastave dva, tri, ili više čivota volova, pa tako udruženi da izoru sve svoje njive i ledine, onda se to zove **sprega**. Sprega se čini samo onda, kad se hoće da se ore plugom, a kad se ore ralicom, nema sprege. Sprega nije ništa drugo do pozajmica, jer jedan drugom pomaže svojom stokom.

Kad neki domaćin ima samo jednog vola, traži u selu opet takvog domaćina, koji ima jednog vola, pa se njih dvojica udruže, da zajednički oru. To se zove **sastavljanje**.

Bilo da se vrši sprega bilo sastavljanje svaki je domaćin dužan da svojim volovima ore onome s kim je spregao ili sastavio onoliko dana, koliko je ovaj njemu orao. Nema toga slučaja da je neki odrekao rad. I kod sprege i kod sastavljanja svaki domaćin hrani svoju stoku, a onaj kod koga se ore, daje samo ručak i večeru onome, ko mu stoku za oranje pozajmljuje.

BOŽIČEVIĆ, Juraj (1910:208)

Običaji kod zajedničkih poslova:

Kadgodre dospije čovik, rado pomore drugome čoviku prez plaće, a onaj mu opet vrne, ako dospije u čem drugem, a ako i ne vrne, pa nikom niš. Jedan drugemu posudi vole, kola, pomore mu oko graje, posudi mu blago za vršit, za seno vozit...

LANG, Milan (Samobor)

Pravo - Mijenjanje; Posuđivanje

str. 16. *Blago se vrlo rado često mijenja, osobito junci, koji se mogu lijepo spariti. Gnoj se miješa ponajviše zato, da se uštedi trošak za voženje. Na pr. A imade vinograd u Gradišću, te bi morao iz Samobora voziti onamo gnoj, kad ga ne može ondje dobiti. U takvu slučaju dogovori se A sa žiteljem B iz Gradišća, koji imade zemljište kod Samobora: izreku, koliko i kakovih će vozova gnoja odvesti seljak B sa svoga gnojišta u vinograd A-u, toliko vozova A sa svoga gnojišta na oranicu, što je ima B kod Samobora.*

Kod poslova i rada

Kod zajedničkih poslova

str. 33. *Susjed susjedu (ako baš nisu zavađeni) uvijek je pripravan da priskoči u pomoć u svakom radu i neprilici; ali zato s pravom iščekuje, da mu se ljubav ljubavlju uzvrća. Ja ću tebi, ti daj meni. Pa tako doista i čine. Jedan vozi teško uz brdo na svoje zemljište, a isto tako i drugi mejaš ili podalji susjed. Da ne muče blago, sprezat će jedan drugomu: najprije će onaj, što je drugi došao do brijega, ispregnuti svoje blago pa ga pripregnuti prvome vozu i tako u dvoje ili u četvero lakše i brže izvesti na brdo. Poslije priprege opet prvi svoje konje ili volove k drugomu vozu, te mu pomogne izvesti.*

MILOSAVLJEVIĆ, Sava (1913)

str. 357 - 358) *U Omolju ima dosta stoke, ali je slaba i mršava. Naročito oskudevaju u snažnoj teglećoj stoci, kakva je potrebna za oranje, pa da ne bi zakasnili sa oranjem, oni sklapaju spregu. Sprega počinje od Novog Leta za proletnje, a od Velike Gospde za jesenje oranje. Sklapanje sprege biva između dva dobra prijatelja, a sastoji se u časnom davanju reči, da će zajednički, o zajedničkoj hrani, čim se ukaže vreme, izorati sve svoje njive. Ne dešava se da jedan drugoga prevare. Koji jedne godine sklope spregu, nastave je i dalje, te ima kuća, u kojima su spregu sklopili još stari, pre dvadeset i više godina i nikako se ne ruši. Spregu mogu sastaviti i više od dva domaćina, i svi koji učestvuju u sprezi, zovu se sprežani, a samo sastavljanje zove se sprega. Kad prispe vreme oranju, sprežani se dogovore da zajednički oprave alate, odrede dan, kad će oranje početi i raspored da oru dan ili dva kod jednog, pa posle isto toliko kod drugog. U oči dana kad oranje počinje, ništa se ne daje na zajam ili na poslugu, niti se što prodaje od mala iz kuće, jer će izorana zemlja omanuti u rodnosti. Negde na ovo paze i prvog dana oranja. Sutradan oba sprežnika sprema zajednički sprežni ručak. Njega spremaju obe domaćice u kući onog sprežnika, čija će se zemlja prvo orati. Dok spremaju ručak, one zajednički umese i dve male projice - uštipke - u koje zabodu, dok su još sirove, po grančicu bosiljka. Osim toga napune i jedan vrg vodom, u koje potope seme od svih poljskih useva: kukuruza, pšenice, ovsu, sočiva, pasulja i drugih. Proje metnu u torbe, a vrg dignu na policu. Kad se ore s proleća, za ovim ručkom moraju biti, pored ostalih jela, i cele desne plečke ili bar po polovina rebara s desne strane od onih brava što su sprežani klali za mrs svojih kuća. Te delove čuvaju za ovaj dan, osušene u odžaku ili održane u presolku. Mnogi za ovaj dan čuvaju i osušenu glavu od ubojnice, pošto iz ne*

izvade oči i mozak. Krajnja sirotinja ovo ne čini, jer ubojnice nije ni imala. Plečke, rebra ili glavu, za vreme ručka jedu tako suve, ili ih peku na žaru ili ražnju, ali nikad od njih ne kuvaju jela. Za jesenje oranje sprežni ručak biva bez ovoga. Isto tako i kad je piost nema ovoga. Ručak uvek biva u kući. Obe domaćice postavle sofru na sred kujne ili sobe i po njoj poređaju sva spremljena jela. Jedna od njih zapali voštanu sveću i prizove ukućane iz obe kuće da stanu uz sofru, a druga uzme kadionicu i okadi sofru i njih, pa je iznese napolje i prospe uz plot. Pošto se prekrste sednu da ručaju, ali bez ložica. Posle ručka sprežani hvataju volove i prežu ih u plug. Kad upregnu volove, žene im prinesu torbe s uštipcima te ih uprte na leđa i celi dan nose. Za ovim okite jaram perjem od živine i suvim bosiljkom; kad sprežani, prekrstivši se, krenu plug, jedna od njih uzme kitu bosiljka, te vodom iz vedrice popraska volove, plug, sprežane i sve ostale ukućane, a potom prospe za njima vodu i seme. Od kuće do njive sprežani se ne obrću i vrlo slabo govore. Kad stignu na njivu, zastanu i razgledaju s koje će strane početi. Seljaci nikad dve godine uzastopce ne oru svoja imanja podjednako. Ako se lane razor počeo oko njive, ove godine počće se iz sredine i obratno. Prvu brazdu izoru čuteći, a posle oru kao i obično i razgovaraju. Torbe sa uštipcima nose ceo dan na leđima, i u veče ih varćaju kući nenačete. Užinu im domaćice spreme kod kuće kao i ručak, pa kad bude vreme odnesu im na njivu. Kad dođu do njih, one im nazovu Boga i reknu: "Prva brazda bila!" Kad se zemlja dobro ore, sprežani odgovore: "Ovako i dogodine!" a kad je oranje loše, suvo i ne ide kako valja, oni reknu: "U dušmanskoj svake godine ovako!" Žene ostave užinu pa se vrate da spremaju večeru.

U veče, kad sprežani dođu, skinu one torbe s uštipcima i okače ih o kakvo drvo u dvorištu, jedan sa zapadne, a drugi sa istočne strane, ispregnu volove i polože im sena ili slame, operu ruke i sednu za sofru, opet u kući kao i o ručku. Za večerom se opet zapali voštana sveća i ostavi da dogori do kraja. Pošto večeraju, dignu se, izvade uštipke iz svojih torba i dadu po zalogaj svima domaćima, a ostatak izlome i podele volovima na kojima su orali.

Dok traje oranje, sprežani i svi njihovi ukućani, ručavaju i večeravaju kod onoga, čiju su njivu tog danà orali. Po svršetku oranja goste se o zajedničkom tročku u kući onoga čiji je plug, a kad je on zajednički ili svaki ima svoj, onda u kući starijega, a ako su vršnjaci, onda u kući onoga koji se prvi oženio.

Seljaci hvale sprežni ručak i vele da je slađi i od božićnjega.

LUKIĆ, Luka (Varoš, 1921, XXV/2:266)

Običaji - Pravni običaji

Kod skupni poslova ima običaja. Jedan dan radu jednom, 'vaj i' 'rani brini se za sve ko da su u njegovoj kući odrasli. Drugi dan idu opet drugom sprege i tamo radu ko kod sebe. Tako radu samo, kad i' je podjednako u obadvi kuće. No ako je u jednoj kući troje za posal, a u drugoj samo dvoje, radi i' dvoje a dvoje. Kad radu kod 'nog ge i' je troje, radi i' svi petero (dvoje tuđi a troje domaći), a kad kod 'nog ge i' je dvoje, radi i' svi četvero, a 'no peto ostaje u domu. Štogod sprege radu danas kod jednoga, radu to sutra kod drugog i moraju isto toliko uraditi ko kod prvoga. Raščera l' vrime, mora se

taj dan nadomirit prvim radnim danom. Sprege radu cilu jednu godinu skupa i ne sme jedan drugog ostavit. Kad jedan dovrši kop il sijanje i počasti s dobrom večerom, mora to isto i drugi sutradan. Zato moraje bit podjednakog grunta, starosti i vridnosti. Sve uradu skupa: oru, siju, kopaju, kosu, vršu, vozu sino, beru šljive, i trgaje kukuruze.

DUČIĆ, Stevan (1931)

str. 18. *Ko samo jednog vola ima, on ga s nekim sastavi, pa redom oru.*

str. 46. *Pošto rijetki domovi imadu par volova, mnozina se "usupone" s po jednim volom, da zajednički na izmjenu oru. "Sastavili smo volove, da zajedno oremo", kažu takvi.*

BICANIĆ, Rudolf (1936:23)

Na osnovi provedenog terenskog istraživanja, uglavnom po Bosni, konstatira da je u trokutu Banja Luka - Mostar - Split ispitao 19 tipičnih sela i da ... *Radne stoke, a to su volovi, i plugova, koliko treba za samostalno oranje, ima više od polovine seljaka tek u 2 sela... a samo u 4 sela ima više od četvrtine seljaka svoj vlastiti plug, a u 13 sela je više od tri četvrtine seljaka bilo bez vlastitog pluga i sprege... Od čitavih 7 sela je polovica gospodarstva bez pluga, a nema nijednoga od tih 19 tipičnih sela, iz 10 raznih kotara, u kojem ne bi bilo više od 25 posto seljačkih gospodarstava uopće bez plugova i bez stoke. Preostali seljaci "svezuju" zajedno, t. j. sprežu volove, udružujući se po 2 i 3 gospodara za oranje (suvezluk).*

FILIPOVIĆ, Milenko (1949:119, Veliki plug)

Oranje njiva u toku ljeta za ozimu pšenicu podrazumijevalo je udruživanje više srednje imućnih seljaka s zapregama od 3 - 5 jarmova volaova (pa i više). To se nazivalo oranje u "slogu". Udruženi orači svi zajednički oru prvo jednom pa redom ostalima dok sve ne pooru. Hranu je spremala kuća kojoj se taj dan ore.

FILIPOVIĆ, Milenko (1949:106, Visočka Nahija)

Najčešći oblik ekonomskog udruživanja je sastavljanje stoke. Malo je domaćina koji imaju po dva vola, koliko bi svaki težak trebao najmanje da ima. Stoga se obično po dvojica, od kojih svaki ima samo po jednog vola, udružuju pa "sastvaljaju teg" ili "rahtilo": kad jednome treba da ore, uzme od drugoga vola, pa će njemu ustupiti svoga, kad mu ustreba. Tako čine kod svih poljskih poslova, za prijevoz drva, žita i sl. Takvi ljudi među sobom su "sastavnici".

ŠKALJIĆ, Abdulah (1951)

str. 107. *"Suvoz" je ako dva domaćina koji imaju samo pojednog vola "usuvoze" volove tako da sa oba vola obrade poljske radove kod obojice. Rade naizmjenice sad kod jednog, sad kod drugog. Kod koga volovi koji dan rade, taj ih hrani. Ako jedan ima više imanja, onda plati višak rada po sporazumu.*

FILIPOVIĆ, Milenko (1954:174, Rama)

"Ortaci" ili "suveznici" su domaćini koji imaju samo po jednoga vola pa sastavljaaju svoje volove uvek kada neki od njih treba da ore, da što prevlači sl. Takav odnos je veoma čest. Kažu među sobom: "da sastavimo volove".

FILIPOVIĆ, Milenko (1935:64, Severno Veleška sela)

str. 64 - 67. *Oni koji imaju po jednoga vola pa se udruže da zajednički oru zovu se, i kod Srba i kod Turaka, ortaci (selo Sojkalar). U Slpcu sam zabeležio i izraz zapregnuti.*

TOMIĆ, Persida (1965/66:38)

Najčešće domaćinstvo, ako uopšte drže volove, ima samo jednog i spreže sa komšijom ili rodbinom

**"kad sprežnik daje vola ili konja hrani izjutra i uveče kad se vrati s posla. Onaj kome se radi hrani u podne.*

FILIPOVIĆ, M. - TOMIĆ, P. (1955:69)

... U G. Pčinji postoji običaj da se domaćini koji imaju samo po jednog radnog vola udružuju i svoje volove sastavljaju u jedan jaram pa da mogu da oru i obavljaju druge poslove gde je potrebna volovska vuča. To su onda "ortaci".

ĐORĐEVIĆ, M. Dragutin (1958:174)

I danas postoji sprega volova za zajedničko obavljanje nekih poljskih radova od proleća do jeseni među srodnicima. To uzajamno pomaganje proističe iz osećanja srodstva i zbog toga što su im imanja sublizno pa ih je lakše zajednički obrađivati.

PAVKOVIĆ, Nikola (1962:189)

"Suvez" je kod svega stanovništva Polja udruživanje stoke i kola za oranje, vršenje, prenošenje piće (stočne hrane), drva i kamena.

NIKOLIĆ, Vidosava (1967:132)

I danas je još u običaju da srodnici i komšije, sa malo oraće stoke "sprežu" prilikom poljskih radova.

FILIPOVIĆ, Milenko (1969, Prilozi...)

str. 53. *Rad u svezu je kad se dvojica udruže s po jednim volom i zajednički se s njima koriste; oni ne daju ništa jedan drugome.*

str. 78. *Ko nema dovoljno volova da bi sa svojim volovima mogao da obavlja razne poslove, on spregne s drugim. Zovu se onda sprege. Taj se odnos ugovara o Božiću ili Nikoljdanu. A i ako ima više volova sprežao je, jer je nekoliko volova puštao slobodno kao bakove. Sprezan, "bevolac" ide s onim ko ima volove i rahtilo, pa učestvuje svojom radnom snagom, a ovaj drugi će njemu uzorati njegovu zemlju.*

str. 137. *Održava se običajna ustanova da se po dva domaćina koji imaju samo po jednog vola ili konja udružuju, da se "sprežu", pa ih zajednički iskorišćavaju na poljskim poslovima i u prevlačenju tereta.*

FILIPOVIĆ, S. Milenko, (1969, Majeвица...)

- u bilješci, str. 151. *Mogli su biti iz raznih sela, ali su obično iz istog sela bila dvojica koji su se udruživali za spregovanje, ("da spregnemo", sprežnici). To je bilo veoma u običaju do poslednjeg rata. Pored obične sprege (kad se dvojica udružuju koji*

imaju po jednog vola ili konja), ima i ovakve: jedan ima dva prva točka od kola, a drugi dva zadnja, pa se udruže i kad im treba, sastave kola i zajednički se njima koriste. Do sprege naročito dolazi posle deobe kada dvojici podeljenika pripadne po jedan vo. Obično, pak, udružuju se po dvojica koji imaju po dva slaba vola.

FILIPOVIĆ, Milenko (1972:143)

Spreg ili sprega: Veoma je bilo u običaju "sparivanje" ili "sprega" volova odnosno krava, sada manje.

Dok nije bilo gvozdених plugova, za oranje je bilo potrebno više tegleće stoke, pa su spregu pravili i oni koji su imali po dva vola, pa bi sa dva jarma volova orali po jednak broj dana kod jednog i kod drugog vlasnika volova. Za dublje oranje (30 cm duboko) trebala su tada četiri para volova (dva para su dovoljna kad se ore gvozdеним plugom), pa su se udruživale i dve kuće sa po dva jarma volova, mogle su se tako udruživati i tri kuće.

STOJSAVLJEVIĆ, Bogdan, (1972)

Posuđivali volove na izor i posuđivali su spregu i za 1 dan s konjima odradili 6 dana.

NIKOLIĆ, Vidosava (1974)

str. 88. *Do danas se u vranjskim selima u ratarskim poslovima održao običaj udruživanja u radnoj, teglećoj stoci, tj. "spreg". Sprežu se ona domaćinstva koja nemaju orače stoke, ili ona domaćinstva koja imaju malo "ralinja". "Sprežu" najčešće "rođaci", a i dobre komšije.*

str. 400. *Oni koji sprežu međusobno stoku nazivaju se "ortaci". "Hvataju u jaram ortački" po jednog vola, a po potrebi i više. Iako u planinskim siromašnijim selima retko koje domaćinstvo ima više od jednog vola "orača", nikada ne oru, ne "hvataju u jaram" samo jedno goveče, nego redovno "sprežu u čiv" (par).*

KAJMAKOVIĆ, Radmila (1974:110)

"Sprežnici" su domaćini koji se za obavljanje pojedinih poslova udružuju sa stokom, kolima ili poljoprivrednim spravama tako da jedan drugom rade isti broj dana. Onaj kome se radi, taj dan priprema hranu za ljude i stoku. Obično se isti domaćini uvek udružuju kad im zatreba.

ĆUPURDIJA, Branko (1981)

str. 17 - 18. U poglavlju *Poslovi s podnaslovom Udruživanje radi zajedničkih radova* opisujući mobu na salašima oko Subotice iznosi podatke da se *mobom... prevozi kukuruz, žito, đubrivo... voze svinje na prodaju i prevlače vršalice*, te spominje trojicu seljaka koji *kad treba da se doveze žito ili kukuruz sa njive, kad treba u selo odvesti svinje i goveda, onda njih trojica mobare. Voze đubrivo na njivu; najprije jednom, pa drugom i trećem. Rade zajedno već deset godina*, (već spomenuto nedovoljno jasno određene sprege).

(Za sprezanje (*spreg*) tvrdi da je karakterističnije za seoski nego za salaški način života i piše: *Na salašu svako mora imati najmanje dva konja zbog obimnosti poljskih poslova. U periodu između dva svetska rata neki salašari su imali po 4 i 6 konja. U to vreme se praktikovalo sprezanje većeg broja konja posebno kad se obavljaju neki krupni poslovi, naprimer kad se prevlači vršalica i slično.*)

ĐAKOVIĆ, Branko (1988:72)

Za oranje su se često udruživali, i to uglavnom dvojica od kojih je svaki imao jednog vola ili konja. Plug je mogao biti vlasništvo jednoga ili drugoga, ili pak od onoga kome se ore. Takav oblik uzajamne pomoći naziva se ketušenje (Vrapče, Borčec) ili supruženje (Markuševac). Udruženi seljaci su ketuši. Oko Podsuseda, a i na drugim većm površinama na kojima se oralo, dva ketuša su znali ketušiti i po dvadeset dana onima koji nisu imali stoke. Naplaćivali su ili u naturi ili u novcu, a zarađeno ravnomjerno dijelili. Međutim mogli su se dogovoriti sa seljacima kojima su orali da im ovi vrate uslugu košnjom sijena, žetvom ili okopavanjem vinograda.

FURČIĆ, Ivo (1988:242)

Kao i kod Bogišića za Kotare i Bukovicu navodi: Svi važniji radovi, bilo u polju, u kući oli oko kuće, činili su se u savezništvu, savezu, zajednici, bilo da se radilo o ljudskoj radnoj snagi, konjima, karima oli čemu drugom. Savezništvo, rad u savezu je puno stari običaj. Počelo je sa čuvanjem stoke. Prije je oda bilo puno ovaca i koza. Ali za čuvanje stoke nije tribalo da svaka kuća ima čobana. Dosta je bilo njih nekoliko koji bi uz svoje krdo odgonili na pašu i krda drugih iz sela. Radilo se na dva načina: šta se je niko posvetija čobaniji cili život, pa je uz svoju stoku pasa i tuđu, za što bi oni čije je ovce čuva plaćali u siru, vuni, oli mesu, i šta bi čoban iz jedne kuće čuva i izgonija na pašu svoje i tuđa krda jedno vrime ili jednu sezonu, a poslin toga bi to činili drugi. (Da bi se znalo koje su ovce ili koze kojega domaćinstav, stoka je bila označena raznim znakovima, piturom). Rad u savezu, zajednici se s vrimenom prinija i na druge poslove. Nikad niko nije moga sve imati: radnu snagu u kući, kar, konje, volove, mazge, tovara i druge stvari. Pa su se ljudi između sebe ispomagali tako da bi jedan drugomu dolazija raditi s ljus'kom snagom, a ovi bi njemu uzvraćali s konjima, karom oli čim drugim. Oli u poslima di triba puno radne snage jedan dan bi se radilo kod jednoga, drugi drugoga, treći u trećega i tako. ...Ovo međusobno ispomaganje, zajednički rad, makar kad je u pitanju važniji rad, rad u komu treba više radne snage, oli rad koga mogu teško učiniti sami ukućani, a koji se činija zajednički je ono što se kod nas kaže: savezništvo, savez oli zajednica.

KUTLEŠA, Silvestar (1993:254)

Kad dvojica svežu i po redu oru, danas u jednoga, sutra u drugoga, zovu "suvez" i "suveznici".

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Kao što smo mogli vidjeti *sprega* je, po svemu sudeći, nastala i održavala se kao neka vrsta ortačkog ugovora u kojemu se dva ili više domaćinstava obavezuje na suradnju s radnim blagom, a prema potrebi i s oruđima, s ciljem obavljanja poslova za neko određeno vrijeme. *Sprege* u pravilu nisu nastajale kao obvezujuća pisana pravila niti su bile predmetom pozitivnih zakonskih propisa, ali su interpretirane kao važeće i u društvenom smislu respektirajuće i obvezujuće običajno-pravne norme. Tek neki zakonski propisi, koji uvažavaju postojeće običajno pravo (npr. *Marija Terezijanski urbar*, Bogišićev *Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru*), kodificiraju prava i obaveze kooperanata.

Nerijetko je, naročito pri *sklapanju* dogovora o ispomoći i suradnji, prisutan gotovo svečani čin ugovaranja pa se vrlo često na osnovi takve suradnje profiliraju i vrlo bliski kontakti i prijateljstva koja izlaze iz okvira samih poslova. To potvrđuju brojni terenski podaci, ali i navodi u literaturi (npr. Lovretić, Milosavljević...). I pored toga, teško bi se moglo prihvatiti mišljenje o utilitarnom karakteru ovakve vrste međusobne pomoći.

Ono bitno, što u društvenom smislu određuje instituciju *sprege*, upravo je činjenica da ona nastaje na načelima dobrovoljnosti neposredno zainteresiranih strana i na realno utvrđenoj potrebi, a uzroci njezina nestajanja mogu biti unutrašnji i vanjski faktori. Karakter ugovora sadržan je u vrijednosnom sustavu zajednice koja samo posredno kontrolira i sankcionira ponašanje spreznika određujući ga kao prihvatljivo ili nepoželjno. Po tome se ona i razlikuje od nekih oblika kooperacija nastalih organiziranjem izvana i određenih unaprijed propisanim i nametnutim pravilima.

Iako se radilo o dobrovoljnom udruživanju, ponekad se nisu mogli izbjeći ni ozbiljniji konflikti pa čak i prekidanja *sprege* iz posve različitih razloga (povećavanje radne sposobnosti jednog od spreznika nabavom dostatnog broja stoke ili oruđa, neispunjavanje dogovorenih obaveza i sl.).

Takve činjenice idu u prilog tezi da seoske zajednice nisu idilična i beskonfliktna društva bilo da se radi o nekim aspektima ekonomskog života ili o dinamici promjena koje utječu i na tradicijske oblike ritualnog ponašanja.

Promjene u načinu privređivanja i u društveno-gospodarskom razvoju uopće, već u drugoj polovici XIX. i u XX. stoljeću posebno su intenzivirale proces nestanka većine kooperacija kako u stočarstvu, tako i u poljodjelstvu. Takvi procesi nisu tekli pravolinijski, ponekad su pogodovali uspostavljanju sprežničkih odnosa (raslojavanje i nestajanje obiteljskih zadruga), a ponekad su smanjivali potrebu za takvim odnosima (preorijentacija na druge oblike gospodarenja, pojava mehanizacije i dr.), ali su neumitno vodili k njihovom potpunom nestajanju.

Brojni nazivi pod kojima se *sprega* pojavljuje na istraživanim područjima u osnovi predstavljaju iste ili slične sadržaje. Neke posebnosti više su lokalnog karaktera i prirodna reakcija na specifične okolnosti kojima se nužno spreznici prilagođavaju. Takve okolnosti mogu biti uvjetovane gospodarskim statusom spreznika, nacionalnom

ili vjerskom pripadnošću, *dubine* tradicijskih sustava vrijednosti, inovacijama i promjenama u užem ili širem društvenom kontekstu.

U tom smislu od velike su pomoći etnološke karte iz kojih na osnovi zona raširenja pojava i područja uočenih kulturnih kompleksa, čiji elementi inače nisu vidljivo povezani, otkrivamo ulomke za rekonstrukciju cjeline pojave. Na taj način možemo otkrivati i veze kojih više nema na terenu kao i zone u kojima se pojava nije ni mogla evidentirati, odnosno nije niti postojala. Naravno, karte i u ovome slučaju koristimo kao pomoćno metodičko sredstvo koje tek u kombinaciji s drugim relevantnim podacima pomaže u otkrivanju optimalnih teorijskih rješenja. Ovakvim pristupom ne iscrpljuju se svi mogući načini istraživanja i interpretacija, ali nesumnjivo se određuju neke temeljne značajke kao i okviri unutar kojih, ili izvan kojih se (kada se uoče i definiraju) mogu proširiti istraživanja na nekim drugim metodološkim i teorijskim pretpostavkama.

Literatura i izvori

- BARJAKTAREVIĆ, Mirko (1983): O planini Cimljevi. *Glas*, CCCXXXVI, Odeljenje društvenih nauka, 23, Srpska akademija nauka, Beograd, str. 213 - 226.
- BARJAKTAREVIĆ, Mirko (1984): Rovca. *Posebna izdanja*, 17, Odjeljenje društvenih nauka, 3, Crnogorska akademija nauka, Titograd.
- BIČANIĆ, Rudolf (1936): *Kako živi narod - Život u pasivnim krajevima*. Zagreb.
- BOGIŠIĆ, Valtazar (1874): *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slavena - Gragja u odgovorima iz različitih krajeva slavenskog juga*. JAZU, Zagreb.
- BÖSENDORFER, Josip (1950): *Agrarni odnosi u Slavoniji*. JAZU, Zagreb.
- BOŽIČEVIĆ, Juraj (1910): Običaji u Šušnjevu selu i Čakovcu. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, XV, sv. 2, Zagreb, str. 204 - 254.
- BRATANIĆ, Branimir (1950): Etnološki atlas Jugoslavije. *Etnološki pregled I*, Beograd, str. 9 - 18.
- CISZEWSKI, Stanislaw (1925): Poludniowslowianska spraaazka a otarica Prawdy Ruskiej. *Prace etnologiczne*, tom I, Warszawa, str. 39 - 61.
- ČULINOVIĆ - KONSTATINOVIĆ, Vesna (1986 - 1987): Tradicijski oblici kooperacija, utjecaj migracija i običajnih normi. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, XXIII - XXIV, Split, str. 241 - 256.
- ĆUPURDIJA, Branko (1983): Društveni život na salašima u okolini Subotice. *Zbornik radova etnografskog instituta*, 13, Beograd, str. 1 - 41.
- DUČIĆ, Stevan (1931): Život i običaji plemena Kuča. *Srpski etnografski zbornik*, XLVIII, Život i običaji narodni, 20, Beograd.
- ĐAKOVIĆ, Branko (1988): Gospodarstvo. U: *Etnografska baština okolice Zagreba*, Zagreb, str. 67 - 114.
- ĐORĐEVIĆ, M. Dragutin (1958): Život i običaji narodni u Leskovačkoj Moravi. *SEZb*, 70, Život i običaji narodni, 31, Beograd.
- ĐUROVIĆ, Radomir (1964): *Ugovori o kooperaciji u poljoprivredi*. Beograd.
- ERDELJANOVIĆ, Jovan (1907): Uputstva za ispitivanje naroda i narodnog života. *SEZb*, XVI, Beograd, str. 439 - 480.

- FILIPOVIĆ, Milenko (1935): Severno Veleška sela. *SEZb*, 51, Naselja i poreklo stanovništva, 28, Beograd, str. 485 - 537.
- FILIPOVIĆ, Milenko (1949): Veliki plug. *Istorijsko pravni zbornik*, sv. I, Sarajevo, str. 138 - 140.
- FILIPOVIĆ, Milenko (1949): Život i običaji narodni u Visočkoj Nahiji. *SEZb*, LXI, *Život i običaji narodni*, 27, Beograd.
- FILIPOVIĆ, Milenko (1953): Društvene i običajno pravne ustanove u Rami. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, NS. sv. IX, Sarajevo, str. 169 - 180.
- FILIPOVIĆ, Milenko - TOMIĆ, Persida (1955): Gornja Pčinja. *SEZb*, 58, Beograd.
- FILIPOVIĆ, Milenko (1969): Prilozi etnološkom proučavanju severnoistočne Bosne. *Građa*, XVI, Odjeljenje društvenih nauka, 12, ANU B i H, Sarajevo.
- FILIPOVIĆ, Milenko (1969): Majeвица - s obzirom na etničku prošlost i etničke osobine majevičkih Srba. *Djela XXXIV*, Odjeljenje društvenih nauka, 19, ANU B i H, Sarajevo.
- FILIPOVIĆ, Milenko (1972): Takovci - etnološka promatranja. *SEZb*, LXXXIV, *Rasprave i građa*, knj. 7, Beograd.
- FURČIĆ, Ivo (1988): *Narodno stvaralaštvo šibenskog područja III - Mjesta u šibenskom zaleđu*. Šibenik.
- GLUHAK, Alemko (1993): *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb.
- GRBIĆ, Savatije (1909): Srpski narodni običaji iz sreza Boljevačkog. *SEZb*, XIV, *Običaji naroda srpskog*, II, Beograd.
- GRĐIĆ-BJELOKOSIĆ, Luka: *Iz naroda i o narodu*. Izd. Prosveta, biblioteka Baština, 17, Beograd, sine anno, str. 139 - 148.
- GRĐIĆ-BJELOKOSIĆ, Luka (1891): Nešto iz narodnog pravosuđa. *Bosanska Vila*, sv. VI, Sarajevo.
- JANČEROVA, Kata (1901): Trebarjevo. *ZBNŽO*, sv. VI, 2, Zagreb.
- KAJMAKOVIĆ, Radmila (1974): Semberija - etnološka monografija. *GZM*, *Etnologija*, Nova serija, 29, Sarajevo.
- KLARIĆ, Ivan (1901): Kralje u turskoj Hrvatskoj. *ZBNŽO*, sv. VI, 2, Zagreb, str. 249 - 291.
- KOTARSKI, Josip (1917): Lobar - narodni život i običaji. *ZBNŽO*, XXI, drugi dio, Zagreb, str. 179 - 224.
- KRMPOTIĆ, Ivan (1900): Iz osičke općine i ličke kumpanije. *ZBNŽO*, Zagreb, sv. V, str. 120 - 155.
- KURJAKOVIĆ, M. (1896): Moba i spreža (Vrbova u Slavoniji). *ZBNŽO*, sv. I, Zagreb, str. 219.
- KUTLEŠA, Silvestar (1993): *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski.
- LANG, Milan (1913): Samobor - narodni život i običaji. *ZBNŽO*, XVIII, drugi dio, str. 1 - 138.
- LOVRETIĆ, Josip (1988): *Otok* (pretisak). Vinkovci.
- LUKIĆ, Luka (1921): Varoš. *ZBNŽO*, XXV/1, 2 Zagreb.
- MAKAROVIĆ, Marija (1979): *Medsebojna pomoć na vasi na Slovenskem*. Ljubljana.
- MAŽURANIĆ, Vladimir (1975): *Prilozi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*. I-II., (pretisak), Zagreb.
- MILIĆEVIĆ, Đ. Milan (1894): Život Srba seljaka. *SEZb*, I, Beograd.
- MILOSAVLJEVIĆ, Sava (1913): Običaji Srpskog naroda iz sreza Homoljskog. *SEZb*, 19, Beograd, str. 1 - 442.
- MITROVIĆ, Aleksandar (1912, 1913): Pravni običaji u našem narodu. *GZM*, XXIV, 1912., XXV, 1913., Sarajevo.

- NIKOLIĆ, Vidosava (1967): Arhaične ustanove i pojave društveno običajnog života u Vranjskom pomoravlju. *Leskovački zbornik*, VII, Leskovac.
- NIKOLIĆ-STOJANČEVIĆ, Vidosava (1974): Vranjsko pomoravlje - etnološka ispitivanja. *SEZb*, LXXXVI, *Život i običaji narodni*, 36, Beograd.
- PAVKOVIĆ, Nikola (1962): Društvene i običajno-pravne ustanove (Etnološko-folkloristička istraživanja u Imljanima). *GZM*, N. S. sv. XVII, Sarajevo, str. 117 - 139.
- PETKOVIĆ, Grgo (1907): Suvez i volari. *ZBNŽO*, XII, Zagreb, str. 301 - 303.
- PETROVIĆ, Ž. Petar (1948): Život i običaji narodni u Gruži. *SEZb*, 58, Beograd.
- RADIĆ, Antun (1897): Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu. *ZBNŽO*, sv. 2, Zagreb, str. 1 - 88.
- STOJSAVLJEVIĆ, Bogdan (1972): Kordunsko selo između dva rata. U: *Simpozij o Petrovoj gori*, Topusko 10 - 13. studenog, Zageb.
- STROHAL, Ivan (1904): "Sprega" kao argument prvotne zajednice dobara kod starih Slavena. *Mjesečnik pravničkog društva u Zagrebu*, god. XXX, Zagreb.
- STROHAL, Ivan (1909): Osnova za sabiranje građe o pravu koje u narodu živi. *ZBNŽO*, sv. XIV, Zagreb, str. 285 - 326.
- STROHAL, Ivan (1909): Zadruga u Južnih Slovena. *GZM u B i H*, XXI, 1 -2, Sarajevo, str. 215 - 296.
- ŠKALJIĆ, Abdulah (1951): Neki narodni običaji iz Lubova. *Bilten instituta za proučavanje folkloru u Sarajevu*, Sarajevo, str. 105 - 112.
- TOMIĆ, Persida (1965/66): Stočarstvo (Resava). *Glasnik etnografskog muzeja u Beogradu*, 28 - 29, Beograd, str. 31 - 48.
- VLAJINAC, Milan (1929): Moba i pozajmica - narodni običaji udruženoga rada: opis, ocena i njihovo sadašnje stanje. *SEZb*, XLIV, Beograd.
- VUKOSAVLJEVIĆ, Sreten (1983): Istorija seljačkog društva III - Sociologija seljačkih radova. *Posebna izdanja*, DXLVIII, Odeljenje društvenih nauka, 89, SANU, Beograd.
- ZAWISTOWICZ-ADAMSKA, Kazimiera (1951): *Pomoc wzajemna i wspoldzialnie w kulturach ludowych*. Lodz - Lublin.

TRADITIONELLE KOOPERATIONSFORMEN IM SÜDSLAWISCHEN RAUM

Zusammenfassung

Im südslawischen Raum gab es bis unlängst besondere Formen institutionalisierter Zusammenarbeit bzw. Aushilfe zwischen einzelnen bäuerlichen Familien, meist *sprega*, *suvez*, *ortakluk* genannt. Sie wurden im Rahmen landwirtschaftlicher Arbeit realisiert, und zwar dort wo es an Zugvieh oder Arbeitsgeräten (Pflug, Egge, Wagen u.ä.) mangelte. Diese bäuerliche Kooperation hatte ihre eigene innerliche Dynamik und war zugleich Einflüssen äusserlicher Änderungen ausgestellt, die wiederum mit den Änderungen in den gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Umständen sowie mit dem technisch-technologischen Fortschritt zusammenhingen.

Die Dauer solcher Zusammenarbeit war gewöhnlich auf ein Jahr begrenzt, aber sie konnte auch auf längere Zeit, ja auf mehrere Jahrzehnte ausgedehnt werden. Die Vereinbarungen wurden grundsätzlich nur mündlich abgemacht, aber man hielt sie trotzdem als verbindlich im Sinne des traditionellen Gewohnheitsrechtes und der geltenden Gesellschaftsnormen. Sie trugen sogar Elemente rituellen Charakters. Obwohl es zu einer solchen Zusammenarbeit im Grunde genommen immer auf freiwilliger Basis zustande kam, konnte sie manchmal zu ungewollten Situationen und Konflikten führen. In solchen Fällen versuchte man jene Vorgangsweisen zu vermeiden, die der dörflichen Gemeinschaft schaden könnte und die eine solche meist auch scharf sanktionierte. Durch allgemeine gesellschaftliche und ökonomische Veränderungen im südslawischen Dorf wurden solche Kooperationsformen schon gegen Ende des 19. und im 20. Jahrhundert aufgegeben.

Zahlreiche Benennungen, meist aus dem slawischen lexikalischen Fond, decken in der Regel gleiche oder ähnliche Begriffe. Einige Besonderheiten in der Realisierung sind nur als Ausdruck spezifischer Umstände zu deuten und haben mehr lokalen als regionalen Charakter.

Da heutzutage solche Kooperationen praktisch nicht mehr vorkommen, musste die vorliegende umfangreiche Forschung die Daten über dieses Phänomen den bestehenden Quellen entnehmen. Neben den zahlreichen ethnographischen Aufzeichnungen, meist aus der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, stammt der Hauptstock der Daten aus dem reichen Archiv des Centers für ethnologische Kartographie im Institut für Ethnologie der Philosophischen Fakultät der Universität in Zagreb. Es handelt sich um gezielte Aufzeichnungen aus etwa 3100 Ortschaften aus dem ehemaligen Jugoslawien, die zwischen 1962 und 1989 im Rahmen des grossen jugoslawischen Atlasprojektes entstanden sind. Die Daten wurden im Rechner bearbeitet und kartographisch dargestellt. Dadurch konnte diese schon aufgegebene interessante Erscheinung aus ihrem kulturgeschichtlichen Kontext herausinterpretiert werden.

**SPREGA, SUVEZ, ORTAKLUK:
TRADITIONAL FORMS OF WORKING COOPERATIONS**

Summary

Sprega, suvez, ortakluk are the most widespread terms for specific traditional forms of joining up in working teams, common at farms in the South-Slavic countries. In the past such teams were mainly formed in the context of agricultural work, when there was a need for mutual cooperation, in which one or more members of a family became involved. The crucial factor in the process was the insufficient economic strength of the households which agreed to make a cooperation deal, to put it more precisely, a shortage of cattle (oxen or horses) and of tools (plough, harrow, cart and so on).

The duration of the cooperation was mostly limited to one year, but, by agreement, it could extend over a period of several years, even decades. As a rule, deals were concluded by word of mouth, but were considered binding, in compliance with common law and with generally accepted rules of behaviour.

Although such a working team was essentially created on a voluntary basis, sometimes undesirable situations and conflicts were unavoidable. In such cases, there was a tendency to avoid forms of behaviour which would cause harm to the wider social (rural) community, that would mostly penalize them severely.

Sprega can be observed as a complex structure with the inner dynamic, in the case of which, from a more general point of view, various regional variants with their particularities have been placed within broader frames of social and economic interests and relationships. Those relationships were regulated according to the norms of common law, while certain customs and rituals occurring within or on the basis of such cooperations additionally stressed their significance. This is obvious when analysing the ceremonial agreement on mutual obligations, the so-called *velika večera* (big supper), for which the tableware and the dishes were specially chosen, as well as the date: Sunday, Christmas, St. George's day (*Đurđevdan*), St. Demeter's day (*Mitrovdan*), Christ's day (*Krstovdan*). Frequently, all members of the families took part on these occasions, but also more prominent members of the village community were invited, who, in a way, served as witnesses of the unwritten agreement.

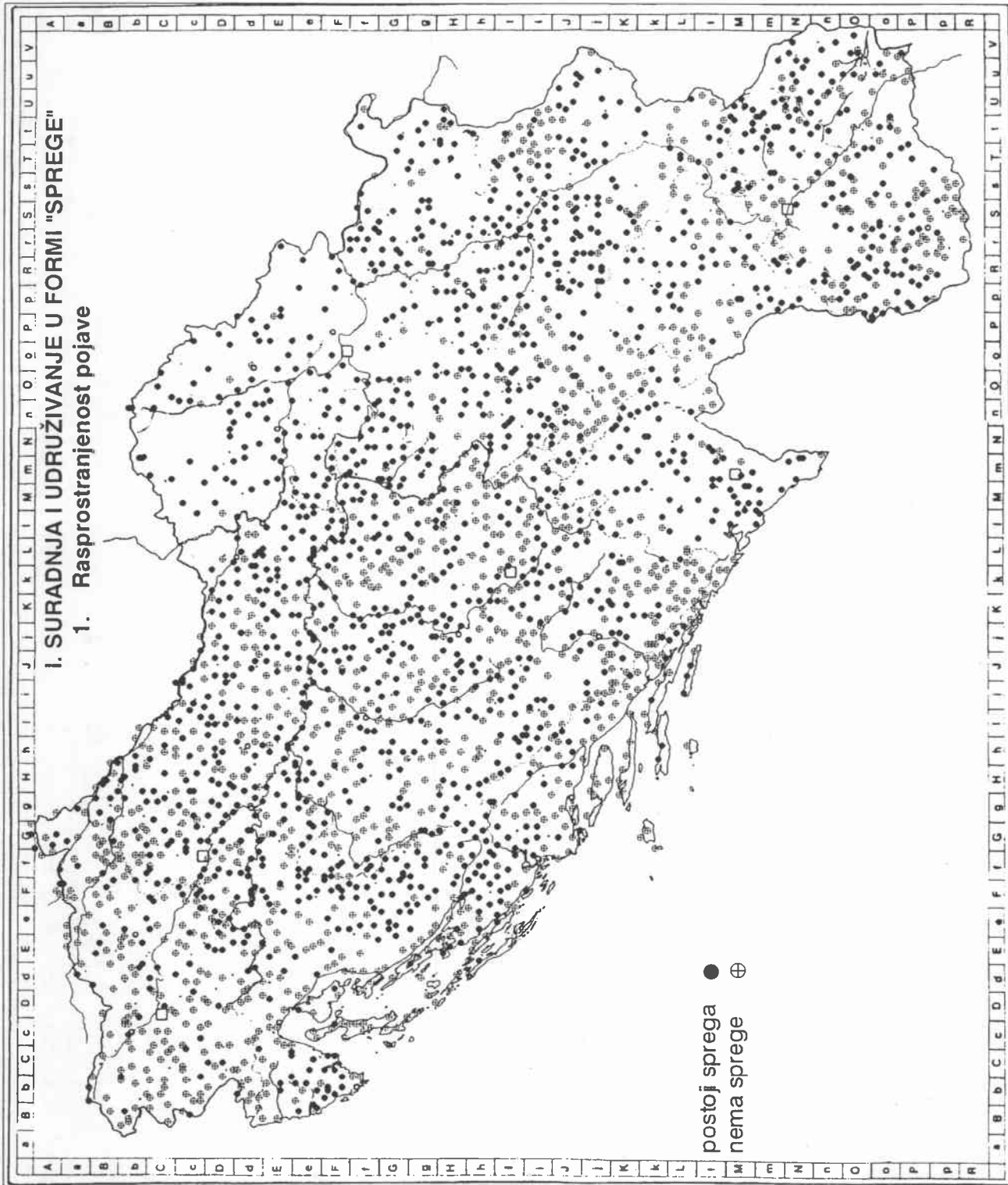
The changes of the production methods and of the social and economic development in general, which occurred in the late 19th and the 20th centuries, lead to the intensification of disappearance of *sprega*.

Numerous terms (the majority of which originates from the general Slavonic linguistic corpus) basically refer to the same or similar contents, while certain particularities in realization are mere expressions of specific circumstances, and are more of local than of regional character.

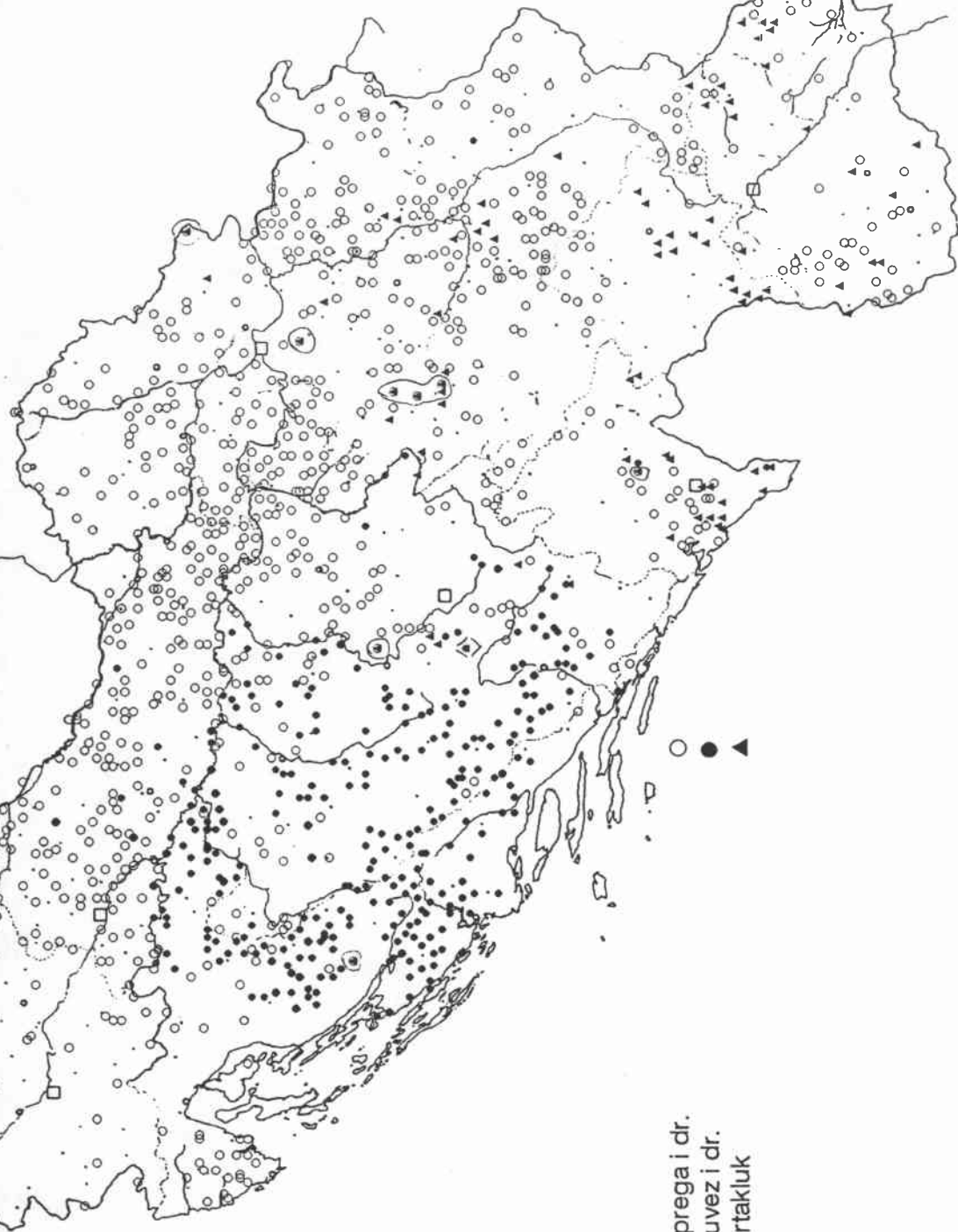
As such cooperations practically do not exist nowadays, thorough research has been made, with the aim of placing this phenomenon in its cultural historical context.

For that purpose, ethnological cartography has been used as a supporting methodological means, which has been based on the computer processing of data obtained by field research in 3100 localities throughout the former Yugoslavia from 1962 to 1989. The data represent extremely valuable documentation material for numerous relevant ethnological themes, stored in the data base of the Ethnological Cartography Centre at the Department of Ethnology, Faculty of Philosophy of the University of Zagreb.

I. SURADNJA I UDRUŽIVANJE U FORMI "SPREGE"
1. Rasprostranjenost pojave

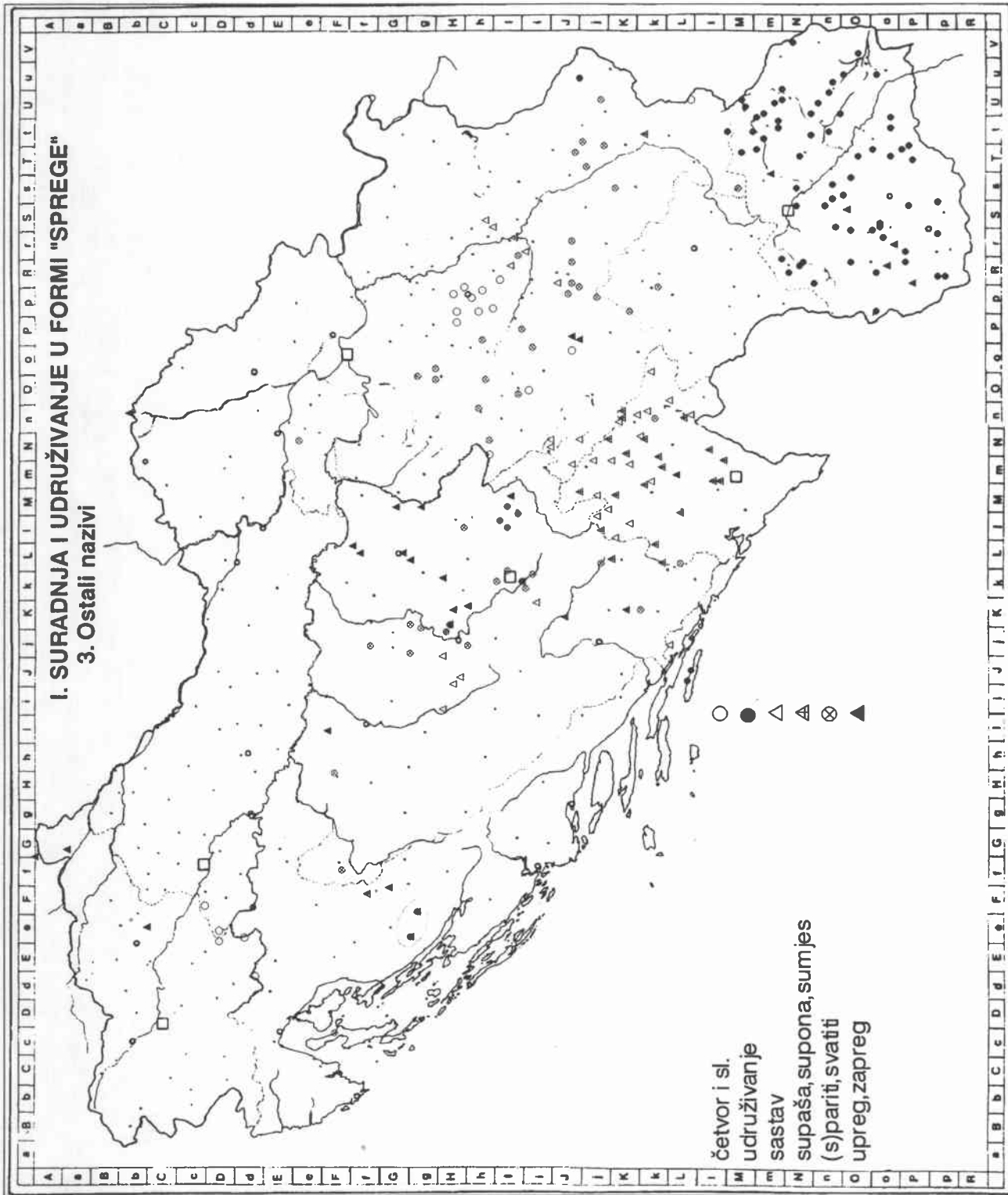
I. SURADNJA I UDRUŽIVANJE U FORMI "SPREGE"
2. Najčešći nazivi

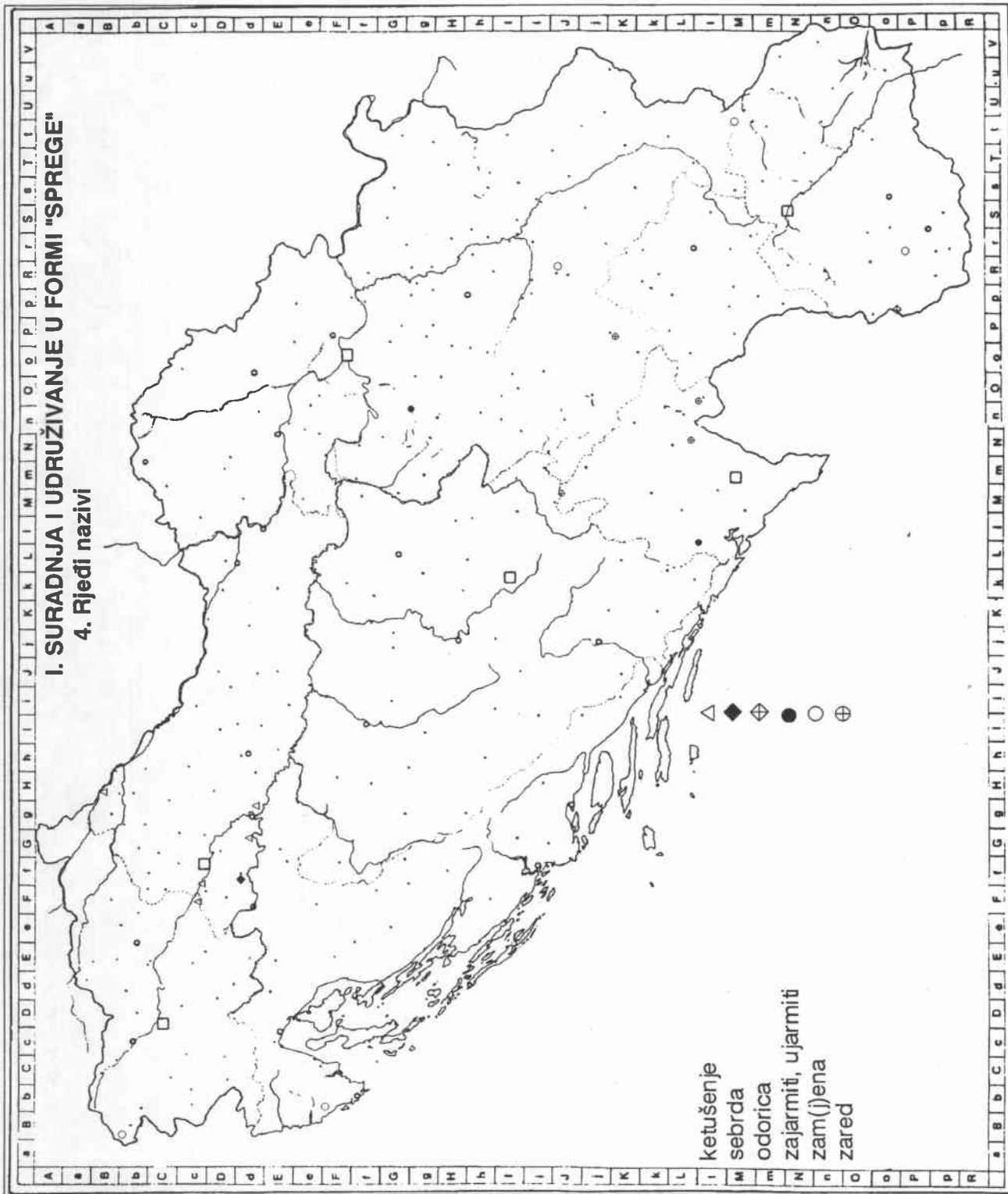
○ sprega i dr.
● suvez i dr.
▲ ortakluk

I. SURADNJA I UDRUŽIVANJE U FORMI "SPREGE"

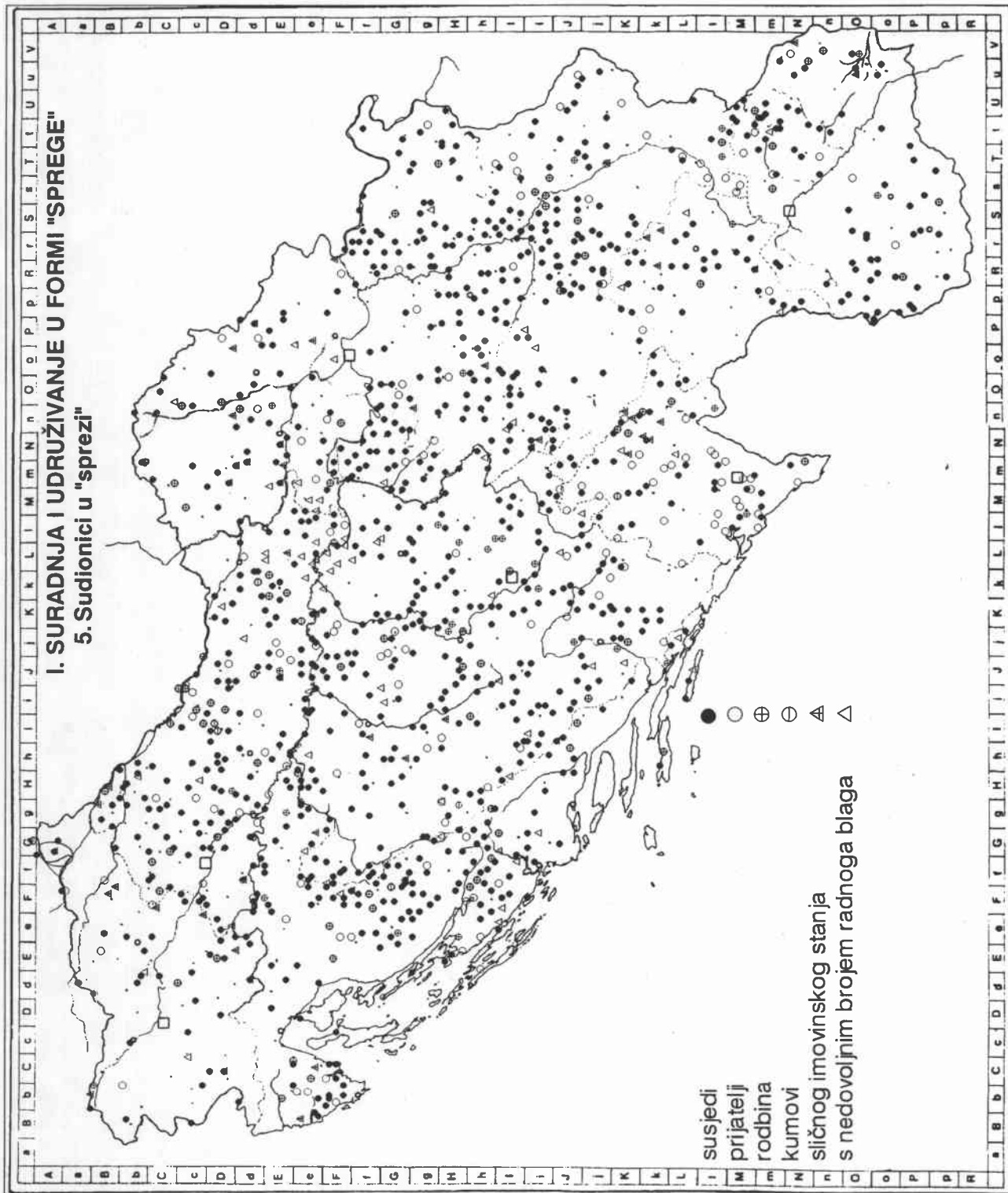
3. Ostali nazivi

I. SURADNJA I UDRUŽIVANJE U FORMI "SPREGE"
4. Rjeđi nazivi

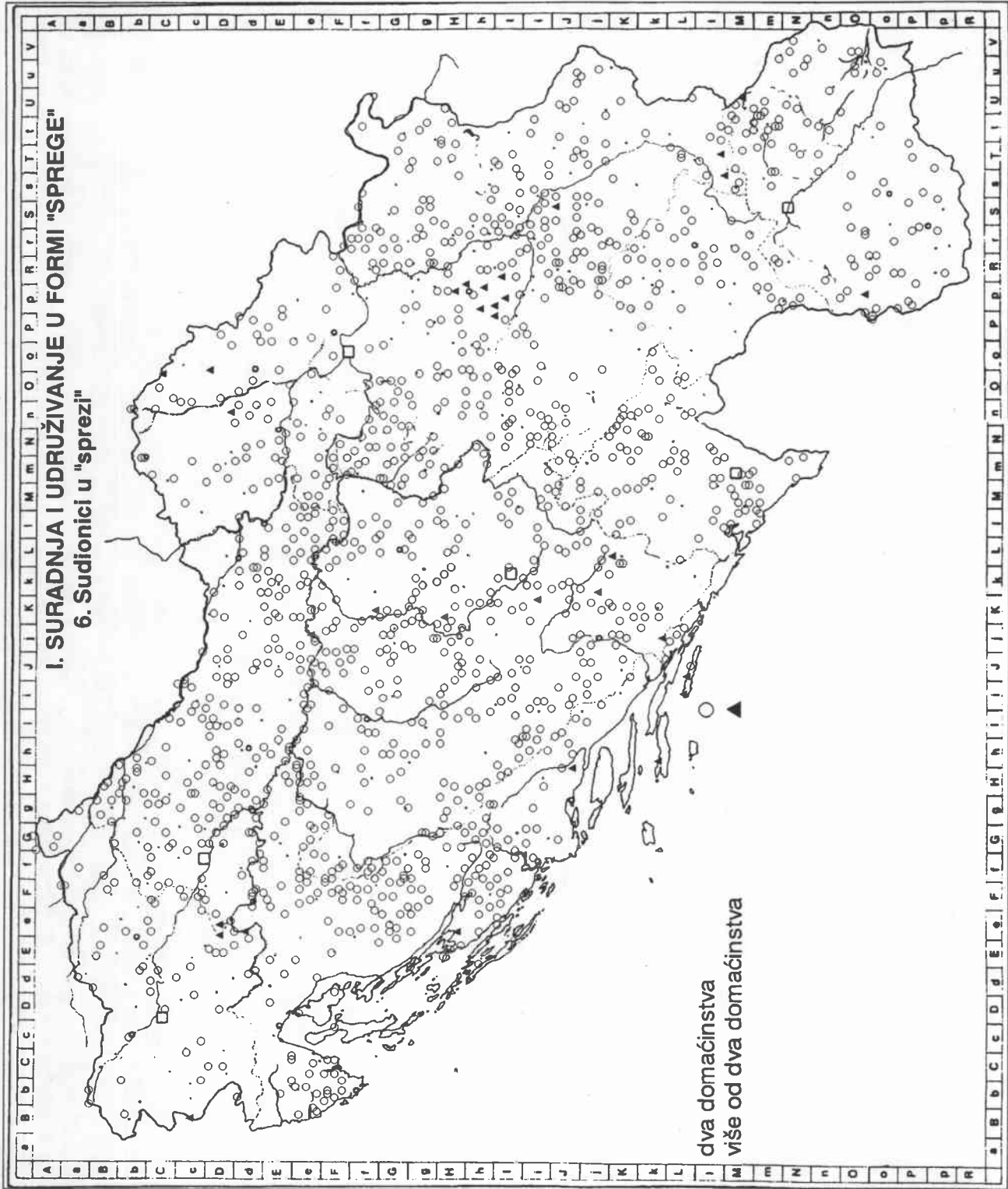

I. SURADNJA I UDRUŽIVANJE U FORMI "SPREGE"
 5. Sudionici u "sprezi"

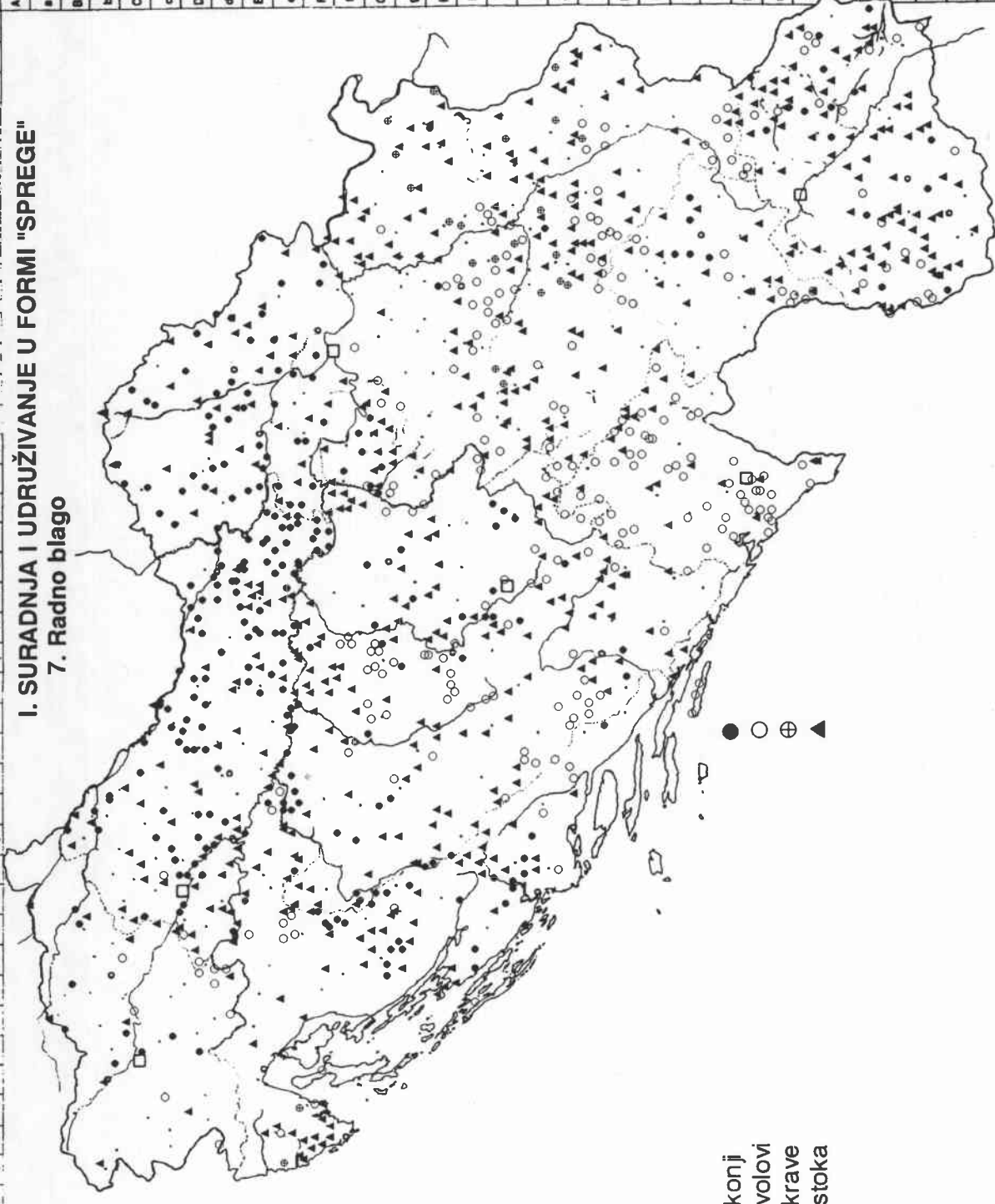
I. SURADNJA I UDRUŽIVANJE U FORMI "SPREGE"
6. Sudionici u "sprezi"

dva domaćinstva
više od dva domaćinstva

I. SURADNJA I UDRUŽIVANJE U FORMI "SPREGE"

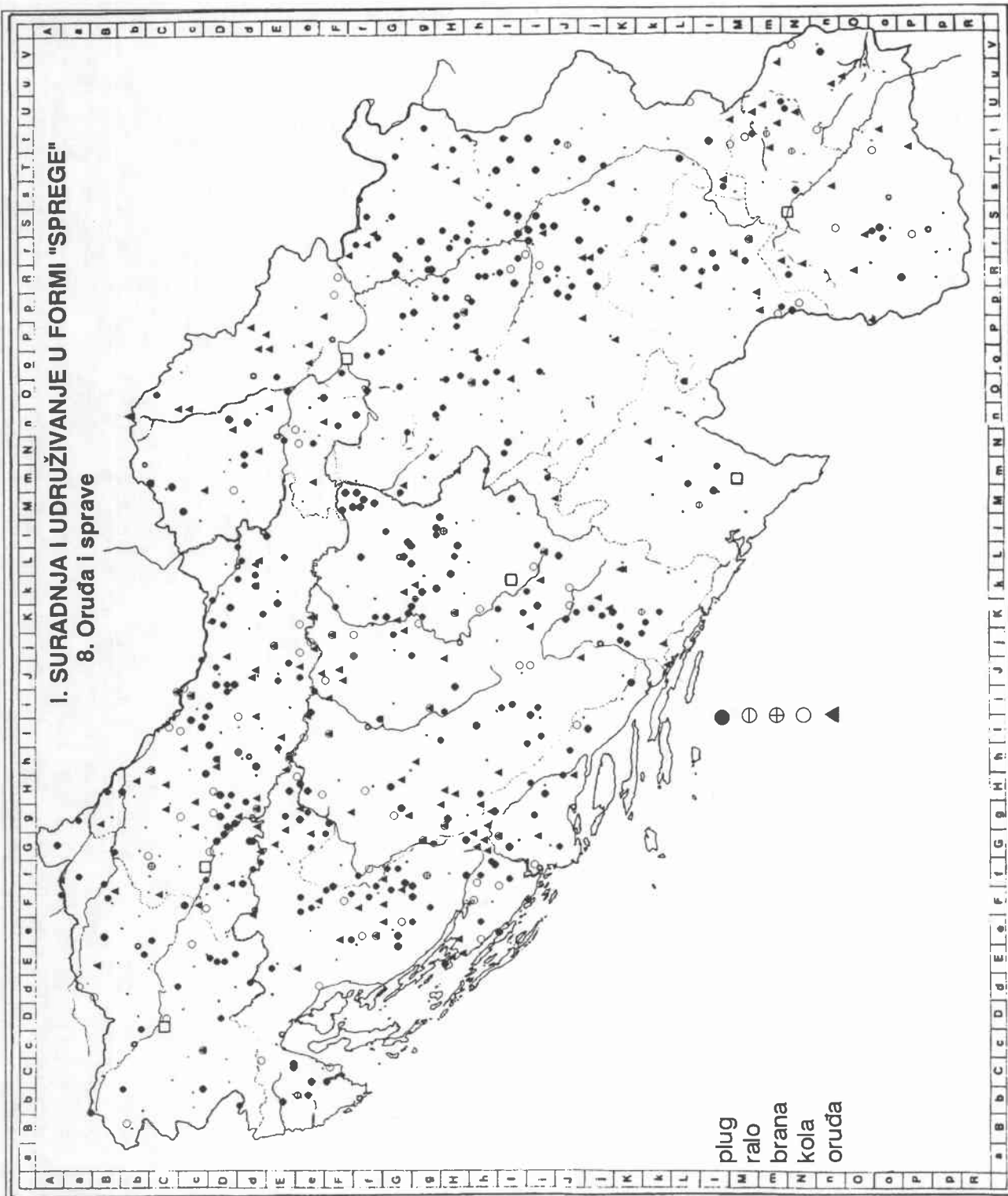
7. Radno blago

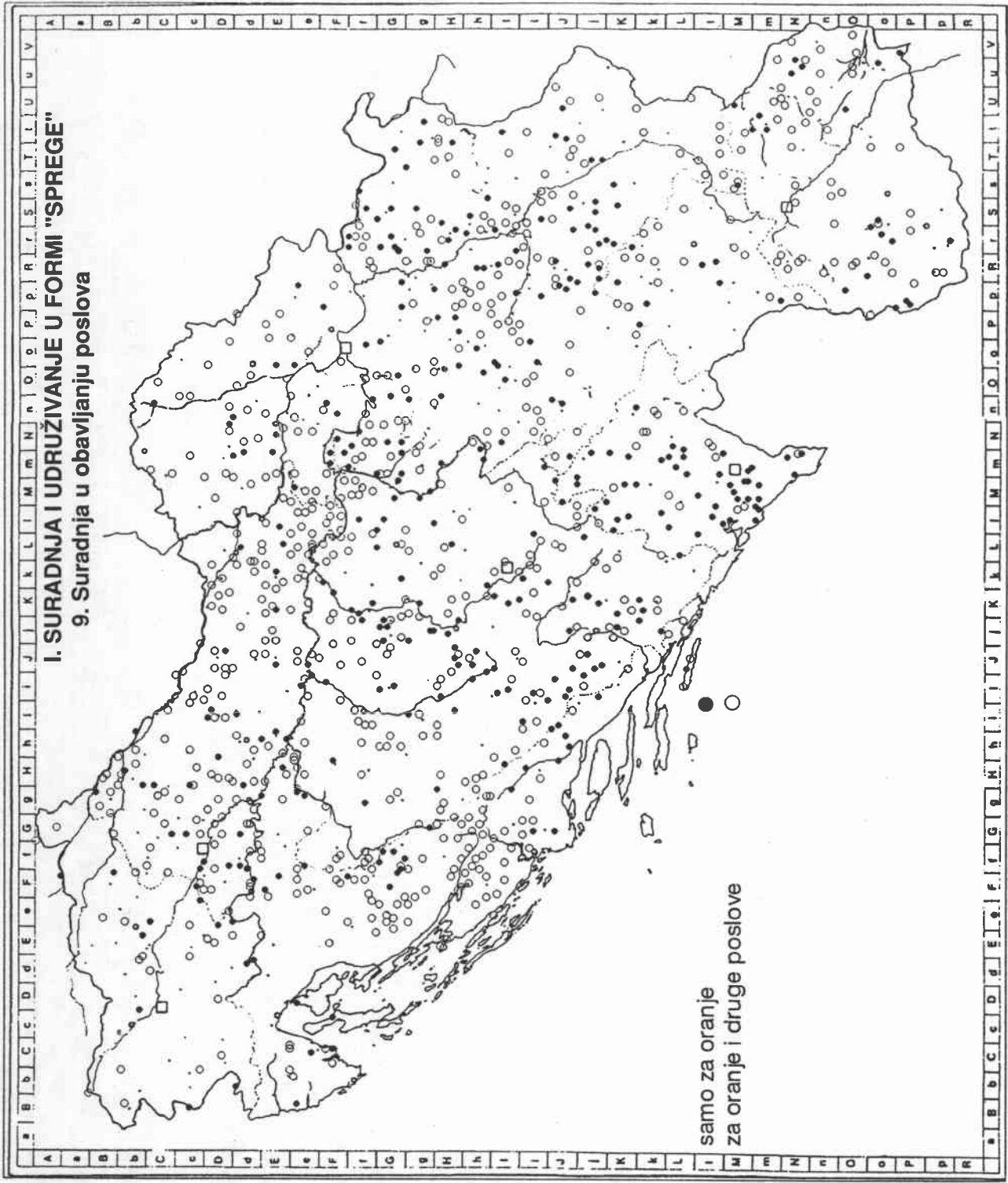
● konji
○ volovi
⊕ krave
▲ stoka

I. SURADNJA I UDRUŽIVANJE U FORMI "SPREGE"

8. Oruđa i sprave

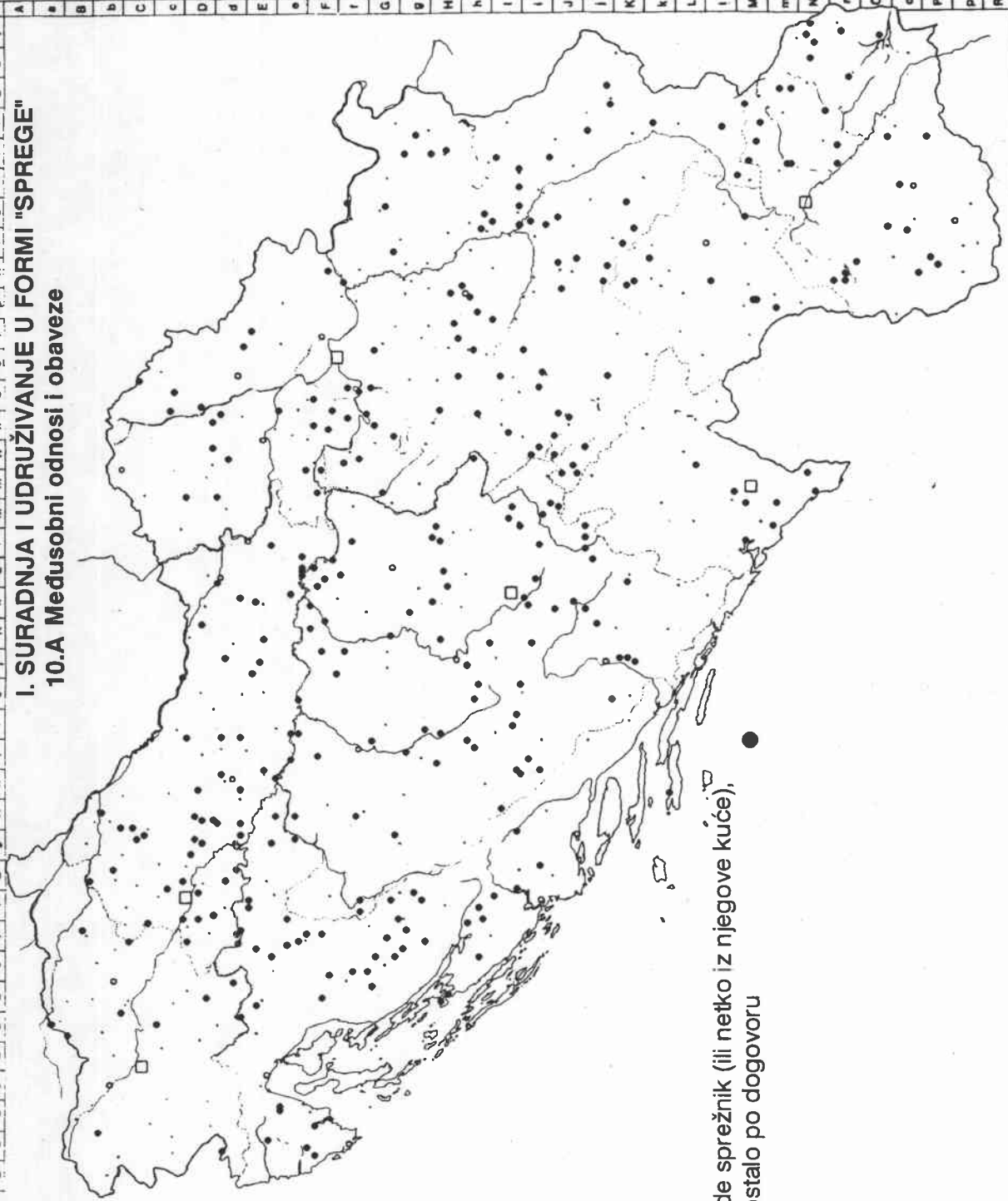
plug
ralo
brana
kola
oruđa

I. SURADNJA I UDRUŽIVANJE U FORMI "SPREGE"

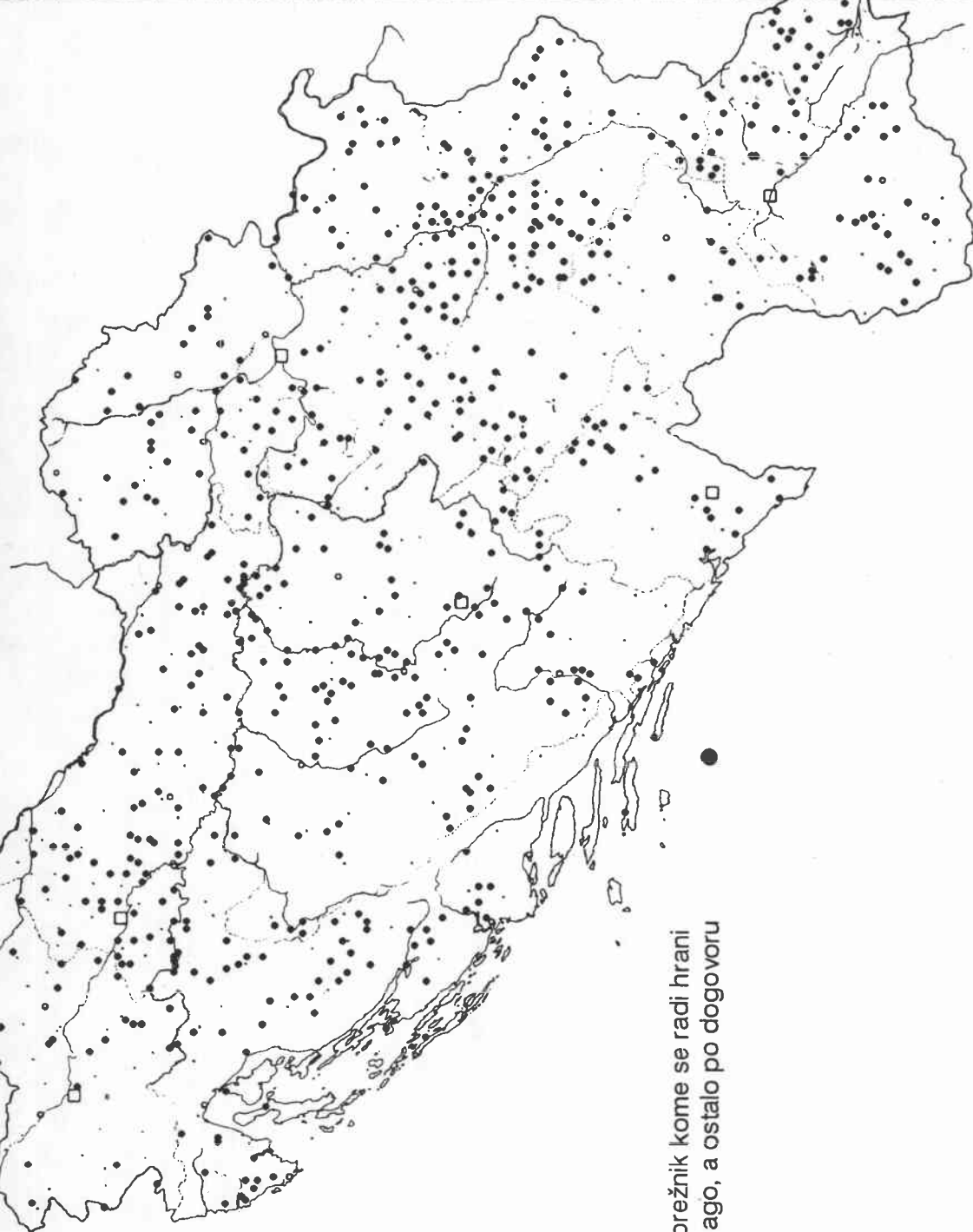
9. Suradnja u obavljanju poslova

I. SURADNJA I UDRUŽIVANJE U FORMI "SPREGE"
10.A Međusobni odnosi i obaveze

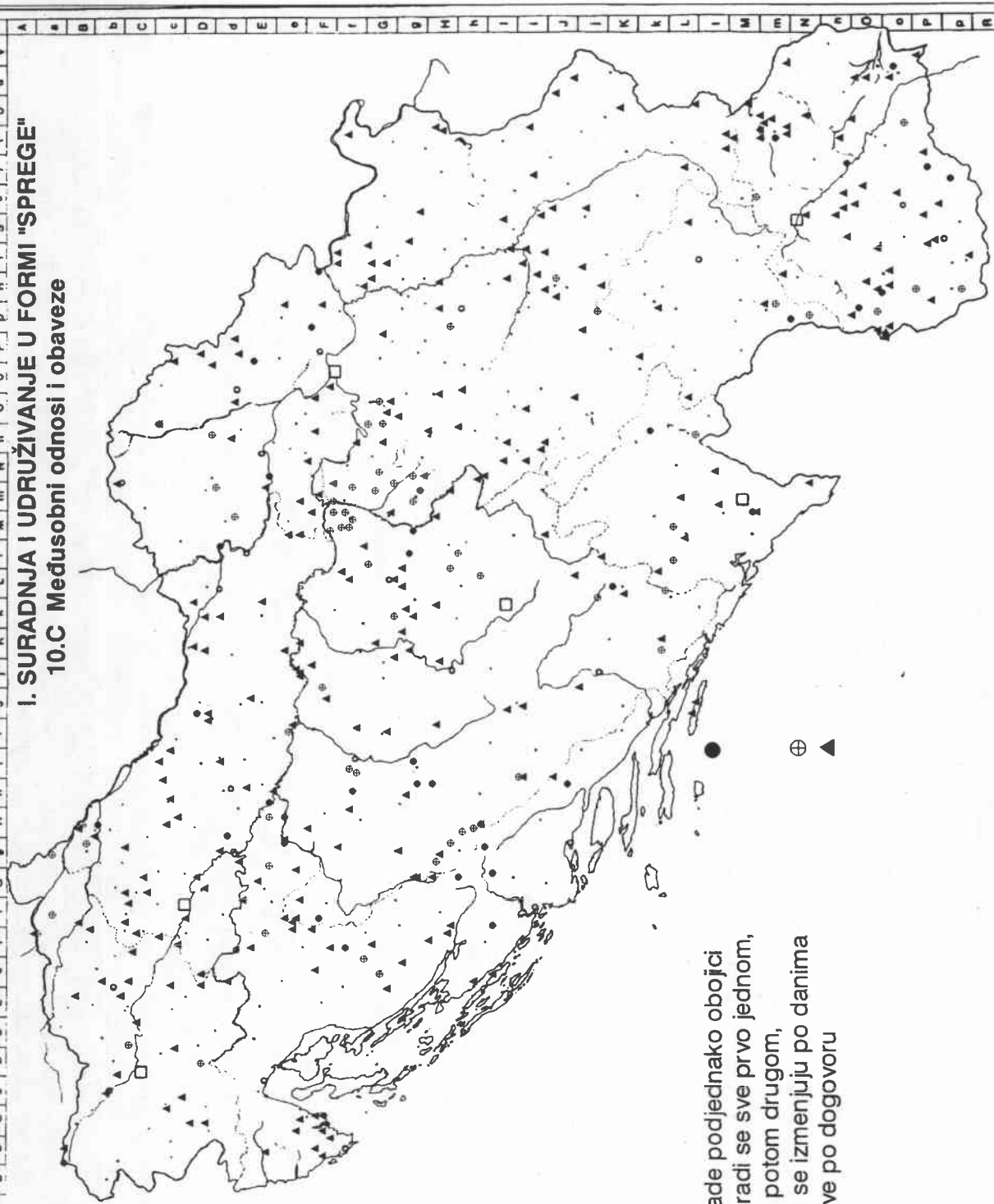
●
ide sprežnik (ili netko iz njegove kuće),
□ ostalo po dogovoru

I. SURADNJA I UDRUŽIVANJE U FORMI "SPREGE"
10.B Međusobni odnosi i obaveze

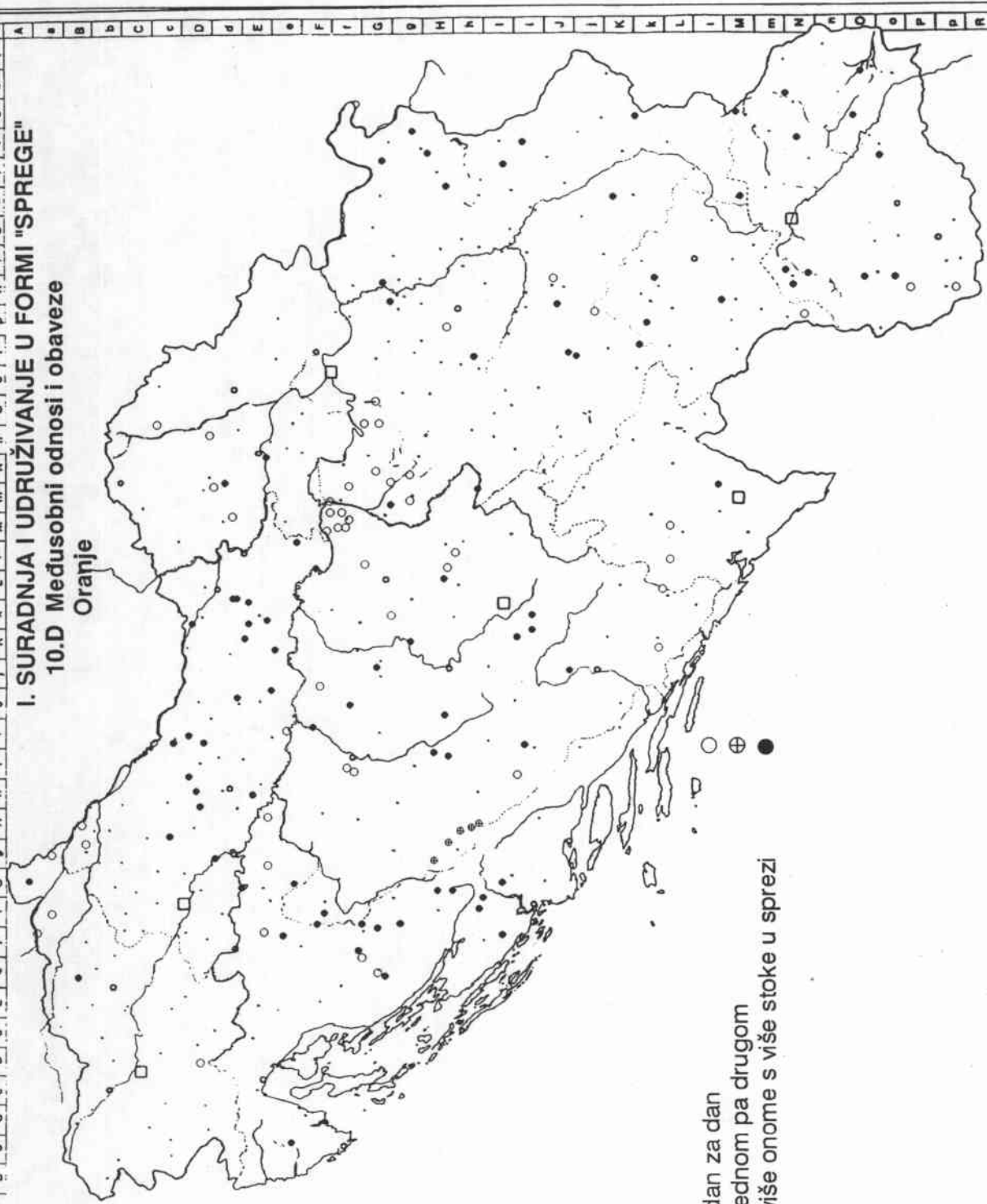
A B C D E F G H I J K L M N O P Q R
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26

I. SURADNJA I UDRUŽIVANJE U FORMI "SPREGE"
10.C Međusobni odnosi i obaveze

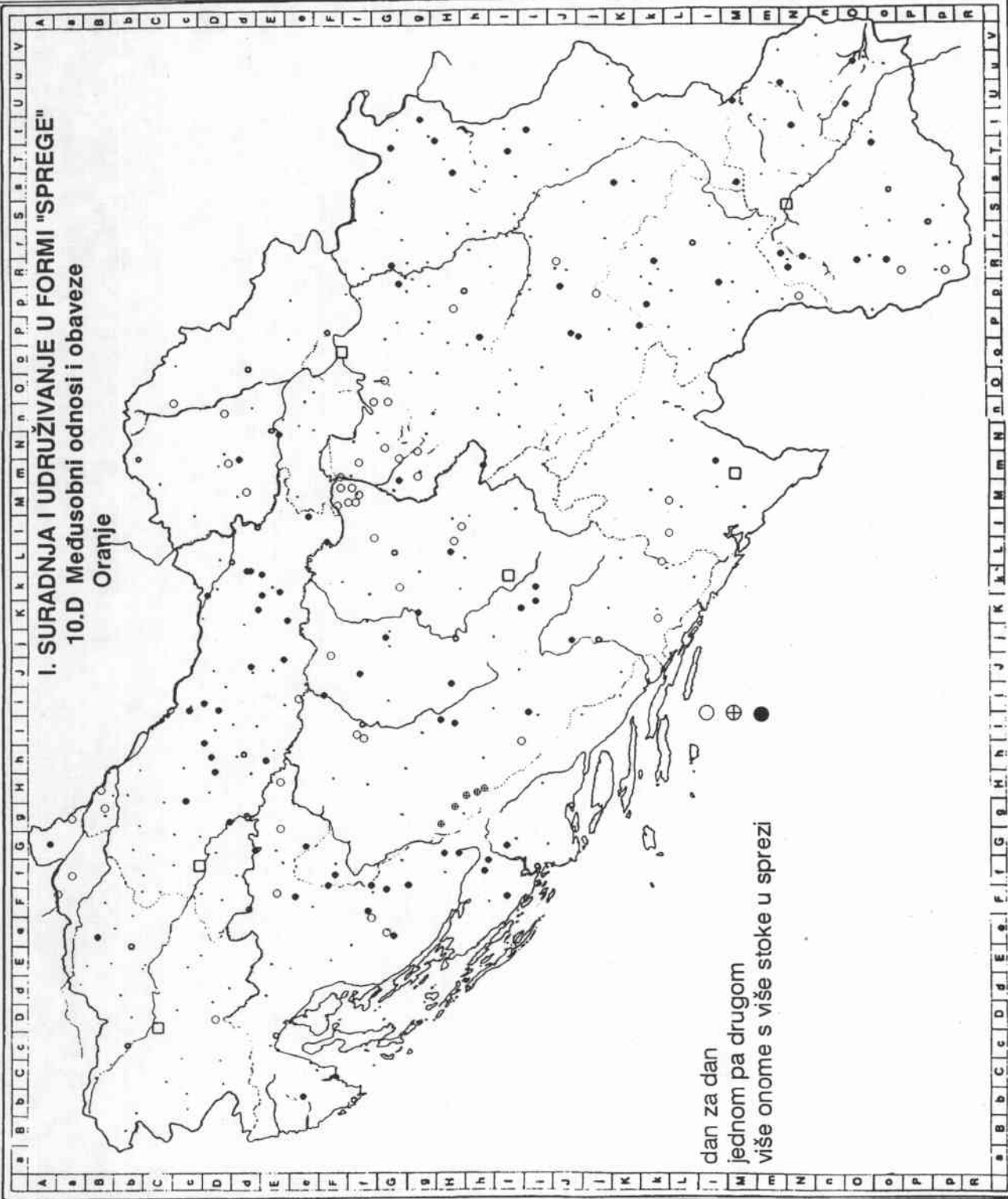

rade podjednako obojci
uradi se sve prvo jednom,
a potom drugom,
ili se izmjenjuju po danima
sve po dogovoru

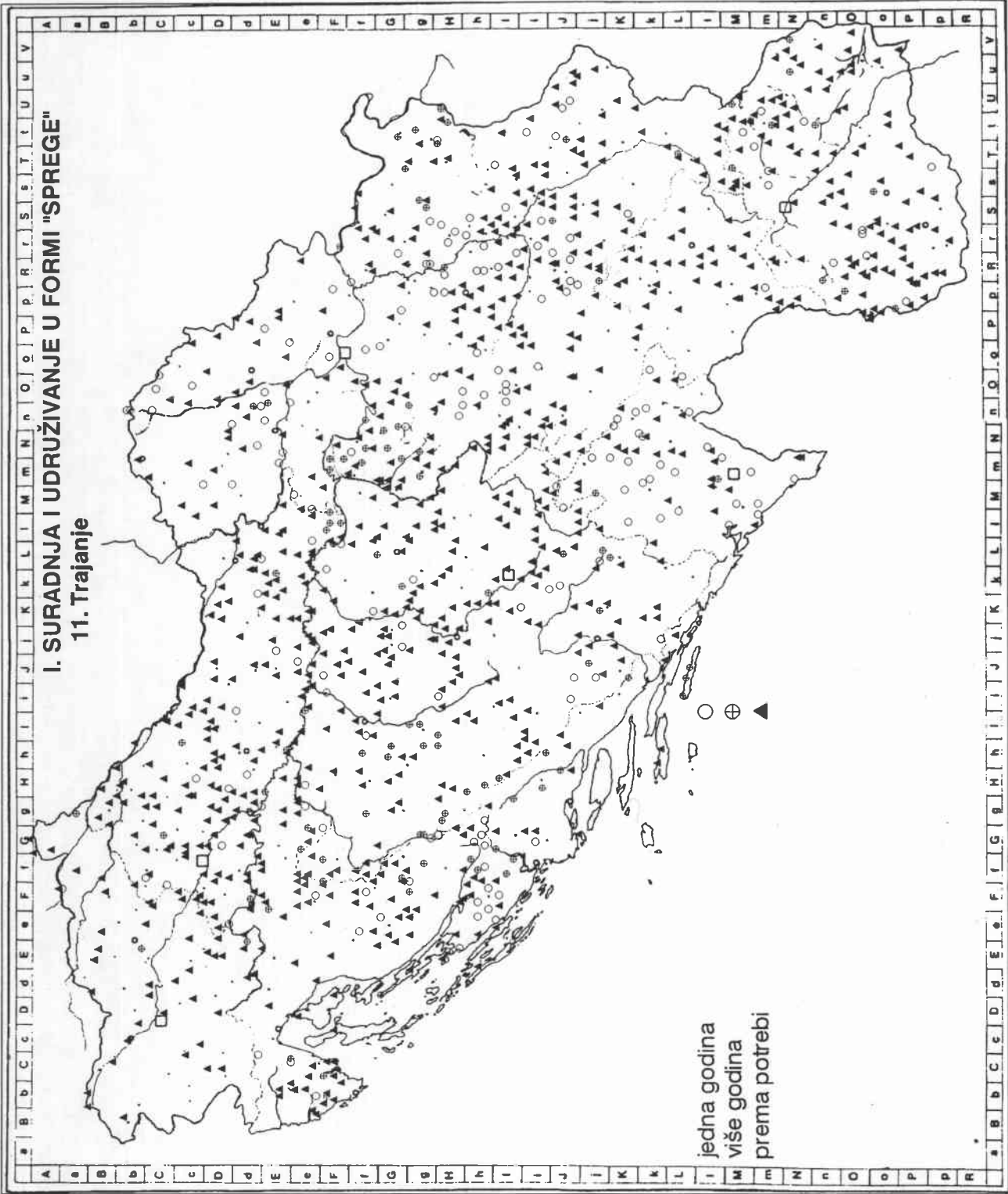
I. SURADNJA I UDRUŽIVANJE U FORMI "SPREGE"
10.D Međusobni odnosi i obaveze
Oranđe

dan za dan
jednom pa drugom
više onome s više stoke u sprezi

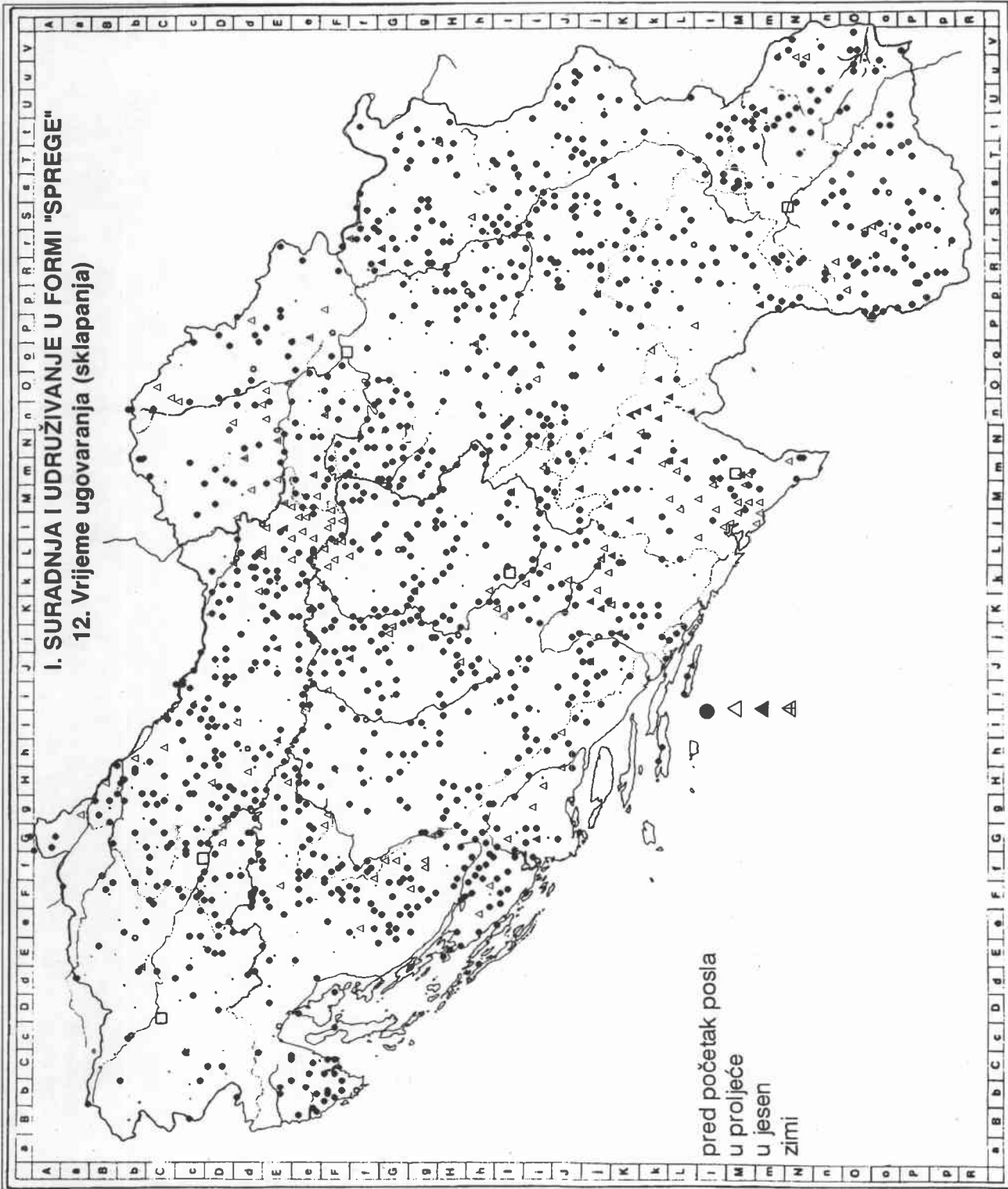

I. SURADNJA I UDRUŽIVANJE U FORMI "SPREGE"
11. Trajanje

jedna godina
više godina
prema potrebi

I. SURADNJA I UDRUŽIVANJE U FORMI "SPREGE"
12. Vrijeme ugovaranja (sklapanja)

● pred početak posla
△ u proljeće
▲ u jesen
□ zimi

I. SURADNJA I UDRUŽIVANJE U FORMI "SPREGE"
12.A Vrijeme ugovaranja (sklapanja)

